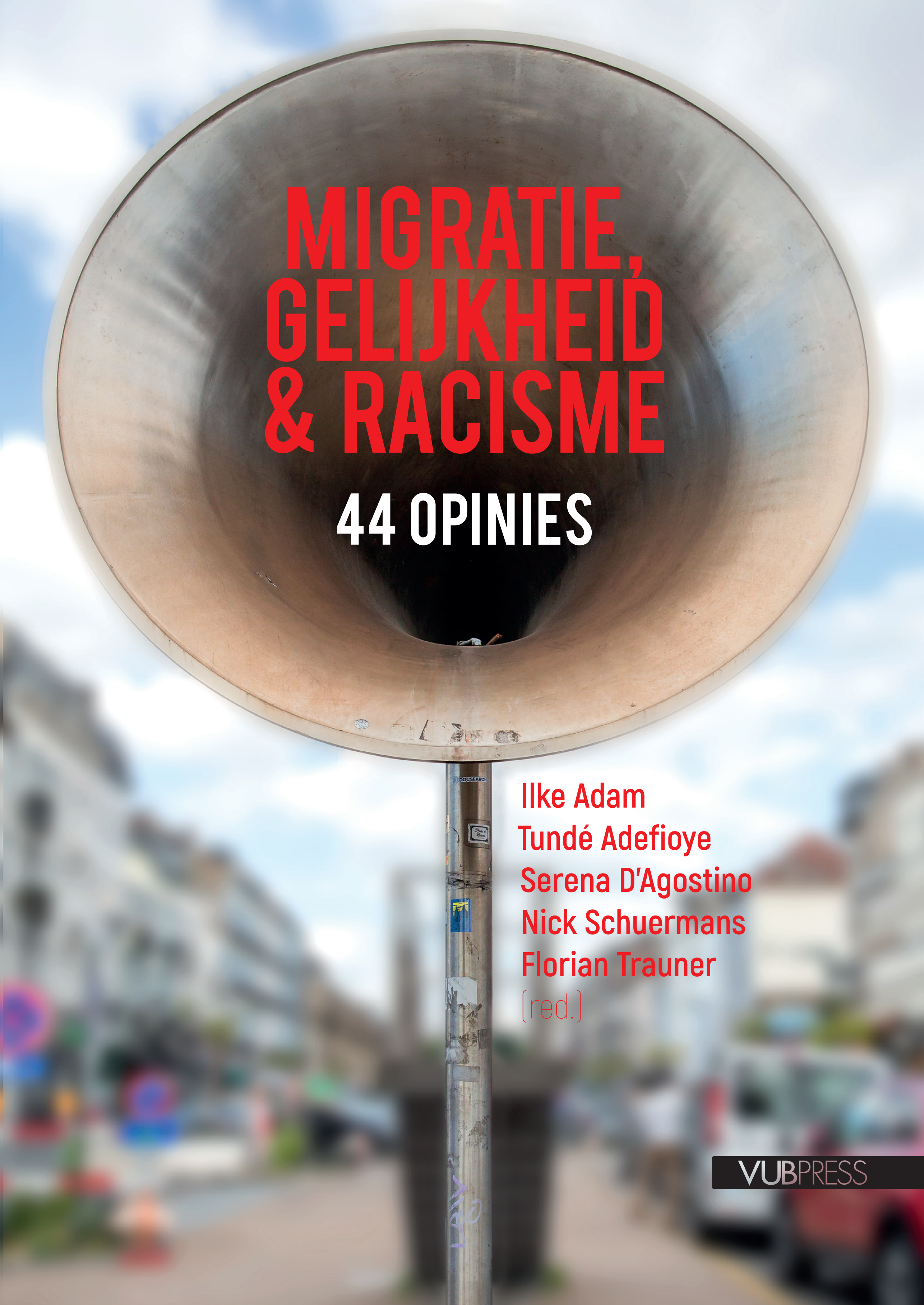
MIGRATIE, GELIJKHEID & RACISME

44 OPINIES

Ilke Adam
Tundé Adefioye
Serena D'Agostino
Nick Schuermans
Florian Trauner
[red.]

VUBPRESS

MIGRATIE, GELIJKHEID & RACISME

DOI: 10.46944/9789461171078

Colofon

Coverontwerp: Studio Eyal & Myrthe
Fotografie: Esma Alouet
Opmaak: www.frisco.be
Vertaling: DICE bvba

VUBPRESS is een imprint van ASP nv (Academic and Scientific Publishers)
Keizerslaan 34
1000 Brussel
Tel. +32 (0)2 289 26 56
Fax +32 (0)2 289 26 59
E-mail info@vubpress.be
www.vubpress.be

ISBN 978 94 6117 102 3 (Print)
ISBN 978 94 6117 107 8 (ePDF)
ISBN 978 94 6117 115 3 (epub)
NUR 740/755
Wettelijk depot D/2021/11.161/021

MIGRATIE, GELIJKHEID & RACISME

Ilke Adam
Tundé Adefioye
Serena D'Agostino
Nick Schuermans
Florian Trauner
(red.)

AUTEURS

Adam Ilke
Adefioye Tundé
Ahmad Yar Ahmad Wali
André Géraldine
Arnaut Karel
Asamoah Christil
Ay Deniz
Bekers Elisabeth
Berdai-Chaouni Saloua
Beyens Kristel
Bircan Tuba
Boone Simon
Bourabain Dounia
Breuls Lars
Celis Karen
Cham Omar N.
Charafi Safaa
Claeys Ann
Coene Gily
Crouzé Ronald
D'Agostino Serena
De Backer Liesbet
De Hert Paul
Deboosere Patrick
Demirkapu Hakki
Dumortier Els
El Moussawi Hala
Emery Laura
Fadil Nadia
Froyen Ilke
Hoens Sylvia
Huang Yijia
Huysmans Minne
Imeraj Lena
Jung Mariska
Kalonji Billy
Keppens Gil
Lafaut Dirk
Laurijssen Ilse
Lechkar Iman
Lefevere Jonas
Lemblé Hélène
Majdoub Soumaya
Mastari Laora
Meeus Bruno
Meurs Pieter
Nöstlinger Nette
Orsini Giacomo
Pan Honghui
Pandey Shilpi
Petrache Le Guern Laura
Roex Ann
Sadder Israa
Schepers Marjolein
Schneider Hanna
Schuermans Nick
Serneels Geertrui
Severs Eline
Simola Anna
Siongers Jessy
Smetcoren An-Sofie
Smis Stefaan
Spruyt Bram
Stutz Philipp
Swinnen Lena
Swyngedouw Eva
Tacea Angela
Te Braak Petrus
Theeboom Marc
Trauner Florian
Van Buggenhout Marijke
Vanderfaeillie Johan
Van Droogenbroeck Filip
Van Heur Bas
Van Holen Frank
Van Noord Jochem
Vanobberghen Rita
Verhaeghe Pieter-Paul
Weatherburn Amy
Westerveen Laura
Withaeckx Sophie
Zohar Gabriel

INHOUD

INLEIDING & HUMANISME

DANKWOORD

Dit boek is het resultaat van de actieve inzet van veel mensen. De redacteurs willen allereerst alle auteurs bedanken voor hun enthousiasme en hun actieve medewerking aan dit project. Vanaf de eerste brainstormoefening tot het einde van het proces heeft de constructieve en kritische feedback van de auteurs het boek beter gemaakt en heeft het, ons, de redacteurs, gedwongen om onze eigen ideeën voortdurend in vraag te stellen. We danken ook de POINcaré-denktank van de VUB en het rectoraat voor hun steun en zijn hen dankbaar voor de financiële ondersteuning van dit project. Bedankt Caroline Pauwels, Patrick Stouthuysen en Lynn Tytgat om dit proces op gang te brengen. Een boek met 47 hoofdstukken vraagt enorm veel coördinatie en logistieke ondersteuning. Dit project zou simpelweg onmogelijk zijn geweest zonder Jane Verlinden en haar niet aflatende dagelijkse organisatorische ondersteuning. Speciale dank gaat ook uit naar Tanja Saariaho, Antonia Wilkens en Giulia Rigirozzo voor het op zich nemen van een aantal organisatorische en redactionele taken tijdens hun stages. De redacteurs zijn ook dankbaar voor de steun van BIRMM-groepscoördinator Hannah Vermaut tijdens de latere stadia van dit publicatieproces. Dank ook aan Esther King, een journaliste bij Politico die ons, academici, op een meer toegankelijke manier leerde schrijven. Graag bedanken we ook de KVS voor het ter beschikking stellen van een culturele ruimte en voor de logistieke ondersteuning van de boekpresentatie.

VOORWOORD

Alle grote uitdagingen waar we als samenleving voor staan, vragen om een interdisciplinaire aanpak. Onze wetenschappelijke instellingen functioneren echter allemaal binnen de grenzen van één discipline.

Om daar verandering in te brengen heb ik in het najaar van 2016 een groep onderzoekers van alle leeftijden samengebracht die in zeer uiteenlopende wetenschapsgebieden actief zijn. Mijn vraag aan hen was eenvoudig: denk na over wat je samen wilt onderzoeken, in het licht van de uitdagingen waar we vandaag als samenleving voor staan.

Dit resulteerde in de oprichting van verschillende projectgroepen: een over het idee van een humane stad, een andere over de sociale gevolgen van robotisering, een derde over migratie en, midden in de COVID-19-crisis, een nieuwe ad-hocgroep. De leden van de projectgroepen denken samen na, bespreken elkaars ideeën, schrijven teksten die in de groep rondgaan en die na verloop van tijd gebundeld worden in een boek. Sindsdien zijn er drie boeken gepubliceerd: *De Humane Stad* (2017), *Homo Roboticus* (2019) en *Post viraal naar een nieuw normaal* (2020). Dit is het vierde boek in deze reeks.

De onderwerpen migratie, gelijkheid en racisme geven aanleiding tot verhitte maatschappelijke en politieke debatten. Het is duidelijk dat je zulke grote maatschappelijke uitdagingen alleen interdisciplinair kunt benaderen. Ze bewijzen, voor degenen die hier nog aan twijfelen, hoe verweven alles is en hoe wetenschappelijke disciplines elkaar onvermijdelijk overlappen en aanvullen. Alleen door verschillende vormen van expertise bij elkaar te brengen en de dialoog aan te gaan, doorgronden we complexe problemen en kunnen we aan oplossingen werken. Dit boek is het resultaat van die dialoog tussen disciplines.

De verschillende projectgroepen varen onder de vlag van POINcaré. Die naam verwijst naar de Franse wiskundige en wetenschapsfilosoof Henri Poincaré (1854-1912). Hij beschreef onder meer het principe van vrij onderzoek, dat het wetenschappelijk en maatschappelijk project van de Vrije Universiteit Brussel tot op de dag van vandaag inspireert.

Ons onderwijs, ons onderzoek en onze interactie met de samenleving zijn gebaseerd op een radicaal humanisme. Dit radicaal humanisme vertaalt zich in de principes van vrijheid, gelijkheid en solidariteit.

Voor ons staat vrijheid voor vrij onderzoek: het principe dat het denken zich nooit mag onderwerpen. Voor ons staat gelijkheid voor rechtvaardigheid, gelijke kansen en erkenning van diversiteit. Solidariteit staat voor onze inzet bij de grote maatschappelijke uitdagingen en onze zorg voor een respectvolle relatie met de medemens en met de wereld.

Deze waarden vormen de rode draad door de initiatieven van de POINcaré-groep. Telkens wordt de vraag gesteld wat de impact is van verwachte ontwikkelingen op onze waarden en hoe we deze het beste kunnen waarborgen.

Nobelprijswinnaar Economie Robert J. Shiller schreef: "Op de langere termijn en voor complexe vraagstukken komen creatievere oplossingen vaak voort uit een fantasierijke interdisciplinaire samenwerking."

Dat moet ook de ambitie van onze universiteiten zijn. Het is tenminste de ambitie die ik deel met de leden van de POINcaré-groep.

Caroline Pauwels,

Rector Vrije Universiteit Brussel

INLEIDING

door Ilke Adam, Tundé Adefioye, Serena D'Agostino, Nick Schuermans en Florian Trauner

Toen we volop bezig waren dit boek samen te stellen onderging de wereld plots een ingrijpende verandering die haast niemand had kunnen voorspellen. De corona-pandemie leidde tot een wereldwijde sociale en economische ontwrichting. Grenzen gingen dicht, de mogelijkheden om asiel aan te vragen in Europa werden beperkt en transnationale gezinnen konden zich niet langer herenigen. COVID-19 vergrootte ook de structurele ongelijkheden[1] waarmee migranten en minderheden voordien al werden geconfronteerd. Migranten en minderheden zijn oververtegenwoordigd in segmenten van de arbeidsmarkt die meer zijn blootgesteld aan COVID-19 en in sectoren waar banen verloren gaan als gevolg van de door corona veroorzaakte economische crisis. Diezelfde coronacrisis leidde ook tot meer gevallen van etnische profilering bij politiecontroles. De pandemie versterkte met andere woorden bestaande ongelijkheden in de gezondheidszorg, op de arbeidsmarkt en bij politiecontroles.

In die onvoorziene context werd op 25 mei 2020 de Afrikaans-Amerikaanse George Floyd gedood, bij een arrestatie door de politie in Minnesota. De dood van Floyd was de druppel die de emmer deed overlopen. Naast Breonna Taylor, Ahmaud Arberry en vele anderen was hij het zoveelste dodelijke slachtoffer van racistisch politiegeweld in de VS. Dit leidde tot protesten die internationaal werden opgepikt, ook in Europa en België. De Black Lives Matter-beweging vond weerklank tot ver buiten de VS. Protest-bewegingen die al langer de aandacht vestigden op politiegeweld, vonden zo hun tweede adem. Zo konden ze in België opnieuw de aandacht vestigen op de dood van Dieumerci Kanda, die zich in een politiecel ophing, Adil C., die bij een politie-achtervolging om het leven kwam[2], en Akram Kadri, die in Antwerpen werd gedood, de jonge Mawda, en vele anderen. In de daaropvolgende weken en maanden werd de kwestie van structureel racisme waarmee minderheden worden geconfronteerd, eindelijk opgepikt door politici en de media. Meer dan tien jaar oude eisen van antiracistische activisten vonden eindelijk gehoor, ook al bleef de beleidsmatige respons tot nog toe bescheiden. In België en Brussel spitsten de antiracistische eisen zich vooral toe op de Belgische koloniale wreedheden en het verband met racisme vandaag.

Deze onverwachte wendingen die in 2020 plaatsvonden hebben een bijzonder grote impact op de onderwerpen die in dit boek aan bod komen: migratie, gelijke kansen en racisme. Deze thema's vormen al tientallen jaren de aanleiding voor heftige maatschappelijke en politieke debatten. Er gaat haast geen dag voorbij zonder dat de media over deze onderwerpen bericht. Migratie is altijd 'hot news' omdat het raakt aan kwesties zoals soevereiniteit, nationale identiteit, vooroordelen en ongelijkheid. Verschillende ideologische opvattingen, of de verschillende visies die we allemaal hebben over de ideale samenleving en hoe die te bereiken, dragen bij tot verdeeldheid. Die verschillende visies beïnvloeden onze mogelijke kijk op hoe belangrijk het is om migranten en minderheden gelijke kansen te bieden op een goed leven. En ze beïnvloeden ook de strategieën die we voorstellen om tot die gelijke kansen te komen.

Migratie roept bij vele mensen de vrees op dat migranten banen afpakken. Ze zien migranten ook als een bedreiging voor de welvaartsstaat en voor onze 'normen en waarden'. Racisme voedt die angsten, zoals blijkt uit het loutere feit dat de grootste groepen migranten (Nederlanders en Fransen) niet als bedreigend en zelfs niet als echte migranten worden gezien. De term 'migranten' lijkt alleen voor 'anderen' bestemd.

Voor andere mensen wekt migratie hoop. Zij zien migranten als toekomstige werknemers, ondernemers, vrijwilligers en belastingbetalers. Ze zijn overtuigd dat migratie een oplossing is voor de vergrijzing en dat het leidt tot meer creativiteit, solidariteit en economische groei. Politici hebben angsten omtrent migratie, en in mindere mate de hoop uitgebuit om er politieke munt uit te slaan, waardoor het beeld intussen overheerst dat migranten anderen hun werk afnemen, criminelen zijn en een bedreiging vormen voor de 'Europese manier van leven'.

Los van die hoop en angst is migratie een feit. Het fenomeen is zo oud als de mensheid. Muren en hekken, zoals die onlangs nog werden opgetrokken, houden migratie niet tegen. Slogans die een dergelijk discours blijven verdedigen, zijn misleidend. Aanhoudende oorlogen, politieke onderdrukking en economische ongelijkheden verklaren een deel van de migratiebewegingen, maar vormen in geen geval de hoofdredenen. De hoofddrijfveer voor migratie is de aloude menselijke drang om op zoek te gaan naar betere kansen en een betere levensstijl.[3]

Migratie *is* er en *zal* er altijd *zijn*. Het maakt deel uit van onze samenleving. Daarom moet het debat over migratie en wat daarop volgt met kennis van zaken worden gevoerd. Anders vervalt het in cafépraat. Geïnformeerde debatten zijn niet louter

gebaseerd op persoonlijke meningen of ervaringen of op een net gelezen krantenartikel. Wetenschappelijk onderzoek en kritisch denken moeten geïnformeerde debatten verder helpen onderbouwen. Dat wetenschappelijk onderzoek is ruimschoots aanwezig. Omdat het echter vaak alleen in wetenschappelijke tijdschriften en boeken wordt gepubliceerd, bereikt het maar een beperkt publiek. De kennis is ook opgedeeld in disciplines. Ook laten onderzoekers vaak na om aan te geven wat er moet gebeuren. Ze proberen ons meestal uit te leggen wat er aan de hand is en hoe we dit kunnen verklaren.

Academici nemen een standpunt in

In dit boek gaan meer dan 80 academici van de VUB en hun co-auteurs voor een andere benadering. Als filosofen, juristen, psychologen, gezondheidswetenschappers, sociologen, geografen, criminologen, communicatiewetenschappers en politieke wetenschappers slaan we de handen in elkaar. We schrijven samen, niet voor onze collega's, maar voor een ruimer publiek. Voor een leergierig publiek dat wil bijdragen aan een debat met kennis van zaken. We nemen ook een standpunt in over wat we denken dat er moet gebeuren. Academici zijn – net als alle andere mensen – niet neutraal en onze meningen en voorstellen zijn al helemaal niet heilig. Ze zijn echter wel gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek: systematische en gecontroleerde waarnemingen, empirisch en kritisch onderzoek naar de verbanden tussen bepaalde fenomenen, en analyse van dit alles volgens strikte regels. Zo stellen we mogelijks gangbare opvattingen over migratie, gelijke kansen en racisme in vraag en reiken we oplossingen aan die de lezer eventueel kunnen storen. De hele batterij aan voorstellen die in dit boek worden aangeboden liggen niet noodzakelijk in elkaars verlengde en kunnen elkaar zelfs tegenspreken. Academici delen immers niet allemaal dezelfde mening. Ze halen de inspiratie voor hun werk uit verschillende disciplinaire invalshoeken en standpunten. Dit boek biedt dus geen coherent pasklaar recept voor een rechtvaardig migratie- en gelijkekansenbeleid. Het is een caleidoscoop van goed gefundeerde opvattingen over mogelijke manieren om dat doel te bereiken. Het is een collectie van standpunten die je tot denken aanzetten. Ons boek wil lezers inspireren die met kennis van zaken een debat over migratie, gelijkheid en racisme willen voeren. Het wil ideeën aanreiken voor mensen die meer willen weten over hoe en waarom humanisme voor migranten en minderheden vaak een lege doos is gebleven. Het wil een inspiratiebron zijn voor mensen die een meer gelijke, anti-racistische samenleving willen.

De aanzet tot dit boek werd in april 2019 gegeven. Kort na de oprichting van het Brussels Interdisciplinary Research centre on Migration and Minorities (BIRMM) vroeg VUB-rector Caroline Pauwels de coördinatoren van het centrum, Florian Trauner en Ilke Adam, of ze interesse hadden om een collectief en toegankelijk boek te publiceren over migratie en diversiteit dat de disciplinaire grenzen oversteeg. De leden van het BIRMM waren gewonnen voor het idee en twee van hen – Nick Schuermans en Serena D'Agostino – boden zich vrijwillig aan bij het redactieteam. Lynn Tytgat, projectcoördinator bij het VUB-rectoraat, en Jane Verlinden, coördinator onderzoeksevents en -communicatie bij de VUB, werden gevraagd om de praktische coördinatie voor hun rekening te nemen en contacten te leggen met mogelijke sponsors, media en culturele instellingen. De KVS schaarde zich achter het initiatief als partner voor de boekpresentatie. Tundé Adefioye, één van hun stadsdramaturgen, nam deel aan het project als co-redacteur en auteur van een bijdrage aan het boek. Tijdens de zomer van 2019 volgde feedback op een eerste versie. Het redactieteam kon hierbij rekenen op de inbreng van Giulia Rigirozzo, stagiaire bij het BIRMM en VUB-studente. In november 2019 werden de eerste ruwe versies van de bijdragen voorgesteld en besproken tijdens een workshop, waarna verschillende 'peer review'-rondes volgden.

De meeste auteurs die meewerkten aan het boek, werken aan de Vrije Universiteit Brussel. Velen van hen noemen Brussel ook hun thuis. Het is dan ook geen verrassing dat heel wat opiniestukken in dit boek expliciet over Brussel gaan. De tekst wordt geïllustreerd door foto's van Brussel, gemaakt door Esma Alouet. Brussel is de op één na meest diverse stad ter wereld. De stad telt 180 nationaliteiten en 60 % van haar bevolking heeft roots in het buitenland.[4] Brussel is bovendien de hoofdstad van de Europese Unie, die het nationale migratie- en antiracismebeleid aanstuurt met een Europees beleid. Dit boek zou dus als 'made in Brussels' kunnen worden betiteld, maar heeft het niet alleen over de hoofdstad. In plaats van ons te beperken tot de 19 gemeenten die het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vormen, hebben we voor een 'relationele benadering' gekozen. Die gaat ervan uit dat migratiepatronen, gevallen van racisme en ongelijkheid op een bepaalde plek beïnvloed worden door processen die zich elders afspelen. Zo is het duidelijk dat heel wat beslissingen die in Europese instellingen of ngo-hoofdzetels in Brussel worden genomen, wereldwijd gevolgen hebben. Het is ook logisch dat de politieke situatie in Syrië, droogte in Afrika, protesten in Parijs, opiniestukken in Vlaamse kranten of beslissingen van de minister voor Onderwijs in Namen, allemaal een impact kunnen hebben op wat er in Brussel gebeurt. Daarom publiceren we ook opiniestukken die gaan over Vlaanderen, Wallonië, België, de Europese Unie of andere delen van de wereld. Uit alle opiniestukken kunnen lessen worden getrokken om het leven van de huidige en toekomstige Brusselaars te verbeteren.

Overzicht van de bijdragen

Het boek bestaat uit vier delen.

Deel één gaat in op het verband tussen **'humanisme'** – de drijvende filosofie van onze universiteit – en de onderwerpen die in dit boek aan bod komen. Twee bijdragen tonen aan dat humanisme, in tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, geen duidelijk en pasklaar antwoord biedt voor het streven naar een rechtvaardiger migratie- en gelijkekansenbeleid voor migranten en minderheden. De eerste bijdrage van Gily Coene toont aan dat humanisme moeilijk te definiëren is en zowel in- als uitsluitende aspecten heeft. Zij pleit voor humanisme 'als een praxis van kritiek', die academici die onderzoek verrichten naar migratie en minderheden aanzet om hun technieken te verfijnen om deze kwesties aan te kaarten en in te gaan tegen gangbare opvattingen. Dit sluit perfect aan bij de hoofddoelstelling van dit boek. De tweede bijdrage is van Mariska Jung en Sophie Withaeckx. In het spoor van humanisme als een praxis van kritiek, benaderen zij humanisme 'met de nodige omzichtigheid'. De auteurs vragen de lezer om 'in gedachten te houden dat we meer inzicht moeten verwerven in de raciale, gendergebonden en koloniale achtergrond over hoe de mens wordt beschouwd in het humanisme'. 'Dit is nodig om tot een ander mensbeeld te komen zodat we kunnen bijdragen tot een rechtvaardigere wereld voor migranten en minderheden'. Met die ideeën als uitgangspunt, zien we de rest van het boek als een oefening in humanisme als 'praxis van kritiek' of als een 'technique of trouble-making' (een techniek om zaken aan te kaarten of te betwisten), zoals Edward Saïd het noemde.[5]

In ***deel twee*** kijken de auteurs kritisch naar dominante opvattingen over migranten en vluchtelingen, naar migratiebeleid en naar debatten over **migratie**. Ze plaatsen vraagtekens bij gangbare ideeën dat strengere grenscontroles (Giacomo Orsini; Angela Tacea en Laura Petrache Le Gern; Anna Simola) en samenwerking met landen waar veel migranten vandaan komen (Philipp Stutz en Ahmad Wali Ahmad Yar), doeltreffende middelen zijn om migratie te beteugelen. Ze stellen ook de opvatting in vraag dat alle vluchtelingen naar Europa willen komen (Israa Sadder en Hanna Schneider) en dat het leven waarvan ze dromen, begint zodra ze hier aankomen (Lena Swinnen, Omar Cham en Geertrui Serneels); of dat een humanitair discours over vluchtelingen de beste van alle morele opties is (Eline Severs). Andere auteurs tonen in dit boekdeel aan hoe 19e-eeuwse pseudowetenschappelijke opvattingen nog altijd in migratiedebatten aan bod komen (Soumaya Majdoub en Patrick Deboosere) en hoe de kapitalistische marktlogica die de nieuwsmedia beheerst, extreemrechts een handje helpt door de manier waarop

ze berichten over migratie (Jonas Lefevere). Migratie is niet de bevoegdheid van één enkel beleidsniveau maar tegelijkertijd de verantwoordelijkheid van Europa, van België, van de deelstaten en het lokale niveau. Uit de bijdragen van Annette Nöstlinger en Florian Trauner blijkt dat noch de EU, noch de stad het ultieme beleidsniveau is dat het pad effent voor een rechtvaardiger migratiebeleid, maar dat bepaalde maatregelen beter op een hoger en andere beter op een lager beleidsniveau kunnen worden genomen.

Deel drie geeft een overzicht van de **ongelijkheden** waarmee migranten en minderheden te maken krijgen in verschillende domeinen van de samenleving (onderwijs, werk, zorg enz.). De auteurs stellen oplossingen voor die tot nadenken stemmen. De eerste bijdragen in dit deel focussen op *onderwijs.* Laura Emery, Ilse Laurijssen, Simon Boone en Jochem van Noord tonen aan hoe het complexe Belgische onderwijssysteem heel nadelig is voor leerlingen met een migratieachtergrond. Zij pleiten onder andere voor meer transparantie over de werking van het onderwijssysteem en stellen voor om vroegtijdige educatieve tracking uit te stellen tot latere leeftijd. Educatieve tracking is het opsplitsen van leerlingen in aparte onderwijsrichtingen die aangeboden worden in verschillende scholen. Christil Asamoah, Sophie Withaeckx en Iman Lechkar doen hun ideeën uit de doeken om tot meer gelijkheid te komen voor gemarginaliseerde groepen aan de universiteit. Ze geven hun kijk op de do's-and-don'ts van dekolonisatie. Daarvoor is heel wat meer nodig dan het 'vervangen van witte door zwarte of niet-westerse auteurs' (Asamoah) of een 'vrijblijvende babbel over diversiteit'. 'De machtsstructuren die bepalen wat kennis is, moeten worden hervormd en in vraag worden gesteld' (Asamoah), 'pijnlijke verhalen over racisme moeten aan bod komen' (Withaeckx) en men moet gaan voor een echte 'pluriversiteit' (Lechkar).

De bijdragen over *huisvesting* en *werk* tonen aan dat men bij het uitwerken van oplossingen om ongelijkheden aan te pakken, de moed moet hebben om voorbij te gaan aan klassieke beleidsmaatregelen. Hala El Moussawi maakt bijvoorbeeld duidelijk dat degelijke en goed gelegen huisvesting voor asielzoekers essentieel is om in België aan een nieuw leven te kunnen beginnen. Ze pleit tegen het spreidingsbeleid dat asielzoekers naar alle uithoeken van het land stuurt en vraagt meer structurele bijstand voor vluchtelingen wanneer ze de asielcentra verlaten en op zoek gaan naar een woning. Wat de arbeidsmarkt betreft, stellen Amy Weatherburn en Paul de Hert de gangbare opvatting in vraag dat vooral mensen zonder papieren het slachtoffer zijn van uitbuiting en dat een einde kan gemaakt worden aan die uitbuiting door migranten een wettelijk statuut te geven. Dit klopt niet, want ook heel wat migranten die rechtmatig in de EU verblijven, zijn het slachtoffer van arbeidsuitbuiting. Om aan dat onrecht een einde te maken, pleiten ze voor een integraal

beleid waarin een centrale rol is weggelegd voor sociale inspecties. Dergelijke inspecties moeten samen met de bevoegde overheden en de ngo's worden uitgevoerd en moeten het grote publiek bewustmaken van deze problematiek. Ilke Adam en Billy Kalonji stellen op hun beurt vragen bij de al te klassieke beleidsmaatregelen die de arbeidsmarktparticipatie van Afro-Belgen willen stimuleren. Zij proberen de voorzitter van de Europese Raad en voormalig Belgisch eerste minister Charles Michel (die dit niet leek te begrijpen) duidelijk te maken hoe verontschuldigingen voor koloniale wreedheden één van vele relevante middelen is om de ondertewerkstelling van Afro-Belgen aan te pakken.

Vijf bijdragen in dit deel leggen ook uit wat er aan de ongelijke toegang tot *zorg* kan worden gedaan: gezondheidszorg, ouderenzorg en pleegzorg. Ze zijn van de hand van artsen, een filosoof, een geschiedkundige, onderwijskundigen en psychologen. Ann Roex, Rita Vanobberghen en Hakki Demirkapu pleiten voor meer diverse zorgteams in Brussel om de kwaliteit van de zorgverlening te verbeteren. Dirk Lafaut en Marjolein Schepers willen dat zorgverleners zich bewust worden van hun impliciete vooroordelen en selectiviteit wanneer ze beslissen over 'wie zorg verdient'. Saloua Berdai-Chaouni, Ann Claeys, Sylvia Hoens, Honghui Pan en Ann-Sophie Smetcoren uiten kritiek op de overdreven focus op de 'cultuur van migranten' als verklaring waarom oudere migranten moeilijk toegang hebben tot zorg. Ze wijzen erop dat racisme en leeftijdsdiscriminatie niet worden gezien als hinderpalen die de toegang tot zorg belemmeren. Als we willen komen tot toegankelijke zorg voor alle oudere volwassenen, moeten we hiermee rekening houden. Frank Van Holen, Johan Vanderfaeillie en Liesbet De Backer onderzoeken hoe we de levenskansen kunnen verbeteren van niet-begeleide minderjarigen. Dit zijn jonge migranten of vluchtelingen die gescheiden werden van hun ouders. Ze pleiten voor een persoonlijkere zorgverlening dan nu het geval is in de opvangcentra. Dit kan door voogden en buddies aan te duiden met een duidelijk op elkaar afgestemde rol (De Backer) en door opvanggezinnen de nodige steun te geven (Van Holen en Vanderfaeillie).

Cultuur en *sport* zijn twee andere kanalen om inclusie en gelijkheid te bevorderen. Elisabeth Bekers en Ilke Froyen stellen voor om werk te maken van een inclusievere literaire canon, want 'zolang de leeuw geen stem heeft, horen we alleen de verhalen van de jager over de jacht'. Wanneer we alleen verhalen lezen die verteld worden vanuit het standpunt van dominante westerse groepen, is onze kijk op de zaak beperkt en moeten we het stellen zonder innovatieve literaire technieken en creatieve gesprekken. Eva Swyngedouw stelt vragen bij de ondervertegenwoordiging van etnische en raciale minderheden in de culturele sector en pleit voor quota en actieplannen voor meer

diversiteit. Ze wil ook een einde maken aan de huidige precaire omstandigheden waarin kunstenaars moeten werken, en aan het onderscheid dat beleidsmakers maken tussen de hoger aangeschreven culturele sector en de lager aangeschreven sociaal-culturele sector. Marc Theeboom stelt vragen bij de al te gemakkelijke veronderstelling dat sport kan leiden tot de inclusie van gemarginaliseerde jongeren omdat sport zogezegd 'automatisch' zou leiden tot het verwerven van hoog aangeschreven competenties, zoals verantwoordelijkheidsgevoel, communicatievaardigheden, probleemoplossende vaardigheden enz. Volgens Theeboom verwerf je die competenties niet automatisch. Het vraagt een doorgedreven organisatie. Bovendien moeten de sportcoaches niet alleen over de juiste sportieve vaardigheden beschikken, ze moeten ook de nodige vaardigheden aanleren om te werken aan de persoonlijke en sociale ontwikkeling van de jongeren.

Verschillende auteurs wijken in dit boek ook af van de platgetreden paden met hun voorstellen om te zorgen voor meer gelijkheid op het gebied van *politiek* en *beleid*. Wat als iedereen in Brussel toegang had tot alle basisdiensten, ongeacht hun migratietraject of hun wettelijk statuut? De bijdragen van Bas van Heur et al. en vooral van Ronald Crouzé et al. putten inspiratie uit de opvattingen van Hannah Arendt over burgerschap. Zij beschouwt burgerschap niet als een wettelijk statuut, maar als het samen creëren en samen handelen van mensen. De auteurs zijn voorstanders van een stad die openstaat voor iedereen. Ze geven toe dat dit in het huidige politieke klimaat utopisch lijkt, maar waar zouden we staan als academici aan zelf-censuur doen en al op voorhand mogelijke ideeën uitsluiten voor een betere toekomst? Karen Celis geeft in haar bijdrage advies over hoe etnische minderheden beter kunnen vertegenwoordigd worden in de Brusselse politiek. Heel wat mensen vragen zich af hoe dit in Brussel nog kan worden verbeterd, aangezien er nergens ter wereld meer diversiteit is dan in het Brusselse parlement. Celis pleit voor institutionele hervormingen die ertoe leiden dat wetgevers samen het beleid uitstippelen met bezorgde burgers, ook als die minder bedeeld zijn en in de marge leven. Deniz Ay gaat door op het idee van institutionele hervormingen en stelt voor om steden meer bevoegdheden te geven zodat ze werk kunnen maken van een inclusiever en efficiënter integratiebeleid voor migranten.

Het laatste luik van dit deel over (on)gelijkheid focust op de rol van *religie*. Filip van Droogenbroeck, Bram Spruyt en Jessy Siongers proberen de overheersende opvatting over het verband tussen religie en intolerantie ten opzichte van LGBT's te nuanceren. Zij tonen aan dat het niet de religie als dusdanig is die minder tolerant gedrag in de hand werkt, maar wel de aan- of afwezigheid van een religieuze zoektochtoriëntatie. Dit dure woord verwijst naar de bereidheid van mensen om dingen en zichzelf in vraag te stellen.

Volgens de auteurs kunnen overheden investeren in het stimuleren van die religieuze zoektochtoriëntatie. Shilpi Pandey en Stefaan Smis stellen in een tweede bijdrage over religie vragen bij de Europese kijk op secularisme, omdat die geen ruimte lijkt te laten voor diversiteit.

In ***deel vier*** van het boek staat **racisme** centraal, een belangrijke hindernis waar migranten en minderheden mee geconfronteerd worden op het pad naar gelijkheid. We besteden ook aandacht aan identiteit, en het gevoelen erbij te horen. Want, zoals de socioloog Stuart Hall het goed uitdrukte, zitten er twee facetten aan identiteit: erkenning en het gevoel erbij te horen. Pas als iemand zich erkend voelt, kan die persoon er zich thuis voelen.[6] Racisme is meer dan vooroordelen alleen. Er is sprake van racisme wanneer raciale vooroordelen samengaan met de macht van een dominante groep om die raciale vooroordelen te versterken. Er zijn ook verschillende vormen van racisme. Verschillende groepen worden op een andere manier geconfronteerd met uitsluiting en uitbuiting, en met verschillende vooroordelen, en dit is afhankelijk van de sociale en historische context (zie bijvoorbeeld de bijdragen van Adam en Kalonji en D'Agostino). In dit boek kijken we naar racisme in het meervoud – als racismes – om te benadrukken dat er verschillende vormen van racisme bestaan, en dat er niet maar één type daders of één type slachtoffers bestaat.[7]

De eerste vier bijdragen in dit deel analyseren wat racisme is, de volgende drie focussen op mogelijke oplossingen. De bijdrage van Géraldine André, Safaa Charafi, Laura Westerveen en Dounia Bourabain zet de toon. In hun bijdrage 'Brussel is doordrongen van racisme' counteren ze de perceptie dat Brussel de meest tolerante regio van België is waar 'racisme niet bestaat'. Ze confronteren de lezer door de al te individualistische opvatting van racisme in vraag te stellen, namelijk het idee dat racisme 'individuele en bewuste daden van kwaadwillende individuen' zijn. Ze wijzen op impliciete en verborgen vormen van racisme die systematisch voorkomen en die door instellingen in stand worden gehouden. Door deze meer impliciete vorm van racisme hebben migranten en minderheden minder kans om aan een goede baan te raken, om onderwijstrajecten aan te vatten die als hoogwaardiger worden beschouwd, en om toegang te krijgen tot goede huisvesting, en dit zelfs in diverse en op het eerste gezicht tolerante steden zoals Brussel. Mariska Jung legt in haar bijdrage uit hoe het gepolitiseerde debat over rituele slachtingen in België en andere landen niet kan worden verklaard door louter te verwijzen naar dierenethiek; ook racisme speelt hierbij een rol. Ze toont aan dat dierenethiek in het verleden in het Britse rijk en in nazipropaganda werd gebruikt om een hiërarchisch onderscheid te maken tussen rassen en om bepaalde rassen te onderdrukken. De bijdrage

van Serena D'Agostino over het racisme ten aanzien van Roma illustreert dat het relevant is om over racisme in het meervoud te praten – als racisme*s* (verschillende vormen van racisme) – door erop te wijzen dat een specifieke vorm van racisme, namelijk die tegen Roma, soms als rechtvaardig en redelijk wordt beschouwd. Discriminatie en racisme hebben niet alleen gevolgen voor gelijke kansen op een goed leven, maar ook voor de identiteit, zoals Yijia Huang aantoont in haar bijdrage. Regeringen en het grote publiek hebben soms kritiek op het feit dat Belgische moslims zich niet genoeg Belg voelen. Ze moeten echter beseffen dat identiteit samengaat met het gevoel erkend en aanvaard te worden, en dit is moeilijk wanneer je je onwelkom of gediscrimineerd voelt.

De bijdragen van Dounia Bourabain et al., Tundé Adefioye en Pieter-Paul Verhaeghe reiken mogelijke oplossingen aan om racisme en discriminatie te bestrijden. Bourabain et al. geven de aanzet met een 'Yes, we can'-houding en pleiten voor begeleide positieve contacten tussen groepen en voor positieve actie op het gebied van werk en onderwijs. Adefioye roept de universiteit op (ja, waarom niet VUB?) om een bachelor- of masterprogramma in etnische studies uit te werken, vergelijkbaar met Black Studies programma's die in het VK en de VS worden onderwezen. Hij ziet dit als 'een cruciaal middel op weg naar bevrijding'. Een dergelijk initiatief zou niet alleen de leefwereld van Afrikaanse, Marokkaanse, Turkse Belgen en andere gekleurde bevolkingsgroepen in België in kaart brengen en documenteren. Het zou ook hun belangrijke bijdragen aan kunst en wetenschappen aantonen, en zorgen voor waardering en begrip voor hun strijd voor gelijke kansen en vrijheid. In het volgende opiniestuk verduidelijkt Pieter-Paul Verhaeghe waarom een efficiënt antidiscriminatiebeleid niet zonder praktijktesten kan, waarbij kandidaten met een vergelijkbaar profiel (met uitzondering van eventuele discriminatiegronden zoals etniciteit, ras, gender enz.) solliciteren naar dezelfde baan of zich kandidaat stellen voor een huurwoning.

De laatste vijf bijdragen gaan allemaal over identiteit en het gevoel erbij te horen, maar dit op heel uiteenlopende manieren. De bijdrage van Petrus te Braak et al. toont aan dat de Brusselse identiteit er één is waar jongeren met en zonder migratieachtergrond zich heel sterk mee verbonden voelen. Hun band met Brussel is groter dan die met België, Vlaanderen, Wallonië of om het even welk ander land. Ze roepen Vlaanderen, Wallonië en België op om in de leer te gaan bij Brussel en zo hun identiteit inclusiever te maken. Lena Imeraj en Tuba Bircan waarschuwen voor het 'wij-zij'-denken in het huidige diversiteitsbeleid. Ze pleiten voor een erkenning van verschillende vormen van diversiteit, met erkenning van de diversiteit binnen de diversiteit. Alleen zo kunnen we mensen erkennen 'zoals ze echt zijn'. Gabriel Zohar wijst op de gevolgen die het 'wij-zij'-

denken kan hebben op de levenskansen van minderheden. Etniciteit en klasse bepalen jammer genoeg in grote mate de kansen in het onderwijs en op de werkvloer, zeker in België (OECD, 2018). Zohar pleit voor een shift in onze collectieve mentaliteit: een shift waarbij personen met een niet-Belgische etnische herkomst niet automatisch als buitenstaanders worden beschouwd. De twee laatste bijdragen aan dit boek tonen aan hoe sommige migranten, die hun hele leven lang in België hebben doorgebracht of die al verschillende generaties in België zijn, nog steeds niet helemaal als 'van hier' worden beschouwd. Lars Breuls en Kristel Beyens tonen aan dat – zelfs als je je hele leven in België woont – je dubbel wordt gestraft als je een misdaad pleegt. Of zoals de Franse rapgroep Zebda zingt: "Je suis celui qu'on a puni deux fois, ici et puis là-bas" (Ik ben degene die men tweemaal heeft gestraft, één keer hier en één keer daar). Na meer dan 20 jaar actievoeren in België werd deze dubbele bestraffing voor de meeste categorieën buitenlanders afgevoerd. Ze werd echter in 2017 opnieuw ingevoerd door de toenmalige Belgische staatssecretaris voor Migratie, Theo Francken. In de laatste bijdrage aan dit boek stellen Marijke Van Buggenhout, Nadia Fadil en Els Dumortier dat, in tegenstelling tot het officiële discours van de Belgische overheid, Belgische kinderen die in Syrische detentiekampen vastzitten inderdaad 'de rekening betalen voor de fouten van hun ouders'. Er is hier sprake van een uitzonderingssituatie waarbij men een mensenrechtenschending wil rechtvaardigen omdat het kinderen zijn van ouders die als publieke vijanden worden beschouwd. Deze kinderen betalen niet alleen voor de fouten van hun ouders, maar ze betalen ook voor hun etniciteit, aangezien de nationaliteit van hun ouders steeds vaker wordt afgenomen.

De 44 opiniestukken in dit boek tonen duidelijk aan dat humanisme – in de betekenis van het bevorderen van mensenrechten als vrijheid, solidariteit en gelijkheid – nog lang niet voor iedereen een feit is. Migranten en minderheden hebben niet dezelfde kansen op een goed leven. Ze worden geconfronteerd met ongelijkheden op heel wat gebieden, zoals huisvesting, onderwijs en werk. De auteurs in dit boek beoefenen humanisme als een 'praxis van kritiek' (Said, 2004; en Coene in dit boek). Ze durven het aan om gangbare opvattingen in vraag te stellen en om te zeggen wat er fout loopt of wat er fout is gelopen. Maar daar blijft het niet bij. De auteurs bieden ook hoop en schuiven heel uiteenlopende oplossingen naar voren voor een meer rechtvaardige toekomst voor iedereen.

1 Ajayi, F., & Westerveen, L. (2020). Covid-19: Amplifier of Racism and Inequalities. Commentary: Institute for European Studies: Vrije Universiteit Brussel. https://www.ies.be/content/covid-19- amplifier-racism-and-inequalities

2 Boubout, Y. (2020) In Europe We also can't breathe. So why are we protesting policy prutality in the US but not at home?. *Politico*. 3 juni 2020. https://www.politico.eu/article/in-europe-we-also-cant-breathe-black-lives-matter-anti-racism-protests-george-floyd-police-brutality/

3 De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. (2020). *The Age of Migration*. Londen: Red Globe Press-Palgrave, p. 4.

4 IOM (2015). *World Migration Report. Migrants and cities: New partnerships to manage mobility.* Geneva, Switzerland: IOM. https://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf

5 Said, E. (2004). *Humanism and Democratic Criticism.* New York: Columbia University Press.

6 Hall, S. (1996). Who Needs 'Identity'? In: Hall, S., & Du Gay, P. *Questions on Cultural Identity*. London: Sage Publications.

7 Anthias, Fl., & Yuval-Davis, N. (1993). *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*. London: Routledge, p. 2.

Naar een radicale 'politiek van de mens'

door Gily Coene

> *"(…) Humanisme [is] een nuttige leidraad voor intellectuelen en academici die willen weten wat ze doen, waar ze zich als wetenschappers voor inzetten en die deze principes ook willen toepassen op de wereld waarin ze als burgers leven."*
>
> (Edward Saïd)[1]

Een definitie geven van humanisme is niet eenvoudig. De term wordt gebruikt voor historische bewegingen zoals het renaissance-humanisme, voor hedendaagse levensfilosofieën (zoals het vrijzinnig humanisme), voor specifieke studiegebieden en benaderingen (zoals in de menswetenschappen) en voor juridische en beleidsmatige kaders, zoals de mensenrechtenwetgeving of het humanitarisme. Humanisme kan met andere woorden verwijzen naar uiteenlopende opvattingen en overtuigingen over wat mensen zijn, waarop ze moreel gezien aanspraak kunnen maken, welke ethische en kennisidealen ze moeten nastreven enz. Om meerdere redenen werd echter terecht ook kritiek geuit op het humanisme, onder andere voor zijn exclusieve en elitaire aannames (burgerlijk, androcentrisch, wit, heteroseksueel en eurocentrisch).

Humanisme lijkt dus een tweesnijdend zwaard. Het staat voor ethische en democratische idealen die mensen inspireren om groot onrecht in de wereld te bestrijden, om over nationale, etnische en andere verdelende grenzen heen solidariteit op te wekken en om scheve machtsverhoudingen en onderdrukkende structuren aan te vechten. Dit inclusieve facet wordt op een krachtige manier verwoord door de slogan 'Geen mens is illegaal'. Die slogan veroordeelt op een niet mis te verstane manier de strafbaarstelling van migratie en de onmenselijke behandeling van vluchtelingen en migranten. Daar tegenover staat dat de ontwikkeling van het humanistische paradigma vanuit een historisch perspectief gepaard ging met geweld, kolonisatie en uitbuiting. Deze donkere

kant, om het met de woorden van Walter Mignolo[2] te zeggen, zien we ook vandaag nog in bijvoorbeeld het assimilatiediscours dat migranten oproept om zich aan te passen aan de 'meer verlichte' Europese normen en waarden. Dit is heel pijnlijk als je weet dat mensenrechten, die algemeen worden beschouwd als de morele hoeksteen van de westerse Verlichting, in westerse landen nergens meer worden geschonden dan in de aanpak van migranten en asielzoekers.

Het citaat van Edward Saïd bij het begin van dit hoofdstuk komt uit *Humanism and Democratic Criticism* (*Humanisme en democratische kritiek*), het laatste, postuum gepubliceerde werk van de auteur, die bekend is van grandioze werken, zoals *Orientalism* (*Oriëntalisme*) en *Culture and Imperialism* (*Cultuur en imperialisme*). In zijn leven als banneling en in zijn kritische intellectuele werk was Saïd zich heel erg bewust van de compromitterende relatie tussen humanistische idealen en koloniale, racistische projecten. Maar door na te denken over hoe we moeten omgaan met de complexe problemen en conflicten in de wereld na 11 september 2001, bevestigt hij dat humanisme ook een waardevolle kritische praktijk is. Voor Saïd verwijst humanisme naar een 'technique of trouble-making' (een dialectische kritiek die geen vrede neemt met de werkelijkheid zoals ze is), die we wereldwijd terugvinden in verschillende tradities en contexten.

Kritische postkoloniale schrijvers zoals Sylvia Winter[3] beschrijven in detail hoe de fundamentele ambivalentie van het westerse humanistische paradigma al tijdens de renaissance aan bod komt in vroege manifesten, zoals in de beroemde 15e-eeuwse *Rede over de menselijke waardigheid* van Pico della Mirandola. In dit manifest wordt de mens beschreven als een onbestemd wezen dat van God de kans krijgt om zichzelf te vormen en te bepalen, volgens zijn eigen wensen en oordeel. Naast deze bevrijdende gedachte legt God in het manifest aan Adam uit dat het hem 'vrij' staat om zich te 'verlagen' tot 'lagere' levensvormen, zoals het dierlijke, of om te 'streven' naar 'hogere' vormen op het goddelijke niveau. Het nieuwe paradigma werd gebruikt om machtsverschillen te legitimeren tussen mensen die ervan overtuigd zijn dat ze neigen naar het hogere (transcendente, spirituele, rationele, autonome, morele, verlichte enz.) en mensen van wie werd aangenomen dat ze neigen naar het 'lagere', 'dierlijke' niveau en bij uitbreiding het natuurlijke, fysieke, afhankelijke, irrationele, immorele, vrouwelijke, infantiele enz. De latere moderne opvatting over humanisme, zoals die in de 18e-eeuwse verklaringen over de rechten van de mens werd verwoord, was minstens even ambivalent. Hoewel het verkondigde ideaal van gelijkheid tussen mensen belangrijk was voor de bevrijdingsstrijd van slaven, vrouwen, arbeiders en gekoloniseerde onderdanen, werd datzelfde ideaal

ook aangegrepen om hun uistluiting uit het politieke domein te legitimeren. Daarom had Leopold Sédar Senghor het over het 20e-eeuwse 'Verdrag van Europese rechten', in plaats van over het 'Europese Verdrag van de rechten van de mens': de in het verdrag vastgelegde rechten golden immers niet voor koloniale onderdanen.[4] Deze ambivalentie stopte niet in de 20e eeuw. Feministische juristen, zoals Catharine MacKinnon, kwamen tot de slotsom dat meer dan 50 jaar na de Universele Verklaring van de rechten van de mens, vrouwen volgens de heersende mensenrechtennormen nog altijd niet als volwaardige mensen werden beschouwd. Hoewel de afgelopen decennia de erkenning groeit dat seksueel en gender- gerelateerd geweld een schending van de fundamentele mensenrechten is, werd dit bijvoorbeeld nog altijd niet in het vluchtelingenrecht vastgelegd.[5] Net als de Griekse en Romeinse *humanitas*-idealen, blijkt de moderne opvatting over menselijke waardigheid in de eerste plaats te gelden voor bevoorrechte burgers.

Hannah Arendt ontmaskerde wellicht op een van de scherpste manieren de moderne idee van de mensheid, toen ze de situatie van vluchtelingen en ontheemden in de eerste helft van de 20e eeuw onderzocht en tot de slotsom kwam dat "*de wereld niets heilig zag in de abstracte naaktheid van het mens-zijn.*"[6] De paradox van de benarde situatie waarin vluchtelingen zich bevonden, aldus Arendt, was niet dat hun mensenrechten waren geschonden, maar dat – omdat ze niets meer dan mens waren – hun "*het recht om rechten te hebben*" werd ontzegd.[7] De mensenrechtenparadox waarnaar Arendt verwijst, zit om welke reden ook ingebakken in de democratische structuur van landen, omdat het 'wij, het volk'-principe grenzen en criteria voor burgerschap impliceert die tegelijk inclusief en exclusief zijn. En hoewel Seyla Benhabib[8] die grenzen en criteria als onvermijdelijk beschouwt, zouden ze in een democratische context moeten beantwoorden aan universele principes en voortdurend onderworpen moeten worden aan iteratieve democratische processen. Om die reden kunnen erkenning en burgerschap niet worden geweigerd of verleend op basis van gender, etniciteit, religie of taal omdat dit indruist tegen de principes die liberale democratieën voorstaan. Criteria op basis van competenties, middelen en inkomen vindt Benhabib daarentegen wel aanvaardbaar omdat die mensen niet enkel en alleen op grond van hun identiteit 'formeel' uitsluiten. De huidige kentering in het migratiebeleid echter naar een 'selectie op basis van verdiensten en niet op basis van afkomst' in de wereldwijde strijd om kennis, competenties en talent, is even problematisch omdat ook die leidt tot globale hiërarchieën en ongelijke kansen. Zoals Ayelet Shachar[9] opmerkt, lijken migratieregimes in het westen officieel blind voor kleur, gender en nationale herkomst. De nieuwe marktconforme grenzen die ze hanteren om er volwaardig lid van te zijn en

er deel van uit te maken, zijn echter niet minder exclusief voor wie zich niet gemakkelijk kan verkopen als een economische 'netto-aanwinst' voor de nieuwe samenleving.

De dodelijke gevolgen van de hedendaagse migratieregimes zien we haast dagelijks. Ze tonen duidelijk aan dat mensenrechten nog altijd lege dozen zijn voor de niet-geprivilegieerden van deze wereld. We kunnen ons echter ook moeilijk voorstellen hoe we hun situatie kunnen verbeteren door alle humanistische ideeën en bekommernissen naar de prullenmand van de geschiedenis te verwijzen. Verschillende denkers proberen daarom om humanisme een meer kritische en inclusieve invulling te geven, soms onder de noemer van post-humanisme, post-humaan humanisme, kritisch humanisme enz. Queer-theoretica Judith Butler[10] bijvoorbeeld bepleit een 'nieuw humanisme' dat bevestigt dat we allemaal lichamelijke wezens zijn en in dat opzicht even kwetsbaar zijn. Politieke theoretici zoals Anne Phillips pleiten dan weer voor een meer radicale invulling van een 'politics of the human'. Een dergelijke politiek erkent verschillen tussen mensen, maar hecht er geen hiërarchische betekenis aan.[11] Het radicaal humane beleid wordt zo eerst en vooral een strijd tegen ongelijkheid en discriminatie, dat niet vraagt van mensen om hun eigenheid en verschillen weg te cijferen om als volwaardige mensen te worden erkend.

Het lijkt me heel moeilijk om kritiek te uiten op de huidige migratiepraktijken zonder op één of andere manier te verwijzen naar humanistische bezorgdheden. Humanisme lijkt dus zowel een deel van de oplossing als van het probleem te zijn. Zoals Saïd zegt, staat humanisme niet zozeer voor een gedeelde reeks eigenschappen of ideeën die we verondersteld worden te belichamen of te vertegenwoordigen maar voor een "*paradoxale manier van denken (…) die zichzelf voortdurend rusteloos tracht te duiden, op zoek naar vrijheid, verlichting en meer handelend vermogen.*"[12] Humanisme impliceert een sceptische houding die breekt met algemeen aanvaarde ideeën en discours (*doxa*), maar dan op een constructieve manier, met als drijfveer de zoektocht naar meer kennis en rechtvaardigheid voor mensen die worden verdrukt, genegeerd, gemarginaliseerd, uitgesloten en monddood worden gemaakt. Dit vinden we ook terug in Pierre Bourdieus negatieve filosofie en in zijn oproep voor een "*permanente verlichting van de verlichting.*"[13] Bourdieu uit kritiek op een moralistisch abstract universalisme dat bestaande ongelijkheden mystificeert en zo gebruikt wordt om relaties van dominantie en sociale uitsluiting te maskeren en te rechtvaardigen. Hoewel Saïd en Bourdieu allebei veel kritiek hebben op de onderdrukkende opvattingen en projecten die in naam van het humanisme, de rede of de verlichting werden afgekondigd, benadrukken ze ook dat je zonder te verwijzen naar kritische argumenten of universele waarden, niet in staat kan zijn om dergelijke ideeën

en praktijken te betitelen als vals en hypocriet en om die reden radicaal moeten worden herdacht.

Als een kritische manier van denken nodigt het humanisme academici die onderzoek verrichten naar de migratie- en minderheden, uit om hun kritische technieken te blijven verfijnen en om zich te blijven verzetten tegen 'gangbare opvattingen', ook bij zichzelf.

---

1 Saïd, E. (2004). *Humanism and Democratic Criticism*. New York: Columbia University Press, p. 80.

2 Mignolo, W. (2003). *The Darker Side of the Renaissance*: *Literacy, Territoriality and Colonization*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

3 Wynter, S. (2003). Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its overrepresentation – An Argument, *The New Centennial Review*, 3(3): 257-337.

4 Simpson, B.A.W. (2004). *Human Rights and the End of Empire. Britain and the Genesis of the European Convention.* Oxford: Oxford University Press, p. 739.

5 MacKinnon, C. (2007). *Are women human and other international dialogues.* Cambridge: Harvard University Press.

6 Arendt, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism.* New York: Harcourt Brace & Company. Ondanks Arendts baanbrekende analyse van imperialisme en racisme, is haar werk niet vrij van eurocentrische en raciale vooroordelen. Voor een kritische bespreking van de band tussen die opvattingen en Arendts politieke idealen, en vooral haar lof voor de Amerikaanse republiek, verwijzen we naar Patricia Owens, Racism in the theory canon: Hannah Arendt and 'the one great crime in which America was never involved, *Millenium*, 45(3): 403-424.

7 Arendt, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism.* New York: Harcourt Brace and Company.

8 Benhabib, S. (2004). *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizen*s. Cambridge: Cambridge University Press.

9 Shachar, A. (2016). Selecting by Merit: The Brave New World of Stratified Mobility (pp. 175-201). In: S. Fine & L. Ypi (eds.), *Migration and Political Theory. The Ethics of Movement and Membership.* Oxford: Oxford University Press.

10 Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence.* New York: Verso Books.

11 Phillips, A. (2015). *The Politics of the Human.* Cambridge: Cambridge University Press.

12 Saïd, op. cit. p. ibid. 6; 83; 73.

13 Bourdieu, P. (2003). *Méditations pascaliennes.* Parijs: Editions du Seuil.

©Esma Alouet

©Esma Alouet

©Esma Alouet

©Esma Alouet

De ‘mens’ in het humanisme in vraag stellen

door Mariska Jung en Sophie Withaeckx[1]

In zijn betekenis van ‘mensgerichtheid’ en van het bepleiten van waarden, zoals autonomie, vrijheid, gelijkheid en soevereiniteit, is het humanisme uitgegroeid tot een aantrekkelijk ideaal voor mensen en gemeenschappen wereldwijd. Met het mens-zijn als gemeenschappelijke en verbindende noemer, belooft het humanisme een einde te maken aan onderscheid tussen mensen op grond van hun gender, ‘ras’ of religie. Gronden die eeuwenlang werden gebruikt om een sociale rangorde in stand te houden die stoelde op fundamentele ongelijkheid, onderdrukking en uitbuiting. Het humanisme heeft die belofte echter niet waargemaakt. Het discours over gelijkheid, solidariteit en mensenrechten blijft vaak een lege doos en verschillen tussen mensen worden aangegrepen om bepaalde categorieën uit te sluiten van rechten en erkenning die wel aan anderen worden toegekend. Het humanisme stelt ‘de mens’ ook voor als een superieur levend wezen en installeert zo een hiërarchie die de onderdrukking en uitbuiting van dieren, de natuur en het milieu wettigt.

In deze bijdrage bespreken we een aantal kritische perspectieven op het humanisme. Allen vertrekken ze van de vaststelling dat het probleem van uitsluiting inherent is aan de specifieke notie van ‘de mens’ die in het humanistische denken centraal staat. Volgens feministische en postkoloniale perspectieven is uitsluiting dus niet het resultaat van een ‘verkeerde’ toepassing van het humanisme, maar het logische gevolg van het concept ‘mens’ dat gehanteerd wordt. Om dat probleem op te lossen, is daarom meer nodig dan het ‘correct’ toepassen van het humanisme. Er moet onderzoek worden gedaan naar hoe het concept ’ mens’ zich heeft ontwikkeld, door kritisch te kijken naar hoe het machtsverhoudingen heeft bepaald tussen verschillende categorieën ‘mensen’ enerzijds, en tussen het ‘menselijke’ en het ‘niet-menselijke’ anderzijds. Voor sommigen kan een dergelijke heroverweging leiden tot een nieuwe invulling van het humanisme, gezuiverd van de impliciete noties van superioriteit. Anderen vragen zich af of een mensgericht humanisme überhaupt wenselijk is en ontwikkelen theorieën over een ethische code die ook de uitzonderingspositie van ‘de mens’ opheft. Of het antwoord nu ligt in het opgeven

van het humanisme of het herdefiniëren ervan, wij vinden het hoe dan ook noodzakelijk om het begrip 'de mens' zorgvuldig in vraag te stellen en de fundamenten waarop dat begrip gebouwd is uit te dagen.

De mens is oververtegenwoordigd

Een van de intellectuelen die 'de mens' als centraal onderzoeksobject heeft genomen, is Sylvia Wynter[2]. Deze Caraïbische literatuurcriticus bouwt voort op het werk van antikoloniale schrijvers, zoals Frantz Fanon en Aimé Césaire. Ze stelt vragen bij het idee van 'de mens' door de ontwikkeling van het humanisme in relatie te brengen met kolonisatie, 'ras' en gender. Zij stelt dat het idee van 'de mens' een overrepresentatie is van een zeer specifieke, lokale Westerse opvatting over wat mens-zijn betekent, en die daarim andere mogelijke vormen van mens-zijn zonder meer uitsluit.

In haar baanbrekend artikel *Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation – An Argument* onderzoekt Wynter hoe deze overrepresentatie, sinds de Middeleeuwen tot nu, vorm heeft gekregen. De confrontatie tussen westerse imperialisten en de niet-westerse, oorspronkelijke 'andere' bevolkingsgroepen in Noord- en Zuid-Amerika, was cruciaal in de transformatie van het Middeleeuwse theocentrische wereldbeeld waarin God centraal stond tegenover de (christelijke) 'mens'. Vanaf de Renaissance maakte dit plaats voor een nieuw wereldbeeld, dat ze 'Man1' noemt en waarin 'de mens' en niet langer het goddelijke het middelpunt van de wereld is. Dit centraliseren van de mens kon enkel mogelijk zijn door een nieuwe invulling te geven aan wat het 'mens-zijn' inhield. Waar 'mens-zijn' eerder vereiste dat men een aanhanger van het ware geloof (het christendom) moest zijn, werd nu het beschikken over 'rede' eerst een aanvullend, en later het volledig onderscheidende kenmerk van 'menselijkheid'.

Bij de oorspronkelijke bevolkingsgroepen van Afrika en van Noord- en Zuid-Amerika werd dus aanvankelijk vastgesteld dat ze geen 'ziel' hadden, en later dat ze ook geen 'rede' hadden. Daarom werden ze uitgesloten van de categorie van menselijkheid en konden ze 'rechtmatig' worden onderworpen, tot slaven gemaakt en uitgebuit. Vanaf de 19e eeuw werd, door de ontwikkeling van de biologische wetenschap en het Darwiniaanse denken de notie van 'de mens' steviger verankerd in seculiere wetenschappelijke kennis en transformeerde Man1 in Man2: de capaciteit tot 'rede' werd nu gezien als de evolutionaire eigenschap die de 'mens' onderscheidde van andere soorten. Ook

werd deze 'mens' nu gezien als evolutionair uitgerust om natuurlijke rijkdommen te beheersen en te exploiteren. Bestaande ongelijkheid en onderdrukking konden daardoor geherinterpreteerd als de apolitieke gevolgen van natuurlijke selectie en aselectie, niet als het resultaat van koloniaal geweld en uitbuiting.

Deze opeenvolgende beeldvormingen van 'de mens' functioneerden dus telkens opnieuw om een specifieke invulling van mens-zijn te normaliseren en te over-representeren. Door zichzelf te definieren als de enige, ware 'mens' tegenover anderen beschouwd als niet- of onvolledig menselijk, positioneerde de Westerse mens zich het middelpunt van de wereld. De notie van 'de mens' is dus gebaseerd op het ontkennen van de menselijkheid van andere mensen, en door hen te construeren als Anderen.

De mens is wit

De rol van 'ras' in het produceren van de dynamiek tussen Zelf en Ander en hoe dit werd weerspiegeld in de relatie tussen kolonisator en gekoloniseerde, werd schitterend beschreven door Franz Fanon in zijn boek *Zwarte huid, witte maskers.*

> *"'Vieze neger!' Of gewoon 'Hé, een neger!' Toen ik op de wereld kwam, wilde ik graag aan de dingen een betekenis ontfutselen, was mijn ziel vervuld van het verlangen om aan de basis van de wereld te staan, maar in plaats daarvan werd ik mezelf gewaar als object te midden van andere objecten."*[3]

In dit fragment beschrijft Fanon hoe de blik van 'de witte man' hem reduceert tot een ding, een projectie, een object. Dat inzicht komt als een schok: Fanon beseft plots dat hij, die over zichzelf altijd dacht als een mens tussen andere mensen, *niet* wordt erkend als mens, maar enkel als 'een neger'. Hij is dus geen zelfstandig wezen met een eigen onafhankelijke identiteit, maar een element in het historisch-raciale schema uitgetekend door witte kolonisatoren. In dat schema staat de zwarte mens, de gekoloniseerde, de 'neger' niet voor een individueel subject, maar voor een object, een 'ras', een contrastelement waartegen het witte subject *zichzelf* als een mens kan identificeren.

Fanon geeft duidelijk aan hoe het westerse denken de band tussen menselijkheid en 'ras' heeft genormaliseerd. Hij staat bekend om het verwoorden van wat dit betekent

voor degenen die beseffen dat ze uitgesloten zijn van die vorm van menselijkheid. Voor Fanon en andere postkoloniale denkers is dit bewustwordingsproces een pijnlijke, maar noodzakelijke eerste stap in de totstandkoming van een 'nieuwe mens', een stap die gekoloniseerden en kolonisatoren de mogelijkheid biedt om zichzelf te bevrijden uit de negatieve dynamiek waarin jarenlange onderdrukking hen heeft doen belanden. Dit 'nieuwe humanisme' is voor Fanon echter maar mogelijk na een lange en intense antikoloniale strijd.

De mens is mannelijk

Gender speelde ook een belangrijke rol in het versterken van een specifieke notie van 'de mens', namelijk door universaliteit en menselijkheid te vereenzelvigen met mannelijke lichamen en eigenschappen. Feministische analyses hebben aangetoond hoe gender is gebruikt om de 'vrouw' te bestempelen als 'Ander' van de man omdat ze mannelijke karakteristieken ontbeert, en zo functioneert als het inferieure spiegelbeeld van de man.[4] Deze opsplitsing is sterk beïnvloed door het onderscheid dat Descartes maakte tussen lichaam en geest en door zijn definitie van rationaliteit als een vorm van zuiver denken door middel van zelfreflectie en fysieke onthechting, in tegenstelling tot emotionaliteit en belichaamde kennis. Dit idee bekrachtigde de diepgewortelde ideeën over vrouwelijke inferioriteiten gaf een 'wetenschappelijke' onderbouwing aan de tweedeling tussen man en vrouw. De tegenstellingen die hieraan gehecht werden (rede/zuiverheid/onthechting van het lichaam tegenover emotie/onzuiverheid/belichaming) werden ook ingezet om de uitsluiting van vrouwen uit de politiek en academische kennisproductie te legitimeren.[5] In een dynamiek die vergelijkbaar is met, maar niet volledig dezelfde is als bij de constructie van de koloniale Ander', werd 'vrouw' gelijkgesteld aan een 'gebrek' en dus gezien als een inferieure versie van de mannelijke norm.

Feministen van kleur – zowel in het westen als het globale zuiden – hebben er samen met latere postmoderne en queer wetenschappers op gewezen hoe de categorie gender verweven is met constructies van 'ras' en seksualiteit. Dit gaat dus om meer dan het louter opsplitsen van de 'mensheid' in 'mannen' en 'vrouwen'. De notie 'kolonialiteit van gender' van Maria Lugones is essentieel om te begrijpen hoe de categorie gender ook een belangrijke rol speelde bij de ontmenselijking van gekoloniseerde bevolkingsgroepen.[6] Door gender te associëren met specifieke idealen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, gemodelleerd naar het ideaal van de Europese bourgeois kolonisator, functioneerde het als 'een kenmerk van menselijkheid en van beschaving. Gekoloniseerde bevolkingsgroepen

voldeden niet aan dit ideaal mannelijk en vrouwelijk gedrag; aan hen werd 'irrationaliteit' en 'bestiale seksualiteit' toegeschreven en daarom werden ze *buiten* de categorie van gender, en dus van menselijkheid, geplaatst.

Gekoloniseerde bevolkingsgroepen werden zo gelijkgesteld met dieren, niet gekenmerkt door (menselijk) gender, maar enkel door (dierlijk) geslacht: *'Colonized people became males and females. Males became not-human-as-not-men, and colonized females became not-human-as-not-women'*[7]. De beeldvorming van de oorspronkelijke bevolkingsgroepen van Afrika en Zuid- en Noord-Amerika als overseksт en promiscue kwam vervolgens vaak terug in het 'wetenschappelijke' en populaire discours, waardoor ze als onbeschaafd en niet-menselijk werden gemarkeerd.

De mens is geen dier

Deze categorisering van oorspronkelijke bevolkingsgroepen als dierlijk en dus niet menselijk, geeft aan hoezeer het westerse denken – met inbegrip van het Verlichtingsdenken en humanisme – gebaseerd is op een ontologisch onderscheid tussen mensen en dieren. Posthumanistische auteurs en wetenschappers zoals Cary Wolfe[8] schuiven de theorie naar voren dat het hiërarchische onderscheid tussen mensen en dieren onderdeel is van het idee van 'de mens' als dusdanig. Dit betekent dat 'de mens' niet bestaat zonder een zelfbepalend verhaal dat dieren en dierlijkheid afwijst. De oorsprong van dat westerse verhaal is terug te vinden via het Oude Testament bij de Grieken en Romeinen… Het is nog steeds bepalend voor de westerse kijk op de mensheid, op de wereld en op wetenschap en kennisproductie.

Het humanistische discours over soorten, waarbij de mens verschilt van dieren en er superieur aan is, krijgt concreet vorm in wat Wolfe de institutionalisering van soortisme noemt. De institutionalisering van soortisme is het algemeen ethisch aanvaarden van geweld jegens dieren omdat ze als 'dieren' zijn geclassificeerd. Het betekent ook dat het verhaal van 'de mens' de opoffering van het dier en dierlijkheid vereist.[9] Een van de gevolgen van dit discours is dat het "voor sommige mensen altijd beschikbaar zal zijn om tegen andere mensen te gebruiken"[10] door hen als dier of dierlijk te bestempelen. Dit gebeurde bijvoorbeeld tijdens het Europese kolonialisme toen zwarte mensen met apen werden vergeleken en in de 20e eeuw door het nazisme dat joden vergeleek met ratten. Desalniettemin zijn er nog veel vragen te beantwoorden over de historische en conceptuele relaties tussen menselijkheid, dierlijkheid, 'ras' en zwartheid.[11] Kortom,

het idee van 'de mens' is gebaseerd op het ontkennen van het dierlijke zoals het posthumanisme voorschrijft en verwoven met raciale hiërarchieën zoals dekoloniale en zwarte feministische auteurs aantonen.

Hoe moet het nu verder? Betekent dit dat we het humanisme moeten opgeven? In zijn invloedrijke tekst 'Discourse on Colonialism' uit 1955 levert anti-koloniale strijder en intellectueel Aimé Césaire fundamentele kritiek op het humanisme, maar hij schrijft het niet helemaal af.[12] Hij wenst "een humanisme op maat van de wereld". Een radicaal idee dat nog ver buiten ons bereik ligt, zeker gelet op de kaping van emancipatiebewegingen wanneer enerzijds de taart van het liberale humanisme wordt vergroot en anderzijds strengere beperkingen worden opgeworpen. Een schoolvoorbeeld hiervan is het kunstmatige onderscheid tussen 'vluchtelingen' en 'economische migranten', waarmee een onderscheid gemaakt wordt tussen 'waardige' en 'onwaardige' mensen. Het spook van dit onderscheid waart ondertussen door onze straten, asielcentra, kustlijnen en zeeën. Wij benaderen humanisme en het Verlichtingsdenken dus met de nodige voorzichtigheid, omdat we beseffen dat de raciale, gender en koloniale bouwstenen van het idee van 'de mens' en 'het dier' eerst kritisch ontleed en uitgedaagd moeten worden voordat we een nieuwe invulling aan 'de mens' kunnen geven.

---

1 De namen van de auteurs staan in alfabetische volgorde. Beiden hebben evenveel aan dit hoofdstuk bijgedragen. Ze hanteerden een feministische benadering van co-auteurschap en collaboratief schrijven. Zie: El Kotni, M, L. Z. Dixon, and V. Miranda. (2020). Introduction: Co-authorship as Feminist Writing and Practice. Member Voices, *Fieldsights*, 6 februari, https://culanth.org/fieldsights/introduction-co-authorship-as-feminist-writing-and-practice

2 Wynter, S. (2004). Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation--An Argument. CR: *The New Centennial Review*, 3(3): 257-337.

3 Fanon, F. (2008) [1952]. *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press, p. 82.

4 Zulke analyses stonden centraal in het werk van feministische wetenschappers en schrijvers zoals Simone De Beauvoir, Luce Irigaray, Hélène Cixous en Joan Scott.

5 Lloyd, G. (1984). *The Man of Reason. 'Male' and 'female' in Western philosophy.* Minneapolis: University of Minneapolis Press.

6 Lugones, M. (2010). Toward a Decolonial Feminism. *Hypatia*, 25(4): 742-759.

7 Ibid., p. 744.

8 Wolfe, C. (2003). *Animal rites. American culture, the discourse of species and posthumanism.* Chicago: The University of Chicago Press.

9 Ibid.

10 Ibid., p. 8. Het citaat is vertaald naar het Nederlands door de auteurs van deze bijdrage.

11 Jackson, Z. I. (2013). Animal: New directions in the theorization of race and posthumanism. *Feminist Studies,* 39(3): 669-685.

12 Césaire, A. (1955/2000). Discourse on colonialism. New York: Monthly Review Press, p. 73. Het citaat is vertaald naar het Nederlands door de auteurs van deze bijdrage.

MIGRATIE

Open grenzen om migratie (beter) aan te pakken

door Giacomo Orsini

De meeste beleidsmakers zijn er vandaag van overtuigd dat de beste – en misschien enige doeltreffende – maatregel om ongewenste migratie een halt toe te roepen, de sluiting van de landsgrenzen is. Nationale en Europese overheden voeren steeds repressievere maatregelen in om ongewenste buitenlanders buiten de grenzen te houden. Studies tonen echter aan dat dergelijke beperkingen een land niet of nauwelijks helpen om ongewenste migratie onder controle te krijgen, laat staan om ze te beperken. Het openstellen van grenzen – dit betekent: *het mensen mogelijk maken om op een legale manier te migreren* – kan daarentegen de meeste spanningen wegnemen die illegale migratie met zich meebrengt. Als men buitenlanders de toestemming geeft om het grondgebied via reguliere – en dus legale – kanalen te betreden, hebben nationale overheden juist meer mogelijkheden om migratie te beheersen.

Sinds de jaren 1990 heeft de Europese Unie ervoor gekozen zich almaar vijandiger op te stellen tegenover ongewenste migranten die naar Europa proberen te komen. Zo heeft de EU samen met de lidstaten verschillende overeenkomsten gesloten met buurlanden om illegale migratie onder controle te houden. Een voorbeeld daarvan is de beroemde of beruchte deal met Turkije. Nationale overheden voerden ook nieuwe en veel restrictievere visumvoorwaarden in voor niet-EU-burgers die toegang wilden tot de Schengenzone. Tegelijk werden hele stukken van de EU-buitengrens afgesloten en uitgerust met hypermoderne bewakingstechnologie.[1]

Voorstanders van gesloten grenzen rechtvaardigen hun standpunt tegenover hun aanhangers door te beweren dat het openen van de Europese grenzen zou leiden tot "*een instroom van miljoenen wanhopige Afrikanen*".[2] Waar zijn echter de data die dit scenario bevestigen? Cijfers over migratie op het Afrikaanse continent wijzen op dezelfde trends als in de rest van de wereld: wie beslist om te migreren, steekt landsgrenzen over, maar tracht zo dicht mogelijk bij het herkomstland te blijven. In 2019 migreerde zowat 90 % van alle internationale Afrikaanse migranten naar een ander land in Afrika, en dus niet naar Europa of Noord-Amerika.[3]

Wanneer mensen beslissen om te migreren, verkiezen de meesten om dicht bij hun land van herkomst te blijven. De meesten blijven zelfs binnen hun eigen landsgrenzen en verhuizen van het platteland naar de stad. Dit is ook het geval in continenten met een grote inkomensongelijkheid tussen landen onderling, zelfs wanneer er geen beperkingen worden opgelegd aan internationale migratie. Zowel Europa als Afrika zijn hier erg goede voorbeelden van.[4] Data over de reële migrantenstromen tonen dus aan dat er geen reden is om aan te nemen dat het openen van de grenzen automatisch leidt tot een migratiegolf uit Afrika. Integendeel zelfs: er is voldoende bewijs dat, althans in het geval van de EU, het sluiten van grenzen weinig of niets doet om ongewenste migratie af te remmen. Hoewel de EU er al sinds de late jaren negentig alles aan doet om haar grenzen af te sluiten, blijkt uit onderzoeksgegevens dat het aantal vreemdelingen dat illegaal naar de EU komt of er zich vestigt, niet significant daalt. Studies tonen aan dat de meeste migranten zonder papieren met een geldig visum naar de EU komen en er blijven nadat hun visum is verlopen. Dit betekent dat landsgrenzen niet de beste plek zijn om illegale migranten op te sporen.[5]

Hierbij komt nog dat de meeste migranten die de EU binnenkomen zonder geldig visum, recht hebben op een vorm van internationale bescherming in de EU. Of ze hier nu belanden via de Middellandse Zee of over land via de Balkanroute, juridisch en misschien ook wel moreel gesproken, hebben ze sowieso recht op toegang tot de EU.

In plaats van de controle te vergemakkelijken, leidt het "sluiten" van grenzen ertoe dat migranten afwijken van veilige routes en opteren voor routes met minder controle, die gevaarlijker zijn. Ze leggen hun lot daarbij vaak in handen van mensensmokkelaars. Die criminele organisaties doen dan goede zaken, terwijl zowel migranten als gastsamenlevingen aan meer onzekerheid worden blootgesteld. Algemeen maakt het inperken van legale migratiemogelijkheden het voor ordehandhavers moeilijker om vreemdelingen te volgen. Wie erin slaagt om illegaal te migreren, blijft immers meestal onopgemerkt.

Door de grenzen open te houden, kunnen nationale overheden de identiteit controleren van elke persoon die de grens oversteekt. Dit geeft hen meer informatie over iedereen die zich binnen de nationale territoria bevindt. Dat vergemakkelijkt het om de openbare orde te handhaven. Als regeringen echt controle willen hebben over wie hun land binnenkomt en verlaat, moeten ze de grens dus openhouden en legale migratie niet minder, maar net meer kansen geven.

Efficiëntie bij het beheersen van migratie is niet het enige voordeel van een open grens. Het wegnemen van belemmeringen voor legale migratie leidt ook tot een reeks andere positieve effecten voor de migranten en de gastlanden. Deze effecten zijn bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar op de arbeidsmarkt.

Een ander argument dat vaak wordt gebruikt om het sluiten van de grenzen te bepleiten is de noodzaak om het concurrentievermogen op de Europese arbeidsmarkten te handhaven. Er wordt vaak beweerd dat, als er geen restricties zouden zijn, werknemers die in Europa zijn geboren, oneerlijke concurrentie zouden ondervinden van niet-Europese werkkrachten. Het kan niet worden ontkend dat migranten op heel wat plaatsen in Europa de minder aantrekkelijke jobs invullen. Het aanbod aan buitenlandse werkkrachten wordt vaak als oorzaak beschouwd van de aantasting van de rechten van werknemers en van een daling van de lonen. Veel mensen denken dat dit komt omdat werknemers met een migratieachtergrond minder veeleisend zijn dan plaatselijk werknemers. De waarheid is dat wanneer de grenzen worden gesloten, migranten zonder papieren meestal op de informele arbeidsmarkt terechtkomen. Geen enkele etnische of nationale bevolkingsgroep is 'van nature voorbestemd' om te accepteren dat ze op het werk worden uitgebuit. Bij gebrek aan verblijfs- en werkvergunningen accepteren migranten echter de meest precaire arbeidsomstandigheden om zowel hun baan als het recht om in het land te blijven te behouden.[6]

Het is dus niet de migratie *per se* die leidt tot problemen op de arbeidsmarkt, maar de gesloten grenzen. Als de grenzen worden geopend en migranten legaal naar hier kunnen komen om te werken, zijn ze minder kwetsbaar voor uitbuiting. Het vermindert ook de risico's voor de lokale bevolking. Bovendien wordt het gemakkelijker om een goede match te vinden tussen aanbod en vraag op de arbeidsmarkt, zodat die beter functioneert.

De EU is hiervan een prima voorbeeld. Omdat Europeanen op de nationale arbeidsmarkten gelijke rechten hebben, is de kostprijs voor het aannemen van een plaatselijke werknemer of een migrant uit de EU dezelfde. Daarom is het voor werkgevers doorgaans handiger om plaatselijke werknemers aan te nemen omdat die de taal kennen. Hier moet wel een kanttekening bij worden geplaatst: heel wat voorstanders van gesloten grenzen vermengen de effecten van detachering met die van het vrije verkeer van Europeanen.

Binnen de Europese eengemaakte markt hebben bedrijven het recht om in alle andere EU-lidstaten zaken te doen. Werknemers mogen in het gastland werken tot hun contract is afgelopen, maar hun tewerkstellingsvoorwaarden zijn in nationale contracten vastgelegd. Die kunnen minder gunstig zijn dan die in het gastland. Dit resulteert vaak in 'sociale dumping' en kan leiden tot een verslechtering van de arbeidsomstandigheden voor de hele sector. Nationale bedrijven kunnen zich hierdoor genoodzaakt zien om hun eigen arbeidsnormen te verlagen om competitief te blijven.

Aangezien detacheringen weinig te maken hebben met open of gesloten grenzen, is legale migratie de beste manier om vraag en aanbod op de plaatselijke arbeidsmarkt op elkaar af te stemmen. Werkloze migranten kunnen werk zoeken in een ander land, wanneer ze zich kunnen verplaatsen zonder geconfronteerd te worden met buitensporig hoge juridische en administratieve kosten. Portugal is hiervan een goed voorbeeld. Tijdens de recente economische crisis konden migranten van buiten de EU die op basis van een vrij zeker wettelijk statuut in Portugal verbleven, de gevolgen van de crisis beter aan dan vreemdelingen zonder papieren. Arbeidsmigranten met geldige papieren konden namelijk om het even waar in Europa werk zoeken.[7]

Kortom, het sluiten van grenzen is voor alle landen die illegale migratie willen bestrijden, de minst efficiënte beleidskeuze. De maatregel schiet niet alleen zijn doel voorbij, maar leidt ook tot grote kosten op menselijk en financieel vlak, en dit voor zowel de migranten als de gastlanden. Het is verstandiger voor een land om zijn grenzen te openen omdat zo het pad voor legale migratie wordt geëffend, waardoor de overheid vat krijgt op migratie en die ook beter kan beheersen. Buitenlandse werknemers de mogelijkheid bieden om hun papieren volledig in orde te maken, is een andere manier om spanningen te vermijden die illegale migratie met zich meebrengt. Om te zien hoe succesvol zo'n opengrenzenbeleid kan zijn, hoef je niet verder te kijken dan de arbeidsmarkten die legale arbeidsmigranten toestaan.

1 Brigden, N., & Mainwaring, C. (2017). Matryoshka Journeys: Im/mobility during Migration. *Geopolitics* 21(2): 407-434.

2 Samuel, H. (7 juli, 2017). 'Millions of Africans' will flood Europe unless it acts now, warns European chief, as Paris evacuates huge migrant camp, The Telegraph. Beschikbaar op: https://www.telegraph.co.uk/news/2017/07/07/millions-africans-will-flood-europe-unless-acts-now-warns-european/ (Geraadpleegd 17 april 2019).

3 Verenigde Naties, Afdeling Economische en Sociale Zaken (2019) *International Migration 2019: Wall Chart*. Beschikbaar op: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/wallchart/docs/MigrationStock2019_Wallchart.pdf

4 Lopes, C. (15 juli, 2016). 'Migration debates are becoming illogical*', Economische Commissie voor Afrika van de Verenigde Naties. Beschikbaar op: https://www.uneca.org/es-blog/migration-debates-are-becoming-illogical (Geraadpleegd 2 mei 2019).

5 de Haas, H. Vezzoli, S., & Villares-Varela, M. (2019). *Opening the floodgates? European migration under restrictive and liberal border regimes 1950-2010*. International Migration Institute Network.

6 Lewis, H., & Waite, L. (2019). Migrant illegality, slavery and exploitative work (pp. 219-242). In: G. Craig, A. Balch, H. Lewis, & L. Waite (eds.), *The Modern Slavery Agenda: Politics, Policy and Practice in the UK*. Bristol: Policy Press.

7 Pereira Esteves, A. I., Cruz dos Santos Fonseca, M. L., & da Silva Macaísta Malheiros, J. (2018). Labour market integration of immigrants in Portugal in times of austerity: resilience, in situ responses and re-emigration. *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 44(14): 2375-2391.

Wanneer grenscontroles averechts werken, zijn er alternatieven

door Angela Tacea en Laura Petrache Le Guern

Rawan, een 12-jarige jongen die vluchtte uit Aleppo in Syrië, vertelde ons:

> *"We zijn nu vluchtelingen. Mensen mogen ons niet. Niemand is loyaal, iedereen liegt. Vroeger was ik een kind. Nu ben ik ouder. Ik weet meer."*

Onder aanhoudende publieke en politieke druk kiezen Europese leiders voor strengere grenscontroles. Maar deze strengere grenscontroles stoppen migratie niet. Restrictieve regels kunnen illegale immigratie wel deels beteugelen, maar ze ondermijnen ook humanistische waarden zoals begrip, tolerantie, respect voor andere culturele praktijken en ideeën en openheid. Ze houden ook het dominante idee in stand van migranten zonder papieren als onrechtmatige begunstigden van mensenrechten.

In het licht van een verdeelde publieke opinie over migratie en de opkomst van politieke partijen die tegen migratie zijn, proberen EU-landen hun nationale soevereiniteit te beschermen met strengere grenscontroles. Debatten over migratie mogen natuurlijk niet gereduceerd worden tot de tweedeling tussen 'open' en 'gesloten' grenzen. Ook heeft het geen zin om landen systematisch af te schilderen als de grootste voor- of tegenstanders van migratie. Nog voor er sprake was van de coronapandemie sloten bepaalde landen hun grenzen, terwijl andere ze net meer openstelden.

Uit onderzoek blijkt dat grenscontroles om het nationale grondgebied te beveiligen (toezicht, detentie) zowel op het niveau van individuele landen als op dat van de EU voortdurend zijn opgevoerd. Uit data voor negen landen tussen 1999 en 2008[1] blijkt dat er een duidelijke trend is naar meer controles aan de grenzen en in het binnenland.[2] Diezelfde trend zien we terug als we kijken naar het budget dat Europa uittrekt voor interne veiligheid. Frontex, het Europees Grens- en kustwachtagentschap, zag zijn

budget de afgelopen jaren ook stijgen van 6 miljoen euro in 2005 naar 420,6 miljoen euro in 2020 (34,6 % meer dan in 2019). Tegelijk gaat 41 % van het EU-budget voor Binnenlandse Zaken naar het Intern Veiligheidsfonds, tegenover 33,5 % voor Asiel, Migratie en Integratie. De EU is niet alleen beter uitgerust om haar buitengrenzen te controleren, maar is ook gestart met het externaliseren van haar grenzen door bufferzones rond de buitengrenzen te creëren zoals in Marokko en Libië, door op te treden in doorreislanden zoals in Niger en door overeenkomsten te sluiten met herkomstlanden om migranten te ontraden om te vertrekken.

Hoe doeltreffend zijn die strengere grenscontroles?

Ook als het migratiebeleid strenger wordt, kan migraties nog altijd toenemen. Ondanks de massale investeringen van Europa in de controle van zijn buitengrenzen, blijven mensen toekomen. Dit betekent niet dat een restrictief migratiebeleid geen impact heeft. Restrictievere regels en meer bepaald strengere grenscontroles leiden wel degelijk tot minder migratie. Maar terwijl de EU de grenscontroles opdrijft om illegale immigratie te voorkomen, zorgt haar optreden er indirect voor dat mensen zonder wettig verblijf (inclusief degenen die eventueel in aanmerking komen voor asiel) in de handen van smokkelaars vallen of zelfs hun dood tegemoet gaan.

In januari 2019 schatte het Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties (UNHCR) dat er sinds 2017 2700 mensen omkwamen of vermist raakten toen ze de Middellandse Zee overstaken op weg naar Europa. Op 19 juni 2018 kapseisde voor de kust van Libië een houten boot met een onbekend aantal migranten aan boord. Volgens het UNHCR "overleefden slechts vijf van de naar schatting honderd passagiers" de ramp. Diezelfde dag zonk er op een andere plek voor de kust van Libië nog een boot. "Bij dit incident verdronken vermoedelijk zeventig mensen." In de Straat van Sicilië en andere kustgebieden in de Middellandse Zee vallen heel wat doden. De Straat is "de dodelijkste plek ter wereld voor migranten en vluchtelingen". Dood is het extreemste negatieve gevolg van strengere grenscontroles. Migranten die erin slagen om de lange reis tussen verschillende landen, verschillende politieke systemen en wettelijke kaders te overleven, worden echter blijvend geconfronteerd met verschillende vormen van geweld en inperking van hun grondrechten.

Mahathi, een 15-jarige niet-begeleide minderjarige uit Afghanistan, die in het Moriakamp op Lesbos verblijft, beschrijft zijn leven in het vluchtelingenkamp als "*een gevangenis. Ik dacht dat Europese landen ontwikkeld, eerlijk en menselijk waren. Ik zie hier echter niets*

van. De Europeanen geven niets om ons."[3] Khaled, een 29-jarige migrant uit Syrië, die we in het Migrant Integration Lab[4] ontmoetten, zei:

> *"Na alle dood waarmee we in Syrië werden geconfronteerd, besef je als persoon die zijn land verlaat om te overleven en die erin slaagt om de grens over te steken en een veilige plek te bereiken, dat mens-zijn en leven het waardevolste is dat je ooit hebt gehad."*

Europese beleidsmaatregelen die voorrang geven aan grenscontroles en veiligheidskwesties boven een migratiebeleid dat de integratie bevordert, werken illegale migratie in de hand, want er zijn zo goed als geen legale kanalen om tot in Europa te geraken als je je land ontvlucht. Dit werkt het beeld in de hand van migranten die oneigenlijk genieten van grondrechten zoals gezondheid, onderwijs en huisvesting.[5] Migranten zonder wettige verblijfspapieren worden afgeschilderd als leugenaars, als mensen die misbruik maken van sociale voordelen of als mensen die banen van de eigen bevolking inpikken. De criminalisering van migratie – door degenen die migranten willen helpen door hen minimale toegang tot onderdak, eten en gezondheidszorg te bieden, te betichten van een 'solidariteitsdelict' – creëert een sfeer van verdachtmaking en afwijzing bij de aanbieders van sociale diensten. Het is niet verwonderlijk dat de politie en andere ambtenaren die 'illegale migratie' bestrijden, er soms moeite mee hebben om een migrant te zien als een slachtoffer van mensenrechtenschendingen, dat bescherming nodig heeft.

Om de negatieve gevolgen van strengere grenscontroles te matigen en een halt toe te roepen, is er nood aan een allesomvattende nieuwe aanpak en een paradigmaverschuiving. Europese landen moeten media, leiders van gemeenschappen, beleidsmakers en publieke figuren hiervan bewustmaken. Politici moeten een positief beeld van migratie verspreiden en nadenken over duurzame integratiesystemen die een einde maken aan haatboodschappen, buitensporig taalgebruik en provocatieve acties die inspelen op de angst en onzekerheid in onze samenlevingen.

Migratie kan een politiek, sociaal en economisch positief verhaal zijn, op voorwaarde dat migranten op een duurzame manier in de gastgemeenschappen kunnen worden geïntegreerd. Bewustmakings- en infocampagnes en tools om de sociale cohesie en een open dialoog te bevorderen, zoals sociale evenementen waar lokale mensen en nieuwkomers elkaar ontmoeten, kunnen helpen bij het tot stand brengen van duurzame gemeenschappen en de interculturele dialoog bevorderen. Sociale innovatie en het

maximaal benutten van de talenten van nieuwkomers kunnen worden versterkt met lessen in ondernemerschap en opleidingen en met diensten en opleidingssessies op maat van nieuwkomers en kwetsbare groepen. Het creëren van een omgeving die zowel migranten als de hier geboren bevolking aanzet om te ondernemen en die ondernemers met een migratieachtergrond toegang geeft tot kredieten, kan een oplossing zijn.

Het is van vitaal belang om een langetermijnbeleid uit te werken dat de interculturele dialoog bevordert. Er is dringend nood aan een beleid dat focust op inclusie, openheid en solidariteit. Dat lokale gastgemeenschappen echter deels afkerig staan tegenover migranten is volgens ons een gevolg van het integratiebeleid, dat een beeld creëert van migranten als een specifieke categorie. Om de afwijzing van het integratiebeleid door de bevolking te voorkomen en de opkomst van extremisme te bestrijden, mag de integratie van migranten en hun toegang tot de arbeidsmarkt niet losstaan van de integratie van andere bevolkingsgroepen. Achtergestelde en kwetsbare groepen zoals migranten van de tweede en derde generatie, werklozen en ontmoedigde en rechteloze groepen moeten bij het integratieproces worden betrokken op een manier die dialoog, kennis en gemeenschappelijke projecten bevordert. Er moet met andere woorden werk worden gemaakt van een integraal en duurzaam integratiebeleid voor alle kwetsbare individuen en groepen die hun identiteit moeten herontdekken door maatschappelijke en professionele integratie via gezamenlijke projecten.

Nadenken over 'grenzen' zal niet helpen bij het bouwen aan een duurzame toekomst. In het huidige onzekere klimaat moeten we de kans grijpen om met nieuwe antwoorden werk te maken van een menswaardigere samenleving. We bevinden ons op een cruciaal punt, waarbij we moeten proberen om de wereldwijde trend naar gesloten grenzen (een houding die mensenlevens verwoest) om te buigen en samen werk te maken van een gedeelde en betere toekomst.

---

1 IMPALA Database. Beschikbaar op: https://www.impaladatabase.org/

2 Schmid, S. D., & Helbling, M. (2016). Validating the Immigration Policies in Comparison (IMPIC) Dataset. *WZB Berlin Social Science Center*, SP VI.

3 de Kervasdoué, C. (2019). *Le reportage de la Rédaction. A Lesbos, des milliers d'enfants pris au piège de la politique migratoire européenne* (2019), France Culture. Beschikbaar op: https://www.franceculture.fr/emissions/le-reportage-de-la-redaction/a-lesbos-des-milliers-denfants-pris-au-piege-de-la-politique-migratoire-europeenne?fbclid=IwAR02RFjFOGa9ITwifXmqt_FKFYHfCOeBfHezTgF1Q20eSA0IDHn3Vimo_1c

4 Het 'Migrant Integration Lab' is een holistisch instrument om nieuwkomers op een duurzame manier te integreren. Het is ontwikkeld door B1-AKT, dat het in zeven landen implementeert.
Meer info: http://migrantintegrationlab.mystrikingly.com

5 Carrera, S., & Parkin, J. (2011). *Protecting and Delivering Fundamental Rights of Irregular Migrants at Local and Regional Levels in the European Union.* Beschikbaar op de website van het Comité van de regio's: www.cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/protecting-fundamental-rights-irregular-migrants.pdf

Malthusiaanse angst en het migratiedebat

Wanneer de pseudowetenschap van het getal tegen de mensheid wordt gebruikt

door Patrick Deboosere en Soumaya Majdoub

Waarom is het belangrijk om Malthus te analyseren, meer dan twee eeuwen nadat hij zijn 'Essay over het principe van de bevolkingsgroei' publiceerde? Ten eerste omdat zijn theorie over bevolkingsgroei nog steeds invloed heeft op het migratiedebat en ten tweede omdat hij ten strijde trok tegen de Verlichting in naam van de 'wetenschap'.

Thomas Robert Malthus (1766-1834), een dominee van de Anglicaanse Kerk, is vooral bekend voor zijn theorie over bevolkingsgroei. Eenvoudig gezegd stelt Malthus dat wanneer bevolkingsgroei niet wordt ingeperkt, een bevolking altijd sneller zal groeien dan de voedselproductie. En hij voegt hieraan toe: armen zijn arm door hun eigen gedrag en omdat ze zich ongebreideld reproduceren. Bijgevolg heeft het volgens Malthus geen zin om armen te helpen omdat ze zich dan nog meer reproduceren. Hij is ervan overtuigd dat net schaarste helpt om een evenwicht in stand te houden tussen natuurlijke rijkdommen en mensen die met elkaar wedijveren om deze te consumeren.

Malthus was populair bij de heersende klassen in het 19e-eeuwse Groot-Brittannië omdat zijn theorie de weg opende tot het creëren van goedkope en gewillige arbeidskrachten voor de opkomende industrie. Door de afschaffing van de armoedebestrijding op het platteland werden de armen gedwongen om in de fabrieken te gaan werken. Volgens Malthus legde zijn theorie over bevolkingsgroei de achterliggende oorzaken bloot van de grote armoedecrisis in Engeland op het einde van de 18e eeuw. Ze vormde het 'wetenschappelijk' bewijs dat liefdadigheid en armenhulp niet alleen onnodig waren, maar zelfs contraproductief. 'Wetenschap' hielp zo de heersende klassen over haar morele bezwaren heen.

Malthus slaagde er handig in om bestaande vooroordelen (zoals armoede is de wil van God) te combineren met wetenschappelijke argumenten en statistieken. God werd vervangen door de wetten van de natuur. Net zoals Newton de wetten van de natuurkunde had gebruikt om de beweging van de planeten te verklaren, schoof Malthus zijn 'wet' van de bevolkingsgroei naar voren om armoede te verklaren. Om dit hard te maken moest het verleden eerst idyllisch worden voorgesteld. Zonder enig empirisch bewijs poneerde Malthus dat er vroeger een evenwicht was tussen bevolkingsgroei en voedselproductie. Vervolgens wees hij op de paradox dat "*ondanks het immense bedrag dat elk jaar voor de armen in Engeland werd ingezameld, er nog steeds zoveel armoede bij hen heerste.*"[1] Dit brengt hem tot de verklaring voor die stijgende armoede: de bevolking groeit sneller dan de beschikbare voorraden, omdat armen kunnen rekenen op steun in tijden van tegenslag. En dit leidt tot meer armoede. Omdat er geen schaarste is zet het armen aan om zich voort te planten. De theorie over de bevolkingsgroei laat Malthus toe om oorzaak en gevolg om te keren en tegelijk de hoogmoed te hekelen van de utopische socialisten, die dachten dat mensen de wereld zouden kunnen veranderen en die geloofden in de kracht van menselijke wetten. Volgens Malthus droeg de armenzorg bij aan de armoedecrisis en beseften goedbedoelende mensen niet dat het zinloos is om tegen de natuurwetten in te gaan. De kern van het Malthusiaans denken is sociale relaties te herleiden tot natuurwetten.

Malthus liep daarmee in het voetspoor van Edmund Burke, die in zijn 'Thoughts and Details on Scarcity' schreef: "*Wij, het volk, moeten ervan bewust zijn dat we onze hoop niet mogen vestigen op het breken van economische wetten, die de wetten van de natuur zijn en bijgevolg ook die van God, om het goddelijke ongenoegen te milderen teneinde een ramp te beëindigen of af te wenden.*"[2]

Malthus' bevolkingstheorie bleek echter niet te kloppen en ook zijn wet over bevolkingsgroei bleek niet in steen gebeiteld te zijn. Nog tijdens zijn leven won geboortebeperking in Engeland aan populariteit, waardoor het geboortecijfer daalde. Tegelijk zorgde de industriële en technologische revolutie voor een economische omwenteling en voor steeds hogere opbrengsten uit de landbouw. Malthus had de menselijke vindingrijkheid volledig onderschat. Tegen het einde van de 19e eeuw was zijn bevolkingstheorie grotendeels opgegeven. Maar de angst voor migratie is wel geworteld in zijn denken, in een periode waarin bevolkingsgroei voor het eerst als een bedreiging werd voorgesteld.

Pas na de Tweede Wereldoorlog, in de decennia van wereldwijde sterke bevolkingsgroei, won de theorie van Malthus opnieuw aan kracht. Het neomalthusianisme recycleerde het gedachtengoed van Malthus en paste het toe op het wereldsysteem. Bevolking en de bevolkingsproblematiek overstegen het kader van de natiestaat en werden bekeken als een wereldwijde uitdaging. Sindsdien is ook het migratiebeleid doordrongen geraakt van het Malthusiaanse denken.[3]

Natuurlijk is er een spanningsveld tussen bevolkingsgroei en beschikbare natuurlijke rijkdommen, maar het neomalthusianisme ziet niet dat de mensheid keuzes kan maken om daarmee om te gaan. Door dit spanningsveld voor te stellen als een natuurlijke wetmatigheid met vreselijke gevolgen voor de mensheid heeft het neomalthusiaans denken ten onrechte de toekomst van de mensheid in de meest donkere kleuren geschilderd. De angst voor overbevolking bepaalt sinds decennia ons wereldbeeld en onze blik op het Zuiden.

De voorspelde massale hongersnood is er echter nooit gekomen en het voorspelde tekort aan natuurlijke rijkdommen evenmin. De groei van de wereldbevolking is intussen, van een piek van 2,3 % op jaarbasis eind jaren 1960, gedaald tot 1 %. Vandaag leeft de helft van de wereldbevolking in landen met een vruchtbaarheidsniveau onder de 2,1 kinderen per vrouw, wat neerkomt op een nulgroei.[4] De belangrijkste drijfveren voor deze ommekeer, zijn in alle delen van de wereld aanwezig en zullen een einde maken aan de bevolkingsgroei in de komende decennia. Ondertussen neemt de voedselproductie veel sneller toe dan de bevolkingsgroei. Voedselcrisissen hebben vooral te maken met distributieproblemen, niet met een tekort aan voedsel. Wereldwijde armoede is nog steeds een immense uitdaging. Maar voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid is armoede, zowel in absolute aantallen als in percentage, gedurende meer dan twintig jaar gedaald.

Het neomalthusiaans denken over bevolkingsgroei drukt wel nog steeds zijn stempel op het huidige migratiedebat. Het idee van een almaar verder groeiende wereldbevolking wordt versterkt door de haast dagelijkse beelden van vluchtelingenstromen en overvolle boten in het Middellandse Zeegebied. Dit idee voedt de angst voor een invasie in de rijkere landen. De Malthusiaanse vrees voor overbevolking en schaarse middelen steekt opnieuw krachtig de kop op, niet in het minst omdat sommige politieke krachten dit denken aanwakkeren in de hoop hiermee stemmen te winnen.

Het migratiebeleid van Trump put inspiratie uit de publicaties en het ideeëngoed van krachtige antimigratie-lobby's, zoals de Federation for American Immigration Reform

(FAIR), de American Immigration Control Foundation en de American Border Patrol, allen opgericht door John Tanto en gefinancierd door Cordelia Scaife May, een van de erfgenamen van de steenrijke Amerikaanse familie Mellon Scaife. FAIR kreeg bijvoorbeeld 56,7 miljoen dollar steun in de periode 2005-2017. De wereldvisie van Cordelia Scaife May is geïnspireerd op het neomalthusianisme en zij financierde ook heel wat organisaties die ijveren voor geboortebeperking, zoals NumbersUSA.

Het valt op hoe sommigen de vluchtelingencrisis in verband brengen met overbevolking, hoewel die overduidelijk een gevolg is van oorlogen, door de mens veroorzaakt, in Afghanistan, Irak en Syrië. De meeste mensen migreren liever niet en veel Syrische vluchtelingen kwamen in 2015 naar Europa om te ontsnappen aan een gruwelijk conflict en niet omwille van overbevolking.

Al heel vroeg in de vluchtelingencrisis kwam het Malthusiaanse denken opnieuw naar boven met wat we nu kennen als 'contra-intuïtieve' oplossingen, namelijk dat je best niets doet aan ellende en armoede, want alles wat je doet, vergroot het probleem alleen maar.[5] Vluchtelingen helpen wordt dan een 'aanzuigeffect' genoemd. Niet de oorlog veroorzaakt de vluchtelingencrisis, maar de ngo's die de vluchtelingen helpen. Het zijn de ngo's die hulp bieden aan vluchtelingen in het Middellandse Zeegebied, die verantwoordelijk zijn voor hun dood, niet de EU, die luchtvaartmaatschappijen verplicht visa vooraf te controleren en financiële boetes oplegt wanneer ze blijken vluchtelingen aan boord hebben.

Die parallel is geen toeval. Malthus schreef zijn essay tegen de ideeën van Godwin en Condorcet, en bij uitbreiding tegen de ideeën van de Franse Revolutie, en tegen de waarden van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Malthus' bevolkingstheorie is ontsproten uit verzet tegen deze idealen. Hij leverde het 'wetenschappelijk' bewijs dat de menselijke natuur onveranderlijk is en dat de idealen van de Franse Revolutie niet realiseerbaar zijn. Hij ontwikkelde een theorie die de aanhoudende ongelijkheid in Groot-Brittannië rechtvaardigde, een theorie die de ongelijke toegang tot politieke en economische macht verdedigde, een theorie die zo ver ging om armen de toegang te ontzeggen tot de meest elementaire levensbehoeften. Zijn ideologie was er een van ongelijkheid. De armen waren geen mensen met dezelfde rechten als de rijken.

Na de Tweede Wereldoorlog, toen het fascisme was verslagen, werd het fundamentele idee dat alle mensen gelijk zijn, vastgelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en bekrachtigd in Parijs op de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 10 december 1948. Artikel 1 legt het verband tussen gelijkheid en solidariteit.

Artikel 2 stelt dat ieder aanspraak kan maken op alle rechten en vrijheden die in de Verklaring zijn vastgelegd. Artikel 2 benadrukt bovendien dat er *"geen onderscheid (zal) worden gemaakt naar de politieke, juridische of internationale status van het land of gebied waartoe iemand behoort, onverschillig of het een onafhankelijk, trust-, of niet-zelfbesturend gebied betreft, dan wel of er een andere beperking van de soevereiniteit bestaat."* Artikel 14 ten slotte legt het recht op asiel vast.

De vluchtelingencrisis was voor N-VA-voorzitter Bart De Wever de perfecte hefboom voor zijn aanhoudende strijd tegen de waarden van de Verlichting. De Wevers offensief tegen de basisbeginselen van het internationaal recht en tegen '*Gutmenschen*' verwijst rechtstreeks naar de Malthusiaanse kritiek aan het adres van mensen die met de beste bedoelingen armen helpen. Volgens De Wever zoeken vluchtelingen geen veilig onderkomen, maar financiële steun en dat zou 'onze' sociale welvaartsstaat in gevaar brengen.[6] '*Gutmenschen*' met hun humanistische aanpak stimuleren volgens De Wever de onverdraagzaamheid tegen migratie. Dit is een eigentijdse interpretatie van de klassieke anti-Verlichtingsthese van de conservatieve Edmund Burke. Ze bevestigt het idee dat die 'verdomde filosofen' met hun 'verdomde humanistische ideeën' het land ten gronde brengen.[7]

Het migratiedebat en vooral de manier waarop we de vluchtelingencrisis aanpakken, is meer dan ooit intrinsiek verbonden met de verdediging van het humanisme en met de waarden van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. We moeten het neomalthusiaanse wereldbeeld over bevolkingsgroei en armoede deconstrueren en, met een analyse gebaseerd op feiten, streven naar betere levensomstandigheden voor elke mens, waar ook op de aarde, en tegelijk alles doen om de toekomst van onze planeet te vrijwaren.

---

1 Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers.* London: Electronic Scholarly Publishing Project.

2 Fulford, T. (2001). Apocalyptic Economics and Prophetic Politics: Radical and Romantic Responses to Malthus and Burke. *Studies in Romanticism*, 40(3): 345-368.

3 Hodges, S. (2010). Malthus is forever: the global market for population control. *Global Social Policy*, 2010. 10(1): 120-126.

4 United Nations (2019). *World Population Prospects 2019 Highlights.* New York: United Nations, P.D. Department of Economic and Social Affairs, Editor. p. 40.

5 Harvey, D. (1974). Population, Resources, and the Ideology of Science. *Economic Geography*, 50(3): 256-277.

6 Wauters, R. (2018). De Wever stelt links voor keuze: sociale zekerheid veiligstellen of grenzen openstellen. *De Morgen*, 24 januari 2018. Beschikbaar op: https://www.demorgen.be/nieuws/de-wever-stelt-links-voor-keuze-sociale- zekerheid-veiligstellen-of-grenzen-openstellen~bd741eee/

7 Maley, I. (2018). *Nieuw Rechts*. Berchem: Epo, p. 332.

In de val

Vluchtelingen: noch mensen, noch dieren

door Eline Severs

Er is geen reden om de bedoelingen van filantropen in vraag te stellen. Wel moeten we ons er van bewust zijn dat hun discours onbedoeld negatieve voorstellingen kan oproepen, die de gelijkheid van vluchtelingen ontkennen, negeren of onderwaarderen. Hun nadruk op een gedeelde of universele menselijkheid kan, paradoxaal genoeg, de veel gehoorde binaire tegenstelling bevestigen tussen 'redder' en 'slachtoffer' en bij uitbreiding tussen het verlichte westen en de barbaarse 'Andere'.[1] Als een gevolg van rivaliserende discoursen dreigen vluchtelingen voor altijd vast te zitten in een val van ondergeschiktheid: terwijl een animalistisch discours hun menselijkheid zonder meer ontkent, maakt een humanitair discours de menselijkheid van vluchtelingen afhankelijk van hun slachtoffer-zijn of van hun bereidheid om zich te laten herleiden tot een hulpobject voor welwillende westerse landen.

Een beleid gebaseerd op angst[2]

Sinds de zomer van 2015 is het gemeengoed geworden om de term *vluchtelingencrisis* te gebruiken om te verwijzen naar het toegenomen aantal mensen dat via illegale kanalen in Europa belandt. In 2015 registreerden de Verenigde Naties meer dan een miljoen vluchtelingen die over zee het Europese vasteland bereikten. Hoewel dit er heel wat meer waren dan in vorige jaren en dit in die zin een echte politieke uitdaging vormt, is er toch kritiek te uiten op het gebruik van het woord *crisis*. Hieruit blijkt namelijk niet eenduidig wiens crisis dit is. Het gebruik van het begrip vestigt meestal de aandacht op de moeilijkheden die gastlanden ondervinden door het grotere aantal nieuwkomers en leidt de aandacht af van de traumatische ervaringen van de ontheemde mensen zelf.

Critici verwijzen, in dit verband, naar het *angstbeleid* of de angst waarvan de verslaggeving en het beleid in verband met vluchtelingen doordrongen is. Het gebruik van animalistische of levenloze verzamelbegrippen (zoals 'zwermen', 'groepen' en 'vloedgolven') ontmenselijkt vluchtelingen, rukt hen uit hun specifieke contexten

(en daarmee gepaard gaande ervaringen) en richt de schijnwerper op de bedreiging die ze voor de gastlanden vormen: als nagenoeg identieke leden van schadelijke groepen vormen ze een plaag die moet worden ingedamd of in het slechtste geval moet worden uitgeroeid.

De logica achter ontmenselijking

Over de verontrustende figuur van de vluchteling en het angstbeleid dat die uitlokt, hebben Hannah Arendt en Giorgio Agamben uitvoerig getheoriseerd. In de context van de Tweede Wereldoorlog was Arendt[3] een van de eersten om de subjectificatieprocessen te beschrijven die Joden in ballingschap te beurt vielen. In Duitsland werden ze als *Untermenschen* beschouwd. Die status veranderde echter nauwelijks toen ze het land waren ontvlucht. Integendeel, het maakte van hen *vrijwillige gevangenen* (die voor hun eigen veiligheid in kampen werden opgesloten) of *vijandelijke buitenlanders* (als burgers van een vijandelijke natie konden ze worden opgepakt en met geweld verwijderd). Arendt toonde duidelijk aan hoe de figuur van de *Jood* onderwerp van het staatsdiscours werd en hoe de erkenning van hun mens-zijn ondergeschikt was aan politieke agenda's.

Agamben zocht naar de redenen waarom we geneigd zijn om naar vluchtelingen te verwijzen als 'dieren'. Volgens Agamben is de kern van het probleem de tegengestelde opvatting over een universele mensheid (met dezelfde rechten voor iedereen) en nationale soevereiniteit (waarbij rechten voor sommigen, maar niet iedereen, worden voorbehouden). Volgens Agamben tonen vluchtelingen aan dat deze twee opvattingen niet compatibel zijn. Hierdoor veroorzaken ze ongemak bij mensen die beide waarden hoog in het vaandel dragen.

Hoe komt Agamben tot deze conclusie? Hij argumenteert dat vluchtelingen die hun thuisland zijn ontvlucht, zich in een *staat van uitzondering* bevinden.[4] Natuurlijk zijn ze nog steeds mensen, maar ze zijn niet langer burgers die voor hun bescherming een beroep op hun land kunnen doen. Vluchtelingen maken net aanspraak op mensenrechten omdat ze geen burgerschapsstatus meer genieten. Een status, die hen ook niet automatisch door de gastlanden wordt geboden. De erkenning van hun mens-zijn hangt namelijk af van de nationale doelstellingen van de gastlanden en de mate waarin vluchtelingen (en hun noden) compatibel zijn met de nationale doelstellingen van stabiliteit, orde en veiligheid van het gastland.

De figuur van de vluchteling legt zo de mythe van de mensenrechten bloot. Deze figuur toont aan hoe mensenrechten in concurrentie treden met noties van staatssoevereiniteit. Meer concreet laat ze zien hoe, in de geglobaliseerde wereld van vandaag, de soevereiniteit van staten in belangrijke mate afhangt van hun vermogen om een 'crisis' of de noodtoestand uit te roepen, waardoor ze de mensenrechten kunnen opschorten om de nationale doelstellingen te vrijwaren.

Een beleid van angst kan in deze context worden opgevat als het bijproduct van cognitieve dissonantie. Cognitieve dissonantie verwijst naar het mentale conflict dat optreedt wanneer een persoon twee overtuigingen heeft die elkaar tegenspreken. Geconfronteerd met het stijgende aantal vluchtelingen, proberen we wanhopig te geloven in twee onderling tegenstrijdige stellingen: mens-zijn (de rechten die mensen door hun geboorte genieten) versus staatssoevereiniteit (het recht om mensen uit te sluiten om beter aan te sluiten bij nationale doelstellingen). De spanningen tussen beide stellingen leiden tot mentaal ongemak. Ongemak dat we proberen weg te nemen door naar vluchtelingen in dierlijke termen te verwijzen.

Alleen door de potentiële bedreiging uit te vergroten die vluchtelingen voor de staat vormen, kan de opschorting van mensenrechten worden gerechtvaardigd. Het gebruik van metaforen, zoals vloedgolven, stromen en zwermen, roept het beeld op van een invasie met een gemeenschappelijk doel dat nu nog onbekend is, maar dat wel duidelijke gevolgen heeft voor de stabiliteit van de staat, haar openbare orde en sociale zekerheid. Door hen af te schilderen als een '*probleem dat moet worden opgelost*', worden vluchtelingen minder dan menselijk. Een onderwerp in het staatsdiscours. Een *zaak* die moet worden afgehandeld.

Ook omschrijvingen van vluchtelingenkampen als *jungles* (Lesbos, Nord-Pas-de-Calais) schilderen vluchtelingen af als wilde, asociale individuen, die klaarstaan om onze gemeenschappen te verslinden, als ze daartoe de kans krijgen. Zoals Agamben stelt, wordt het vluchtelingenkamp een symbool voor de onmenselijkheid van vluchtelingen. De slechte leefomstandigheden en de verschrikkelijke toestanden die vluchtelingen doormaken, worden het bewijs van het '*leven dat niet de moeite waard is*'.[5] Ontmenselijking wordt zo een instrument om de afwijzing van het mens-zijn van vluchtelingen door de staat te rechtvaardigen en hen als dusdanig te behandelen.

De terugkeer van het humane

In een poging om een tegendiscours te brengen, grijpen ngo's, internationale hulporganisaties en linkse politici terug naar de Verlichting en haar universele uitgangspunten en dan vooral de mensenrechten. Hun argumenten voor een meer humane behandeling van vluchtelingen gaan vaak hand in hand met een pleidooi voor open grenzen en met kritiek op het recht van natiestaten om medemensen uit te sluiten. Joseph Carens beroept zich bijvoorbeeld op liberale beloften van individuele vrijheid en zelfbeschikking om te beargumenteren dat vrij verkeer over grenzen heen een mensenrecht is en een rechtvaardige manier om rijkdom tussen het mondiale noorden en zuiden te herverdelen.[6]

Het is niet moeilijk om de parallellen te zien met het werk van Peter Singer, de beroemde dierenrechtenactivist en filosoof. Als verdediger van dierenrechten stelt Singer dat *"gelijkheid een moreel ideaal is en niet zomaar de bevestiging van een feit."*[7] In plaats van een feitelijke *overeenkomst* tussen mensen te beschrijven, is gelijkheid een recept dat aangeeft hoe we mensen moeten behandelen. Hij verwerpt het idee dat feitelijke verschillen in vaardigheden tussen mensen (in kracht of intellect bijvoorbeeld), de verschillen rechtvaardigen in hoe we hen behandelen. Volgens Singer is net het omgekeerde waar: als we ons beroepen op het concept van gelijkheid, maken we abstractie van de feitelijke verschillen tussen mensen en benadrukken we in de plaats daarvan dat ook zij kunnen lijden en dus onze aandacht *verdienen*.

Singer wil duidelijk het arbitraire karakter van *speciësisme* aankaarten of het routineuze onderscheid dat tussen het leven van mensen en dieren wordt gemaakt. Echter, zijn argument om gelijkheid als een moreel ideaal op te vatten (en niet als een beschrijvend feit), staat ook centraal in discoursen die ingaan tegen de ontmenselijking van vluchtelingen. Boodschappen zoals *'geen mens is illegaal'* proberen bijvoorbeeld een einde te maken aan de constante criminalisering van vluchtelingen en trachten de aandacht af te leiden van de feitelijke verschillen tussen vluchtelingen en mensen met de status van burgers. Ze doen dit om de eisen van vluchtelingen om op dezelfde manier te worden behandeld (en vooral hun recht op een humane behandeling), meer aanvaardbaar te maken.

De voortzetting van neokoloniale machts-verhoudingen

Hoewel het met de beste bedoelingen gebeurt, is er echter ook kritiek op het humanitaire discours. Net zoals bij animalistische voorstellingen, herleiden ze vluchtelingen tot een subjectpositie. De nadruk op de morele plicht van gastlanden om hun medemensen als mensen te behandelen, versterkt paradoxaal genoeg de neokoloniale machtsverhoudingen tussen het mondiale Noorden en Zuiden. Gastlanden worden voorgesteld als moreel superieur, als landen die hun verantwoordelijkheid moeten opnemen (door hun koloniale verleden en plichten). Dit idee van superioriteit versterkt op zijn beurt de regelgevende autoriteit van de gastlanden, wier recht om criteria vast te leggen voor de toegang, erkenning en behandeling van vluchtelingen, bijna nooit in vraag wordt gesteld.

Vluchtelingen zitten aan het andere eind van het spectrum in een ondergeschikte positie die het hen moeilijk maakt om te handelen en eisen te stellen aan de internationale gemeenschap. Omdat ze hulp ontvangen, hangt de erkenning van hun mens-zijn (en dus ook van hun identiteit als rechthebbende individuen) in belangrijke mate af van hun bereidheid om de rol van slachtoffer te aanvaarden en te spelen. Het mens-zijn van vluchtelingen is, met andere woorden, nooit 'vanzelfsprekend' of onvoorwaardelijk. Het hangt af van hun aanvaarding van de 'uitzonderingstoestand' waarin gastlanden hen duwen.

Dit inzicht is essentieel: het toont aan hoe het heersende politieke discours de ervaringen en getuigenissen van vluchtelingen zo structureren dat het diverse karakter van hun levenservaringen en van hun talenten wordt geneutraliseerd en onzichtbaar gemaakt. Het is duidelijk dat gastlanden hier ook verliezers zijn omdat ze de economische voordelen van getalenteerde nieuwkomers vaak niet erkennen en gebruiken. De vluchtelingen betalen echter de hoogste prijs omdat zij voor eeuwig vastzitten in de val van ondergeschiktheid. Ze zijn altijd het gespreksonderwerp en maar zelden degenen die het debat leiden.

1 Shivji, I.G. (2007). *The Silences in the NGO Discourse: The role and future of NGOs in Africa*. Nairobi: Fahamu.

2 Subba, D. (2014). *Philosophy of Fearism. Life is Conducted, Directed and Controlled by the Fear*. Bloomington: Xlibris.

3 Arendt, H. (1976/1951). *The Origins of Totalitarianism.* New York: Harcourt.

4 Agamben, G. (1995). "We Refugees" [Vert. Rocke, M]. *Symposium: A Quarterly Journal in Modern Literatures*, 49(2): 115.

5 Holohan, S. (2019). 'Some human's rights: neocolonial discourses of otherness in the Mediterranean refugee crisis', *Open Library of Humanities,* 5(1): 7.

6 Carens, J. (2013). *The Ethics of Immigration.* New York: Oxford University Press.

7 Singer, P. (1989). All animals are equal (pp. 148-162), In: T. Regan & P. Singer (eds.) *Animal Rights and Human Obligations.* New Jersey: Prentice-Hall.

RS
fedasil

©Esma Alouet

EU-migratiesamenwerking met derde landen: een aanpak die niet werkt

door Philipp Stutz en Ahmad Wali Ahmad Yar

De recente aanpak van de Europese Unie om samen te werken met derde landen rond ontwikkeling en migratie, werkt niet. De EU houdt immers te weinig rekening met de standpunten van ontwikkelingslanden, zoals blijkt uit samenwerking met Afghanistan. De EU wil ongewenste migratie beteugelen door transitlanden of de landen waar migranten vandaan komen, middelen te geven om hun grenzen beter te controleren. De EU wil minder migratie naar Europa, maar de aanpak die ze nu volgt kan echter het omgekeerde effect hebben. Wat nodig is, is een ruimere en complexere benadering van migratiebeleid. Een doeltreffender migratiebeleid is een beleid dat rekening houdt met de behoeften van de mensen in de landen van herkomst, dat de handelsrelaties tussen Noord en Zuid in vraag stelt en de ontwikkelingssamenwerking bevordert, en ook oog heeft voor opleidingsprogramma's.

De migratiesamenwerking tussen de EU en Afghanistan

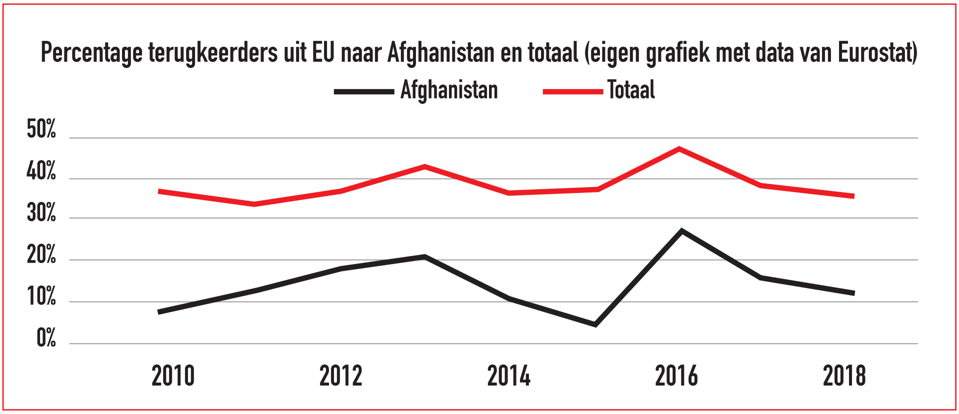
Laten we de EU-migratiesamenwerking met Afghanistan onder de loep nemen om na te gaan hoe de EU samenwerkt met transit- en herkomstlanden van migranten. De EU sloot de 'Joint Way Forward on migration issues'-overeenkomst (JWF) met Afghanistan tijdens de conferentie van 2016 in Brussel. Vertegenwoordigers van 75 landen en 26 internationale organisaties namen hieraan deel om de plannen voor buitenlandse hulp en ontwikkeling voor Afghanistan te bespreken. Er werd 5 miljard euro extra aan Afghanistan beloofd, en een re-integratiepakket voor Afghanen die terugkeerden naar hun land. De hoofddoelstelling van de EU was om meer Afghaanse migranten die zonder verblijfspapieren in Europa verblijven te laten terugkeren. Nu, 4 jaar later, blijkt echter

duidelijk dat de JWF-overeenkomst niet heeft geleid tot een groter aantal teruggekeerde Afghaanse migranten, noch heeft bijgedragen aan de ontwikkeling in Afghanistan.

Eén van de redenen waarom deze overeenkomsten niet de beoogde resultaten opleveren, is de te grote focus die de EU legt op één bepaald aspect van migratiebeleid: de terugkeer van migranten zonder wettig verblijf. Behalve in 2016 zelf was het percentage Afghanen zonder wettig verblijf dat Europa daadwerkelijk verlaat nadat ze een bevel krijgen om het grondgebied te verlaten, nooit hoger was dan 21 %. Een andere reden waarom dit beleid niet werkt, is te wijten aan de gebrekkige en inefficiënte coördinatie tussen de EU, de verschillende directoraten-generaal, de lidstaten en de ontwikkelingslanden. Dit heeft als gevolg dat ontwikkelingsprojecten vaak rechtstreeks door de EU worden beheerd, zonder lokale expertise. Corrupte overheidsambtenaren verduisteren ook vaak fondsen: volgens Transparency International is Afghanistan een van de meest corrupte landen ter wereld. Cruciaal onderzoek naar de hoofdoorzaken van migratie uit Afghanistan ontbreekt, om te achterhalen wat mensen precies nodig hebben.

De EU's focus op terugkeer

Om de terugkeer vlotter te laten verlopen, sloot de EU 18 terugnameovereenkomsten, vooral met buurlanden. Opvallend is dat de samenwerkingspartners er ook mee instemmen om onderdanen van andere landen terug te nemen, als die via hun land de transit naar Europa hebben gemaakt. Dit is erg controversieel, maar de EU dringt erop aan, hoewel van de regel weinig gebruik wordt gemaakt. Naast deze overeenkomsten heeft de EU onlangs zes informele afspraken gemaakt om de terugkeer te stimuleren. De EU sloot deze informele overeenkomsten met landen die voorheen niet bereid waren om formele overeenkomsten af te sluiten om onderdanen terug te nemen, onder meer Afghanistan en andere partnerlanden in Azië en Afrika. Ondanks al deze overeenkomsten en afspraken is de EU er in de afgelopen jaren echter niet in geslaagd meer mensen te laten terugkeren naar Afghanistan of andere landen.[1]

Sinds 2016 hebben meer dan 85.000 Afghanen het bevel gekregen om het grondgebied te verlaten. De EU stuurde 16.000 van hen onder dwang terug. Dit komt neer op een percentage terugkeerders van 11,6 % voor 2018 (2014: 3,9 %), tegenover een totaal percentage terugkeerders uit de EU van 35,6 % in 2018 (36,3 % in 2014). Slechts een kleine fractie van deze mensen werd door Frontex teruggebracht. De meesten werden op basis van bilaterale afspraken teruggestuurd, zonder dat de EU daarbij betrokken was. In diezelfde periode keerden ook 8200 Afghanen vrijwillig terug. In de praktijk stuurt de EU zowat 50 % van de mensen terug op vrijwillige basis. Dit roept vragen op over de nadruk die de EU legt op gedwongen terugkeer in haar migratiesamenwerking met landen buiten Europa. De terugkeerders wordt re-integratiehulp en sociale bijstand beloofd, maar critici zeggen dat die beloften nauwelijks worden nagekomen zodra de mensen terug in hun eigen land zijn. De meeste terugkeerders krijgen enkel hulp bij hun aankomst. Die wordt vaak aangeboden in samenwerking met de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) en het Hoog Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties (UNHCR). Meer re-integratiehulp krijgen de terugkeerders niet. Om die mensen de kans te bieden om hun leven in hun herkomstland terug op te pikken, zouden ze op korte termijn begeleiding moeten krijgen in de vorm van beroepsopleidingen, het aanleren van vaardigheden of taalopleidingen. De problemen die terugkeerders ondervinden bij de re-integratie in hun herkomstland, worden vaak onderschat. Ze dragen immers het stigma met zich mee van 'mensen die het in Europa niet hebben gemaakt'. Met dergelijke opleidingen kunnen ze dat stigma overwinnen.

Was het het waard om de Afghaanse overheid met 5 miljard euro ontwikkelingshulp te overtuigen om uitgewezen Afghanen zonder papieren terug te nemen? Buiten die ene piek in 2016, stegen de terugkeercijfers niet en wellicht lagen de

cijfers in 2016 alleen maar hoger omdat er in 2015 heel wat Afghanen naar Europa zijn gekomen. Hoe meer mensen er naar de EU komen, des te meer kunnen er worden teruggestuurd (ook op vrijwillige basis) omdat hun verwachtingen van Europa niet stroken met de realiteit. De situatie van terugkeerders is er niet op verbeterd. De onduidelijkheid over de verkiezingsuitslag in Afghanistan, internationale organisaties die Afghanistan verlaten en de gedeeltelijke terugkeer van de Taliban hebben samen immers voor meer onstabiliteit en ongunstige terugkeer-omstandigheden gezorgd. Omdat de EU bij het sluiten van de JWF zo gefocust was op die terugkeer, heeft ze onvoldoende waarborgen voor haar financiering ingebouwd. Verschillende internationale toezichthoudende organisaties, zoals de 'Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction', hebben gemeld dat ettelijke miljarden steun verloren zijn gegaan door verkwisting, laks toezicht en binnenlandse corruptie. En er was de kritiek dat de 'vrijwillige' terugkeerprogramma's niet zo vrijwillig waren omdat sommige migranten zich gedwongen voelden om terug te keren.[2] Bovendien is de focus op de vrijwillige medewerking van mensen een eenrichtingsverhaal: mensen terugsturen – vooral als ze dat willen – is eenvoudig; voor gezinshereniging in Europa zijn er echter weinig middelen en biedt de EU weinig hulp.

Geen oog voor de noden in partnerlanden

De EU heeft geen oog voor wat mensen in Afghanistan willen en nodig hebben. Ze gaat meestal voor snelle oplossingen en overtuigt politici om terugkeerovereen-komsten te sluiten in ruil voor financiële steun. Die aanpak kan voor de EU echter averechts uitpakken: migratie kan erdoor toenemen in plaats van dalen.[3] Een dergelijk beleid kan situaties creëren waardoor potentiële migranten nog sterker geneigd zijn om naar Europa te gaan of gewoonweg moeten vluchten. In veiligere landen kunnen mogelijkheden om legaal te migreren zoals circulaire migratie-schema's of tijdelijke migratie voor seizoensarbeid tot een daling van de illegale migratie leiden.[4] Voor landen als Afghanistan is het opzetten van tijdelijke migratie-schema's echter weinig realistisch, omdat het land te onveilig is. Regionale samenwerking kan een betere oplossing zijn, bijvoorbeeld door mee te werken aan het verbeteren van de banden tussen Afghanistan en Pakistan, waar heel wat Afghaanse vluchtelingen verblijven. De EU kan ook Afghaanse migranten uit Pakistan weghalen in plaats van hen er opnieuw naartoe te brengen.

De situatie in Afghanistan is onstabiel en onveilig sinds de VS in 2001 de nieuwe regering installeerde. De EU en haar lidstaten investeerden actief in sociale ontwikkelingsprojecten en boden financiële steun en hulp om de vrede en de veiligheid te handhaven. De EU is de grootste militaire en financiële geldschieter na de VS. De EU liet echter altijd het initiatief aan de VS wanneer het gaat om politieke ontwikkelingen, onderhandelingen of het terugtrekken van troepen. Na bijna twee jaar onderhandelen tussen de Amerikaanse delegatie en de Taliban werd een overeenkomst gesloten die de Taliban de mogelijkheid bood om een nieuwe regering met andere Afghaanse partijen te vormen. Geen enkele EU-delegatie of EU-vertegenwoordiger was bij deze onderhandelingen betrokken, hoewel de EU sinds 2001 een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van Afghanistan. Dit alles wijst op een patroon, waarbij de EU de prioriteiten van de VS volgt, in plaats van de situatie zelf te evalueren en een onafhankelijk standpunt in te nemen. Bij de verkiezingen van 2014 en 2019 betwistte de internationale gemeenschap de resultaten wegens grootschalige fraude. De EU steunde telkens de kandidaat die de steun van de VS genoot, hoewel die van corruptie werd beschuldigd. Gezien de etnische en demografische complexe situatie in Afghanistan kan het verkiezen van één kandidaat boven een andere ook leiden tot maatschappelijke onrust.

In plaats van bij te dragen tot het creëren van deze ongunstige situaties voor de Afghaanse bevolking, kunnen internationale spelers en vooral de EU beter focussen op samenwerken met lokale politici, en met politieke partijen en overheden met verschillende etnische achtergronden. Ze moeten stoppen met het steunen van corrupte overheden zodat het verkeerd gebruik van fondsen kan worden tegengegaan. Als vraag en aanbod regionaal beter zou worden afgestemd, en als een binnenlandse migratiewet zou worden goedgekeurd, zouden Afghanen vlotter een job kunnen vinden en hoeven ze niet noodzakelijk naar Europa te vluchten.

De doelstelling van de EU bij het samenwerken met derde landen en vooral met Afghanistan, is de terugkeer van migranten zonder wettig verblijf en strengere migratiecontrole. Om dit te realiseren sluit ze meestal overeenkomsten die geen rekening houden met de sociale en economische realiteit in een land. Internationale spelers zoals de EU negeren op die manier wat mensen nodig hebben en houden geen rekening met de precaire veiligheidssituatie. Ze zouden beter focussen op het steunen van de democratie en van de mensenrechten via ruime langlopende verbintenissen. Het eenzijdige engagement van de EU en het verkwisten van fondsen dwingt de burgers van derde landen om zich te begeven op het gevaarlijke pad van illegale migratie.

Onderzoek verrichten om na te gaan wat mensen ter plekke, lokale instanties en migratieorganisaties omschrijven als een sociaal probleem, is een eerste stap om iets aan die situatie te verhelpen. Dat onderzoek zou een meerwaarde creëren voor de EU-migratiesamenwerking, wat gunstig is voor de EU, de partnerlanden en natuurlijk potentiële migranten. Het zou een shift inhouden in het EU-beleid, weg van een focus op controle naar investeren in daadwerkelijke ontwikkelingssamenwerking. Het is vooral de manier waarop de EU mogelijk corrupte regeringen van derde landen benadert, die inefficiënt is gebleken omdat die de situatie voor mensen niet verbetert en de hoofdoorzaken voor migratie niet wegnemen. Het recente Europese Migratie-Pact van de EU ligt in de lijn van het eerder gevoerde beleid, wat ons weinig hoop geeft dat de EU bereid is om een einde te maken aan deze gebrekkige aanpak.

---

1 Stutz, P., & Trauner, F. (te verschijnen). The EU's 'Return Rate' with Third Countries: Why EU readmission agreements do not make much difference.

2 Kuschminder, K. (2017). Taking Stock of Assisted Voluntary Return from Europe: Decision Making, Reintegration and Sustainable Return – Time for a paradigm shift. In*: EUI Working Papers* RSCAS 2017/31. Firenze.

3 Adepoju, A., Van Noorloos, F., & Zoomers, A. (2010). Europe's Migration Agreements with Migrant-Sending Countries in the Global South. A critical review. *International Migration*, 48(3): 42-75.

4 Alcidi, C., Laurentsyeva, N., & Ahmad Yar, A.W. (2019). Legal Migration Pathways across the Mediterranean: Achievements, Obstacles and the Way Forward. In: *EMNES Policy Paper* No. 009/June 2019. Beschikbaar op: https://emnes.org/wp-content/uploads/2019/06/emnes_pp_009-legal_migration_pathways_across_the_mediterranean.pdf (Geraadpleegd 18 augustus 2020).

Niet alle vluchtelingen willen naar Europa

De meesten blijven het liefst dicht bij huis

door Israa Sadder en Hanna Schneider

In 2015 zetten zowat één miljoen mensen voet aan land in Europa en vroegen 1,2 miljoen mensen voor het eerst asiel aan in EU-lidstaten. Dit leidde tot de zogenaamde 'Europese vluchtelingencrisis'. Wekenlang beheersten grote groepen vluchtelingen die per boot aankwamen en door Zuidoost-Europa trokken het nieuws en de debatten. Voor het Europese publiek leek het erop dat de hele wereld hier bescherming zocht. Jaren later schilderen lokale media en beleidsmakers Europa nog vaak af als de belangrijkste bestemming voor mensen die op de vlucht zijn.

Als we echter naar het aantal vluchtelingen wereldwijd kijken, dan stellen we vast dat de meesten buiten Europa blijven. In 2015 werden 13,9 miljoen vluchtelingen (van de in totaal 16,1 miljoen vluchtelingen wereldwijd) in ontwikkelingslanden opgevangen. Die ontwikkelingslanden vingen in 2015 dus 86 % van de totale vluchtelingenpopulatie wereldwijd op.[1] In 2018 was de vluchtelingenpopulatie gestegen tot 20,4 miljoen mensen. 84 % daarvan werd nog steeds in ontwikkelingslanden opgevangen.[2] De overgrote meerderheid van de vluchtelingen blijft dus dicht bij huis als ze voldoende middelen en mogelijkheden hebben om een menswaardig en vreedzaam leven te leiden. Onder middelen en mogelijkheden verstaan we onder andere de toegang tot onderwijs, medische zorg, de arbeidsmarkt en een zekere rechtspositie.

De situatie van mensen die de oorlog in Syrië ontvluchten, verdient onze bijzondere aandacht. Syrische vluchtelingen maakten immers de helft uit van alle vluchtelingen die tijdens de 'Europese vluchtelingencrisis' naar Europa kwamen.[3] Sinds het begin van de oorlog in de lente van 2011 was meer dan de helft van de Syrische bevolking op de vlucht. De eerste twee jaren ondergingen de meeste mensen het conflict thuis of binnen de Syrische grenzen, maar vanaf 2013 nam het aantal Syrische vluchtelingen dat de grenzen overstak op zoek naar bescherming, snel toe.[4] Het was echter pas twee jaar later dat

grote aantallen mensen in Europa begonnen aan te komen. Waar gingen ze voor 2015 naartoe?

Ze gingen waar de meeste vluchtelingen naartoe gaan: naar buurlanden. In de Syrische context betekent dit dat de meeste mensen naar Turkije, Jordanië en Libanon vluchtten, waar de vluchtelingenpopulatie sinds 2013 dramatisch is toegenomen. Gedurende de vijf voorbije opeenvolgende jaren ving Turkije het grootste aantal vluchtelingen wereldwijd op. Duitsland was het enige Europese land in de top vijf van de asiellanden in 2018 (met Pakistan op plaats twee, Oeganda op drie en Soedan op vier).

Belangrijk om te weten, is dat deze ranglijst geen rekening houdt met de grootte van het gastland en er dus meestal grote landen in voorkomen. Als we rekening houden met de eigen bevolking van de gastlanden, staat Libanon op de eerste plaats. Het vangt in vergelijking tot zijn bevolkingsomvang het grootste aantal vluchtelingen op: in 2018 was één van de zes personen in Libanon een vluchteling. Jordanië stond op plaats twee met één van de veertien personen en Turkije op drie met één van de tweeëntwintig personen. In 2015 beslisten echter heel wat Syrische vluchtelingen om te vertrekken uit het land waar ze eerst bescherming hadden gezocht om te proberen naar Europa te gaan. Hoe kwamen ze tot die beslissing?

Mensen die hun eigen land ontvluchten, moeten een nieuw leven kunnen opbouwen. Vaak moeten ze dit doen met weinig middelen en beperkte mogelijkheden om aan de basisbehoeften te voldoen. Het gaat onder andere om de behoefte om zich veilig te voelen, alsook om fysiologische behoeften, zoals voedsel, water, warmte en rust.[5] Als aan die basisbehoeften is voldaan, proberen mensen aan twee andere categorieën van behoeften te voldoen: psychologische noden en zelfontplooiing. Het psychologische verwijst naar het 'ergens bij horen' via emotionele banden met familie en vrienden en naar het gevoel 'iets bereikt te hebben'. Zelfontplooiing verwijst naar de mogelijkheid om je volledige potentieel waar te maken[6].

Zonder toegang tot onderwijs, medische zorg en de arbeidsmarkt is het voor iedereen bijzonder moeilijk om aan alle vermelde categorieën te voldoen. En soms maakt het weigeren van de toegang tot deze diensten het zelfs onmogelijk om aan de basisbehoeften veiligheid en levensonderhoud te voldoen. Terwijl heel wat mensen wereldwijd moeite hebben om in hun basisbehoeften te voorzien, worden vluchtelingen vaak met nog grotere belemmeringen geconfronteerd om zich te integreren, en met een onzekere rechtspositie, die afhankelijk is van de politieke situatie in het gastland.

Na het uitbreken van de oorlog in Syrië steeg het aantal Syrische vluchtelingen in de buurlanden de eerste jaren exponentieel. In die eerste jaren van de oorlog stelden gastlanden, zoals Turkije, Jordanië en Libanon, zich gastvrij op ten opzichte van de vluchtelingen. Hun economieën werden door de crisis in Syrië en de instroom van mensen echter zwaar op de proef gesteld. Door het gewijzigde politieke klimaat, andere binnenlandse problemen en het wegvallen van donorfondsen, werden de levensomstandigheden voor Syrische vluchtelingen in hun eerste asiellanden steeds moeilijker (zij het in verschillende mate). Aangezien de vooruitzichten op een terugkeer naar Syrië in 2015 – en ook nu nog – erg klein waren, beslisten heel wat vluchtelingen om de gevaarlijke reis naar Europa te maken omdat ze geen toekomst voor zichzelf en hun gezin in een buurland zagen.

In 2015 had de Europese Unie het wel erg moeilijk met die 1,2 miljoen eerste asielaanvragen (zowat de helft van die asielvragen werden in Duitsland en Zweden ingediend). Datzelfde jaar ving Turkije alleen al 2,5 miljoen vluchtelingen op, 900.000 meer dan in 2014. Turkije moest dit helemaal alleen klaarspelen, terwijl in de Europese Unie 28 lidstaten de financiële lasten onder elkaar hadden kunnen verdelen. Geen enkele EU-lidstaat was echter bereid om als eerste (en wellicht enige) vluchtelingen op zijn grondgebied op te vangen, uit vrees om een 'aanzuigeffect' te creëren. Volgens die logica zou het openstellen van de deuren voor enkele vluchtelingen, vele anderen aantrekken om ook hun geluk te komen beproeven.

Het was – en is nog steeds – een gemeenschappelijke tactiek van de EU-lidstaten om op te roepen tot een Europese oplossing in plaats van te kiezen voor individuele initiatieven. Vaak ging dit gepaard met het verdubbelen van de eigen grenspolitie. Het is geen verrassing dat dergelijke oproepen meestal nergens toe leiden. De 'last' om vluchtelingen op te vangen komt eens te meer terecht op de schouders van die landen die geografisch het dichtst bij het conflictgebied liggen.

De perceptie dat vluchtelingen voor gastlanden een last zijn – en voor altijd zullen blijven, schrikt heel wat landen af. Die perceptie houdt echter geen rekening met het potentieel dat vluchtelingen met zich meebrengen: aangezien de demografie in Europa verandert en samenlevingen vergrijzen, hebben vele EU-lidstaten nieuwe werkkrachten nodig. Uit het voorbeeld van Duitsland blijkt dat vluchtelingen op zijn minst een aantal van die gaten kunnen vullen.[7] Misschien niet onmiddellijk in de eerste weken of maanden na hun aankomst – en in bepaalde gevallen ook nog niet na enkele jaren –, maar op termijn kunnen vluchtelingen hun steentje bijdragen aan de welvaart van hun

nieuwe gastland. Hoewel dit niet de reden zou mogen zijn om mensen op te vangen die in eerste instantie oorlog en vervolging ontvluchten, zou het op termijn de perceptie kunnen veranderen dat vluchtelingen een last zijn voor het gastland.

Landen die momenteel de meeste vluchtelingen wereldwijd opvangen, hebben natuurlijk niet de tijd om te wachten. Regeringen die geconfronteerd worden met een stijgende staatsschuld, met een conflict vlakbij hun landsgrenzen en met extreem hoge aantallen vluchtelingen (zoals dit het geval is voor Libanon), moeten dringend oplossingen vinden. Die oplossingen, zoals vluchtelingen uitsluiten van de arbeidsmarkt, maken het jammer genoeg vaak voor vluchtelingen onmogelijk om in hun eigen onderhoud te voorzien en om een bijdrage te leveren aan hun gastlanden.

Hierdoor ontstaat een vicieuze cirkel, waardoor vluchtelingen zich niet mogen integreren. Ze worden gedwongen om een beroep te doen op hulp van hun gastsamenleving, wat eerder ontmoedigend werkt. Vluchtelingen worden zo verplicht om (indien mogelijk) naar andere landen te trekken, waar ze zich ook niet mogen integreren.

Om die vicieuze cirkel van kortzichtige oplossingen te doorbreken, is het belangrijk dat landen die naar verhouding geen grote aantallen vluchtelingen opvangen, wat voor zowat alle EU-lidstaten het geval is, de landen die nu het meeste vluchtelingen opvangen, (financieel) bijstaan. Dit geeft die gastlanden de tijd om langetermijnoplossingen voor hun vluchtelingenpopulaties te vinden. Eén ding staat immers vast: vluchtelingen hebben van bij de start financiële hulp nodig. Ze moeten ook de tijd krijgen om de nieuwe cultuur en taal te leren kennen, om werk te zoeken of om een eigen zaak op te richten. Als niets de toegang tot onderwijs of de arbeidsmarkt in de weg staat, kunnen ze in hun eigen behoeften voorzien. Als ze toegang hebben tot medische zorg en een zekere rechtspositie, kunnen ze duurzame langetermijnbeslissingen nemen en bijdragen aan de welvaart van hun gastland.

---

1 UNHCR. (2016). *Global Trends. Forced Displacement in 2015.* Beschikbaar op: https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html

2 UNHCR. (2019a). *Global Trends. Forced Displacement in 2018.* Beschikbaar op: https://www.unhcr.org/globaltrends2018/

3 UNHCR. (2016). *Global Trends. Forced Displacement in 2015.* Beschikbaar op: https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html

4 UNHCR. (2019b). Syria Regional Refugee Response. Beschikbaar op: https://data2.unhcr.org/en/situations/syria

5 Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4): 370–396.

6 Ibid.

7 Deutsche Welle. (2019). Germany: Refugees integrated into labor market "quicker than expected." Beschikbaar op: https://www.dw.com/en/germany-refugees-integrated-into-labor-market-quicker-than-expected/a-49908960

COVID-19: Er is politieke wil nodig om het EU-asielbeleid te vrijwaren

door Florian Trauner

Door de COVID-19-pandemie loopt de manier waarop EU-lidstaten asielzoekers opvangen en behandelen steeds meer uiteen. Dit vormt een bedreiging voor het *gemeenschappelijk* Europees asielbeleid, dat al twintig jaar een EU-doelstelling is. De EU en haar lidstaten hebben politieke wil nodig om te voorkomen dat het systeem faalt en om het asielrecht in de hele Europese Unie te behouden.

Toen het coronavirus in Europa arriveerde, reageerden niet alle EU-lidstaten op dezelfde manier. Veel landen handhaafden hun asielnormen en sommige landen breidden de rechten van asielzoekers zelfs uit. Een voorbeeld hiervan is Portugal dat hen (en andere migranten) tijdelijke toegang tot burgerschapsrechten heeft verleend. Hierdoor kunnen ze tijdens de COVID-19-pandemie op ongeveer dezelfde manier als de Portugezen gebruik maken van de gezondheidszorg.

Steeds vaker worden restrictievere praktijken toegepast. Dat begint met hoe migranten die internationale bescherming zoeken, nu naar Europa kunnen komen. Gezien de strikte grenscontroles en restrictieve visumpraktijken was het voor vluchtelingen vroeger al erg moeilijk om op legale wijze de EU binnen te komen. Een uitzondering hierop waren de hervestigingsprogramma's die vaak werden uitgevoerd door de UN's Refugee Agency (UNHCR). Ze lieten een aantal vluchtelingen (zoals Syriërs die naar Turkije of Jordanië waren gevlucht) op regelmatige en gecontroleerde wijze naar de EU komen. Zodra het coronavirus zich verspreidde, zijn deze programma's stopgezet.

De grenscontroles zijn ook aangescherpt voor migranten die op een spontane en ongedocumenteerde manier aankomen. Italië en Griekenland waren voor de meeste van hen de landen van eerste binnenkomst. In april 2020 koos Italië voor het ongekende

besluit om zijn eigen zeehavens vanwege de pandemie 'onveilig' te verklaren.[1] Dit maakte het voor reddingsboten met migranten zonder papieren onmogelijk om in Italiaanse havens aan te meren. De Grieks-Turkse grens is sinds eind februari 2020 afgesloten voor Syrische vluchtelingen en andere migranten. Op dat moment drong de Turkse president er bij hen op aan Turkije te verlaten en naar de EU te gaan. Een van de maatregelen die Griekenland heeft genomen, was een tijdelijke schorsing om asiel aan te vragen. Sindsdien is het aantal asielaanvragen in de EU op weg naar een historisch dieptepunt. In maart 2020 zijn in de EU 18.515 nieuwe asielaanvragen geteld. Dat is minder dan een derde vergeleken met april 2019.[2]

Griekenland en Italië hebben lange tijd een bijzondere verantwoordelijkheid gehad. Volgens het Dublin-systeem zijn de eerste EU-lidstaten die in contact komen met de migrant verantwoordelijk voor zijn of haar asielaanvraag. Dat systeem zet grote druk op het asielstelsel van Griekenland en Italië, de twee belangrijkste EU-grensstaten. Begin 2020 bevonden zich meer dan 38.000 migranten in overvolle vluchtelingenkampen op Griekse eilanden. Ze waren niet in staat om zelfisolatie of 'social distancing' uit te oefenen. Een groep van zeven lidstaten, waaronder Duitsland en Frankrijk, stemde ermee in om 1600 kwetsbare migranten, voornamelijk kinderen, uit deze kampen te verwijderen.[3] Andere lidstaten werkten echter niet mee. Hun grootste zorg was dat een verhuizing een 'aanzuigeffect' zou creëren voor andere migranten om de Egeïsche Zee over te steken richting Griekenland. Hoewel de verhuizing gunstig was voor de betrokken individuen, was het ook niet voldoende om de kampen leeg te maken en het risico voor de overgebleven migranten te verkleinen.

De ongelijke spreiding van asielzoekers over de EU-lidstaten is al jaren een heikel punt. In 2019 diende één op de vier asielzoekers die de EU binnenkwamen, een aanvraag in Duitsland in. Frankrijk, Spanje, Griekenland en Italië volgden op de voet, terwijl veel andere lidstaten, met name in Midden- en Oost-Europa, zeer lage aantallen hebben. Slowakije sloot het peloton af met 39 aanvragers per miljoen inwoners, Hongarije had er 48.[4] Landen met een groter aantal asielzoekers dringen al lang aan op meer solidariteit bij hun EU-partners - maar vaak tevergeefs.

Enkele EU-lidstaten hebben de pandemie van COVID-19 gebruikt als argument om het asielrecht op een meer permanente manier af te zwakken. In maart 2020 kondigde Hongarije een toegangsstop 'van onbepaalde duur' voor migranten aan op basis van het argument dat er 'een duidelijk verband zou bestaan tussen illegale migratie en de uitbraak

van het coronavirus'.[5] Al voor de pandemie was het erg moeilijk om toegang te krijgen tot asiel in Hongarije. In het kielzog van de migratiecrisis van 2015 en 2016 bouwde het land aan de zuidgrenzen een 175 km lang en vier meter hoog hek van staal en prikkeldraad en verleende enkel héél beperkt toegang tot asielprocedures. Vanwege COVID-19 hebben ook andere landen de grenscontroles aangescherpt en de administraties belast met asielprocedures, gesloten. In totaal voerden 17 Schengenstaten opnieuw controles aan hun binnengrenzen in en legden ze beperkingen op voor verplaatsingen.

Een historisch overzicht van hoe staten op verschillende pandemieën hebben gereageerd, laat zien dat grenzen over het algemeen relatief lang gesloten blijven.[6] De verminderde toegang tot asielrechten en de schorsing van het Dublin-systeem dreigen semi-permanent te worden. Griekenland, Italië en andere EU-grensstaten kunnen nu gemakkelijker naar gezondheidskwesties verwijzen, wanneer zij weigeren Dublin-transfers uit noordelijke lidstaten te accepteren. Deze transfers betreffen migranten die de grensstaten van de EU hebben verlaten en verder naar het noorden zijn gegaan. De verantwoordelijkheid om met asielzoekers om te gaan, verandert na zes maanden. Dit houdt in dat de staat waarin ze momenteel leven, verantwoordelijk wordt en niet langer de staat waarin ze voor het eerst zijn aangekomen. In gewone taal betekent dit dat de meeste asielzoekers die onlangs in België, Nederland of Duitsland aankwamen, niet meer teruggestuurd konden worden naar Italië of andere grenslanden toen het coronavirus tot een lockdown leidde. Deze verschuiving van verantwoordelijkheden betrof in de eerste maanden na het uitbreken van de COVID-19-pandemie ongeveer 6000 asielzaken in heel Europa.[7]

De EU moet meer oog hebben voor wat er op het vlak van asiel gebeurt. Als EU-lidstaten het voor mensen die vervolgd worden, onmogelijk maakt om op het continent bescherming te vinden, verliest Europa zijn geloofwaardigheid als promotor van de mensenrechten in het buitenland en thuis. Asielrecht is een van de belangrijkste mensenrechten. Het houdt in dat mensen die in hun eigen land vervolgd worden op grond van hun ras, religie of politieke overtuiging, in een ander land bescherming kunnen vinden. Het is nochtans mogelijk om het gemeenschappelijk Europees asielbeleid te beschermen en zelfs te verbeteren. De Europese Commissie heeft een lijst met praktische tips gegeven over hoe asielprocedures tijdens een pandemie kunnen worden afgehandeld. De overheid kan bijvoorbeeld toestaan om asielaanvragen online in te dienen en interviews met migranten virtueel af te nemen. Ze kondigde ook een nieuw voorstel aan om de Dublin-regels te hervormen en te komen een eerlijker en harmonieuze asielsysteem. Lidstaten moeten worden aangemoedigd om samen te werken om een eerlijke verdeling en gemeenschappelijke normen te garanderen. Wellicht zullen ook

nieuwe gezondheidsmaatregelen aan elke hervorming van het EU-asielsysteem worden toegevoegd. We denken hierbij aan verplichte vaccinaties, gezondheidsonderzoeken en controles bevatten, en zelfs standaardquarantaines.

De COVID-19-pandemie zal haar stempel op Europese samenlevingen drukken. De manier waarop we met asielzoekers omgaan, is geen uitzondering. Gezondheidscontroles worden een nieuwe norm voor wie naar Europa wil komen. Met goede wil zorgen ze voor de veiligheid van zowel de nieuwkomers als de rest van de samenleving, maar laten we ervoor zorgen dat volksgezondheid voor sommige lidstaten geen voorwendsel wordt om basisrechten aan asielzoekers te ontzeggen.

---

1 The Guardian (2020). Italy declares its own ports 'unsafe' to stop migrants arriving, 8 April 2020.

2 Eurostat (2020). Asylum and first-time asylum applicants – monthly data, Luxembourg (Geraadpleegd 23 april 2020).

3 See Wallis, E. (2020). Who will be on the list of 1,600 refugees relocated from Greece? InfoMigrants.net (Geraadpleegd 23 april 2020).

4 Eurostat (2020). Asylum in EU Member States. Persbericht 48/2020, 20 maart 2020.

5 Zie Daily News Hungary (2020). Orbán: There was a clear link between illegal migration and the coronavirus, 11 maart 2020.

6 Zie Politico.com (2020). Pandemics Close Borders – And Keep them Close, 25 maart 2020.

7 Europese Commissie (2020). COVID-19: Richtsnoeren betreffende de uitvoering van de relevante EU-bepalingen op het gebied van de asiel- en terugkeerprocedures en betreffende hervestiging, C/2020/2516, Brussel.

H 80
7

Kortzichtige beleidsmaatregelen leiden tot precaire banen voor jonge EU-migranten

door Anna Simola

De Europese Unie moedigt jongeren aan mobiel te zijn. Ze doet dit in navolging van haar politieke doelstelling om het concurrentievermogen en de productiviteit van Europa te verbeteren. Mobiliteit binnen de EU wordt gezien als een uitstekend middel om hun 'inzetbaarheid' te vergroten. Brussel, dat zichzelf promoot als de hoofdstad van Europa, is een van de belangrijkste bestemmingen voor Europees gezinde jonge professionals. Ze trekken naar Brussel op zoek naar een internationale baan. De situatie waarmee jonge EU-migranten in Brussel worden geconfronteerd, kan echter enorm van hun verwachtingen afwijken. De aantrekkingskracht van Brussel leidt immers tot enorme concurrentie voor de betere banen. Daardoor worden jonge migranten blootgesteld aan werkloosheid en onzekere werkomstandigheden. De Belgische overheid voert bovendien een beleid om hun toegang tot legaal verblijf en socialezekerheidsrechten te beperken. Die maatregelen treffen vooral werkloze migranten en migranten met onzekere, tijdelijke of onregelmatige banen.[1] Deze maatregelen zijn in veel opzichten kortzichtig. Ze leiden er wellicht onbedoeld, maar onvermijdelijk toe dat een steeds grotere groep EU-burgers in België verblijft met een onzeker wettelijk statuut en/of zonder toegang tot sociale zekerheid. Dit heeft wellicht niet alleen negatieve gevolgen voor de levens van jonge EU-migranten met een onzekere baan, maar leidt ook tot een toename van het aanbod aan EU-migranten dat bereid is om te werken in onzekere omstandigheden en dat zo de arbeidsvoorwaarden in de hele markt onderuithaalt.[2]

De populariteit van nationalistische en xenofobe partijen heeft van het beteugelen van migratie een hoofdthema voor de Belgische politiek gemaakt.[3] Net als tal van andere EU-landen, wil de Belgische overheid bepalen welke zich 'vrij bewegende' EU-burgers ze wil toelaten. België maakt hierbij dankbaar gebruik van de vaagheid van de Europese wetgeving. België beperkte de voorwaarden voor EU-burgers om aanspraak op sociale bescherming te kunnen maken. Daarnaast beperkte ze ook de toegang van EU-burgers tot

een wettelijk verblijfstatuut om te voorkomen dat ze aanspraak op sociale bescherming kunnen maken. In 2011 werd een systeem opgezet om gegevens uit te wisselen tussen de administratie van de sociale zekerheid en de Dienst Vreemdelingenzaken. Sindsdien hebben hun ambtenaren een nooit eerder gezien aantal EU-burgers die hun baan hadden verloren en/of een sociale uitkering kregen, een bevel toegestuurd om het grondgebied te verlaten.[4]

Tegelijk werden de oorspronkelijke verblijfsvoorwaarden strenger. Dit maakt het voor EU-migranten die geen bewijs kunnen voorleggen van een vaste baan, moeilijk om aan een verblijfsvergunning met een rijksregisternummer te raken.[5]

In het kader van een postdoctoraal onderzoeksproject heb ik EU-migranten met een universitaire opleiding geïnterviewd en hun ervaringen in het licht van deze beleidsmaatregelen onderzocht. De deelnemers aan het onderzoek waren uit Zuid- of Noord-Europese landen naar Brussel gekomen om er werk te zoeken. Gedurende hun verblijf hier waren ze echter een tijd werkloos. Ze bleven niet bij de pakken zitten, want zelfs als ze geen vast werk vonden, deden ze allemaal uiteenlopende vormen van onbetaald werk en volgden opleidingen, terwijl ze intussen naarstig bleven zoeken naar een betaalde baan. Ze hadden bovendien allemaal ervaringen met onzekere jobs: van kortetermijnprojecten, stages, uitzendwerk en onvrijwillige tewerkstelling met een zelfstandig statuut in sectoren voor hoogopgeleiden tot slecht betaalde, vaak informele jobs op oproepbasis in sectoren zoals de voeding, horeca en zorg. Hun arbeidsovereenkomsten en arbeidsomstandigheden werden vaak gekenmerkt door onzekerheid, tijdelijkheid en een laag (of helemaal geen) loon, waardoor ze het heel moeilijk hadden om in Brussel in hun levensonderhoud te voorzien. Die financiële onzekerheid werd nog versterkt door hun uitsluiting van sociale bescherming in België. Bovendien hadden velen van hen zich niet als inwoners in de Brusselse gemeenten kunnen laten registreren op grond van hun werkgeschiedenis. Die volstond immers niet om langer in het land te kunnen verblijven.

Eén voorbeeld is het verhaal van de Spaanse Paula, die in het kader van het Erasmus-uitwisselingsprogramma als laatstejaarsstudente naar Brussel kwam. Nadat ze haar diploma had behaald, zag ze in haar vakgebied geen professionele toekomstperspectieven in Spanje. Ze besliste daarop om in België te blijven en hier werk te zoeken. In het interview beschreef ze de intimiderende manier waarop ze door de lokale overheidsdiensten in Brussel werd behandeld. Ze had een inschakelingsuitkering aangevraagd, die bedoeld is om pas afgestudeerde werkzoekenden te helpen die initiële zoekperiode te overbruggen.

Omdat Paula niet aan een Belgische universiteit was afgestudeerd, werd die uitkering geweigerd. De ambtenaar die haar aanvraag behandelde, noemde haar een 'sociale parasiet'. Ze aanvaardde daarop verschillende kortlopende en slecht betaalde banen om te overleven. En hoewel ze effectief werkte, werd ze bedreigd met uitwijzing toen ze zich in het gemeentehuis als inwoner wilde laten registreren:

> *"Ik had nooit een overeenkomst voor meer dan drie maanden en dat volstond niet. Ze gaven me een document waarin stond dat als ik tegen die datum geen werk had gevonden, ik het Belgisch grondgebied moest verlaten. Ik ging dan ook niet meer terug naar het gemeentehuis."*

Het verhaal van Paula toont aan hoe de Belgische praktijk om burgers uit te wijzen, jonge EU-migranten in marginale en zelfs 'illegale' situaties doet belanden. Een opvallend kenmerk van dit beleid en de bureaucratische uitvoering ervan is immers het onduidelijke, bedrieglijke en zelfs willekeurige karakter. De Belgische regering heeft het publiek en de betrokkenen geen informatie gegeven over de exacte gronden waarop de uitwijzingsbevelen worden uitgevaardigd en over hun juridische of economische gevolgen.[6] Naast dit gebrek aan informatie leidde de willekeurige bureaucratische uitvoering van het beleid tot algemene verwarring en begonnen er verhalen de ronde te doen over de ervaringen van andere EU-migranten. De gevolgen van die onzekerheid hoorden we in de interviews: heel wat deelnemers vonden het veiliger om zich niet als inwoner te laten registreren of vroegen geen sociale bescherming, als ze zich al hadden laten registreren. Ze verbleven en werkten in het land buiten alle formele structuren en zonder bescherming van de overheid.

De interviews brachten ook aan het licht welke impact die grotere onzekerheid had op het leven, de carrière en het welbevinden van jonge EU-migranten. Vaak werden ze al te afhankelijk van hun werkgever, niet alleen voor hun loon, maar soms ook voor hun rechtspositie. Dit beperkte hun bewegingsvrijheid op de competitieve arbeidsmarkt en bemoeilijkte hun kansen op betere banen en arbeidsovereenkomsten.[7] Afhankelijk van eventuele alternatieve inkomstenbronnen en beschikbare werkmogelijkheden buiten België, besliste een aantal van hen om te vertrekken. Anderen bleven, ondanks hun problemen.[8]

Alicia, een andere jonge Spaanse, vond na haar eerste stage in Brussel geen betaalde baan. Jarenlang combineerde ze onbetaald werk om haar kansen op werkgelegenheid te vergroten, met slecht betaalde 'overlevingsjobs' in restaurants, winkels en bij particulieren.

Haar verhaal toont aan hoe financiële onzekerheid jonge werknemers ertoe kan dwingen om hun professionele plannen op te geven en te vertrekken. Ze gaf de volgende uitleg:

> *"De waarheid is dat ik niets weet over mijn rechten hier. Ik weet van andere mensen dat ik niet in de bureaucratische mallemolen terecht mag komen. Ik houd nochtans van deze stad. Ik heb echter geen geld om de volgende maand en de maand daarop te overleven, of ik moet werk uitvoeren dat mijn tijd en energie opslorpt en geen perspectieven biedt, behalve dat ik dan hier kan blijven. Ik ben echter op een punt aanbeland dat het zo niet verder kan. Ik heb beslist dat ik eind deze maand naar Spanje terugkeer. Ik moet tot rust komen. Ik wil investeren in mijn roeping, maar dat kan hier niet omdat ik altijd afhankelijk ben van geld en tijd en ik heb geen van beide."*

De impact van dit beleid, dat de onzekerheid van kwetsbare EU-migranten vergroot, beperkt zich niet tot 'uitkeringstoeristen', die niet werken. De zogezegde grote aantallen van deze groep waren de directe aanleiding voor burgers en politici om op te roepen tot een strenger toezicht op EU-migratie. De gevolgen beperken zich ook niet tot de levens van EU-migranten die in België een professionele carrière willen uitbouwen en het voorwerp van deze maatregelen uitmaken. De maatregelen vergroten misschien wel de kansen van werkgevers die geschoolde werknemers zoeken die bereid zijn om voor een laag loon te werken. Ze leiden met andere woorden zowel aan de boven- als aan de onderkant van de Brusselse arbeidsmarkt tot meer onzekere werkpraktijken, wat helemaal niet de oorspronkelijke bedoeling was. Het bewijst ook hoezeer het beleid van de EU in gebreke blijft wanneer EU-lidstaten maatregelen mogen invoeren die overduidelijk indruisen tegen haar doelstelling om te streven naar een echte eengemaakte arbeidsmarkt waar alle EU-burgers op voet van gelijkheid met elkaar kunnen concurreren.

---

1 O'Brien, C., Spaventa, E., & De Coninck, J. (2015). *The concept of worker under article 45 TFEU and certain non-standard forms of employment*. Brussel: Europese Commissie.

2 Simola, A. (2018). Lost in administration: (Re)producing precarious citizenship for young university-educated intra-EU migrants in Brussels. *Work, Employment and Society*, 32(3): 458-474.

3 Gsir, S., Lafleur, J-M. & Stanek, M. (2016). Migration policy reforms in the context of economic and political crises: the case of Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(10): 1651-1669.

4 Lafleur, J-M., Stanek, M. (2016). Restrictions on access to social protection by new Southern European migrants in Belgium. In: J-M. Lafleur & M. Stanek (eds.) *South-North Migration of EU Citizens in Times of Crisis*. Bazel: Springer, pp. 99-121.

5 Simola, A. (2020). EU citizenship as precarious status for precarious workers: Implications of national policies restricting EU citizens' rights for young university-educated EU migrants in Brussels. In: S Mantu, P Minderhoud, & E. Guild (eds.). *EU citizenship and Free Movement Rights: Taking Supranational Citizenship Seriously*. Nijhoff, Brill, pp. 190-214.

6 Simola, A. (2018). Lost in administration: (Re)producing precarious citizenship for young university-educated intra-EU migrants in Brussels. *Work, Employment and Society*, 32(3): 458-474.

7 Ibid.

8 Simola, A., Wrede S. (2020). Young EU migrant citizens' access to financial independence in conditions of precarious work: A tripartite approach to welfare conditionality. *Journal of European Social Policy*: 276-294.

Transitmigratie: beter bestuur in Brussel

door Nette Nöstlinger en Florian Trauner

'Transitmigratie' (ook wel 'transmigratie' genoemd) is de term die gebruikt om de situatie te beschrijven van migranten die vast komen te zitten in een lidstaat van de Europese Unie, terwijl ze een andere EU-lidstaat willen bereiken. Die situatie valt onder het EU-asielrecht. Volgens de Dublin-regeling van de EU[1] mag een migrant slechts één asielaanvraag indienen bij aankomst in de EU. Gewoonlijk gebeurt dit in het eerste land waar die migrant de EU binnenkomt. Meestal is dat Griekenland of Italië. De meeste migranten willen – of kunnen – niet in die landen blijven en trekken verder. Heel wat van hen stranden in Brussel en hopen van daaruit de oversteek naar hun eindbestemming, het Verenigd Koninkrijk (VK), te kunnen maken.

Hoewel transitmigratie een uitdaging is voor heel Europa, ligt er geen Europese oplossing in het verschiet. Sinds 2015 hebben de stad Brussel en de inwoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geopteerd voor een proactieve, robuuste aanpak, die veel praktischer en constructiever is dan die van de Belgische federale regering. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest verdient daarom niet alleen meer inspraak in de kwestie van de transmigranten, maar ook meer financiële en logistieke steun.

Transitmigranten in Brussel

Griekenland en Italië worstelen al sinds 2015 met overvolle opvangcentra, trage asielprocedures en heel wat publieke controverse. Deze chaotische situatie leidt ertoe dat heel wat asielzoekers die twee landen aan de zuidgrens van de EU verlaten, hoewel dit volgens de Dublin-regels niet mag. Het VK is voor veel migranten van buiten Europa een bijzonder aantrekkelijke bestemming: de officiële landstaal is het Engels en het land biedt heel wat illegale tewerkstellingsmogelijkheden voor migranten zonder papieren. Nu het VK echter striktere toegangscontroles uitvoert, belanden veel migranten op hun reis ernaartoe (vaak met de hulp van mensensmokkelaars) als transitmigranten in steden zoals Brussel.

De situatie in Brussel escaleerde nadat Frankrijk in oktober 2016 de 'Jungle' in Calais ontmantelde. Dit kamp in het noorden van Frankrijk was voor de zowat 3000 transitmigranten een belangrijke springplank naar het VK. De meeste migranten uit de Jungle werden naar andere plekken in Frankrijk overgebracht. De rest zocht en vond een alternatief in Brussel. Daar doken plots zowat 400 tot 500 migranten op. Ze kozen het Maximiliaanpark als slaapplek. In de daarop volgende jaren steeg hun aantal tot 700-800.[2] Aanvankelijk deed de Belgische federale regering niets om deze migranten informatie te verschaffen, laat staan om ze te beschermen. Ze haalde als argument aan dat ze in België geen asielaanvraag hadden ingediend en dat ze in theorie dus 'onbekenden' waren voor de Belgische overheid.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 was 'transitmigratie' een hot topic bij politieke debatten. Hoewel het in feite een bevoegdheid van de federale regering is, deden verschillende burgermeesters hun beklag over transitmigranten die zich op het grondgebied van hun gemeenten verstopten in havens of op parkeerplaatsen. Theo Francken van de N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie), de toenmalige staatssecretaris voor Asiel en Migratie, mengde zich in het debat. Zijn partij schilderde migranten – en asielzoekers in het bijzonder – af als een culturele en economische bedreiging voor de veiligheid van de Belgische welvaartstaat, vooral als het om 'mannelijke moslims' ging.[3]

Francken en Jan Jambon (N-VA), de toenmalige federale minister van Binnenlandse Zaken, stelden een 'Negenpuntenplan tegen transmigratie' op. Ze stelden een aantal repressieve doelstellingen voor om migratie te beteugelen.[4] De politie voerde een reeks acties uit om 'illegale transitbewegingen' tegen te gaan. In mei 2018 werd bij een van die acties het tweejarige Koerdische meisje Mawda doodgeschoten. Ze werd geraakt door een kogel toen de politie het vuur opende op een busje met migranten. Elf personen werden later beschuldigd van mensensmokkel en deelname aan een criminele organisatie. De rechtszaak werd door critici echter afgedaan als een 'rechtszaak tegen solidariteit'[5], aangezien vier van de beschuldigden Belgische staatsburgers waren die transmigranten onderdak hadden verleend. De zeven anderen waren migranten zonder papieren die het VK probeerden te bereiken. Deze rechtszaak vestigde de aandacht op het ambigue karakter van de aanpak van de Belgische federale regering: eerst de aanwezigheid van transitmigranten in België negeren om ze daarna proberen kwijt te raken door middel van veiligheidsgerichte beleidsmaatregelen, zoals gedwongen uitwijzing.

Verschillende maatschappelijke organisaties positioneerden zich echter al snel aan het andere eind van het politieke spectrum. Twee specifieke organisaties namen het

voortouw om deze groep migranten praktische hulp aan te bieden: het 'Burgerplatform voor de opvang van vluchtelingen' en de 'Humanitaire Hub'.

Het Burgerplatform brengt sinds 2017 migranten zonder papieren in contact met inwoners uit Brussel en omstreken die migranten één of meer nachten onderdak willen bieden. In 2018 opende de organisatie ook het 'Porte d'Ulysse'-opvangcentrum, waar tot 350 mensen tijdelijk opgevangen kunnen worden. Tegen mei 2019 hadden 8000 Brusselaars en ook mensen uit Vlaanderen en Wallonië elk een transitmigrant voor minstens een nacht opgevangen. Meer dan 50.000 mensen volgden de acties van het Burgerplatform via sociale media, zoals Facebook.

De tweede belangrijke actor is de Humanitaire Hub. Die opereerde eerst vanuit het Brusselse Noordstation en nu vanuit een gebouw in de Haven van Brussel. De ngo, die in oktober 2017 door verschillende gevestigde organisaties, zoals Artsen zonder Grenzen en het Rode Kruis[6] werd opgericht, bundelt de expertise van meerdere maatschappelijke organisaties om in te spelen op de specifieke noden van de migranten. De ngo biedt medische diensten aan (met bijzondere aandacht voor mentale gezondheid), zamelt kleren in en verdeelt die en helpt bij het zoeken naar familieleden die mensen op hun lange migratietocht uit het oog zijn verloren. De Hub helpt migranten waar mogelijk om contact op te nemen met familie in hun thuisland en biedt hen praktische hulp bij het oplossen van sociale en juridische problemen (zoals hen wegwijs maken in de Belgische asielprocedures).

Deze ngo's hebben sterke banden gesmeed met politici op lokaal en gewestelijk niveau. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bood de organisaties financiële en logistieke hulp aan bij het opzetten van de Humanitaire Hub en het Porte d'Ulysse-opvangcentrum. De repressieve aanpak van de federale regering stuitte in en rond Brussel op steeds meer verzet bij plaatselijke politici. Een voorbeeld hiervan was de campagne tegen huiszoekingsbevelen. Gemeenteambtenaren uit Brussel en Wallonië zetten hun lokale politici onder druk om de federale wet te veroordelen die huiszoekingen mogelijk maakten bij gewone burgers die ervan werden verdacht onderdak te hebben geboden aan migranten zonder papieren. In Vlaanderen had deze campagne geen succes. Geen enkele gemeente steunde haar. Door de federale staatsstructuur van België kon het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zelf over deze kwestie beslissen. Gelet op haar verregaande autonomie op gewestelijk niveau, kan het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de federale overheid bestrijden en zelfs omzeilen. Ze deed dit ook daadwerkelijk door humanitaire hulp voor transitmigranten op te nemen in haar agenda voor bijstand aan daklozen.[7]

Urban empowerment: een humanistische aanpak

In Europa en de VS stuiten repressieve beleidsmaatregelen van de federale overheid wel vaker op tegenstand van lokale en stedelijke gemeenschappen. Dat hoeft niet te verwonderen. Federale politici voelen vaker de druk van hun kiezers en worden geacht gekant te zijn tegen verdere migratie. Dit brengt hen ertoe repressieve maatregelen te nemen om 'illegale' migratie te beteugelen. Op lokaal niveau leren inwoners migranten zonder papieren echter beter kennen, vaak via hun kinderen die naar dezelfde school gaan of omdat ze in dezelfde buurt wonen. Die dagelijkse contacten maken van het abstracte concept 'migranten' mensen van vlees en bloed.

Verschillende steden in Europa en de VS hebben zich proactief gekant tegen de repressieve aanpak van hun nationale regeringen. De achterliggende gedachte is dat illegale migratie – in welke vorm ook – niet snel zal verdwijnen, maar een structureel onderdeel geworden is van de huidige migratiesystemen. Door migranten menswaardige levensomstandigheden te bieden en grondrechten te verlenen, verbetert niet alleen hun leven, maar ontstaan er ook sterkere sociale banden.

Al het voorgaande gaat ook op voor de transitmigratie in Brussel. Een duurzame oplossing is maar mogelijk als de EU de Dublin-regels voor migratie hervormt. De Europese Commissie heeft intussen een permanent herplaatsingssysteem voorgesteld om asielzoekers op een eerlijkere manier over Europa te verdelen. De onderhandelingen hierover op EU-niveau zitten echter in een impasse. Bij gebrek aan een Europese oplossing kan er vooruitgang worden geboekt door het lokale niveau te machtigen. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft al belangrijke stappen gezet. De Brusselse regering maakte in 2020 2.785.000 euro vrij voor de ngo 'Bxl Refugees' en 1.090.000 euro voor 'Dokters van de Wereld'.

Brussel kan nog meer doen, maar zolang migratie een federale bevoegdheid is, moet het gewest meer steun krijgen van de Belgische federale regering en overheid. Dat kan op drie manieren. Eerst moet men het Brussels Hoofdstedelijk Gewest compensaties geven voor de geleverde inspanningen. Ten tweede moeten migranten correcte en objectieve informatie krijgen over de verschillende procedures, zoals vrijwillige terugkeer, herplaatsing en asielaanvragen, alles duidelijk uitgelegd in een taal die ze vlot kunnen verstaan. Volgens MYRIA, het Belgisch Federaal Migratiecentrum, *"kan de overheid zich wat betreft haar verplichtingen met betrekking tot de bescherming van grondrechten niet*

verschuilen achter ngo's en burgerinitiatieven."[8] Ten derde moeten federale ambtenaren meer informatie uit de Eurodac-databank (die vingerafdrukken van asielzoekers bevat) met gewestelijke ambtenaren delen.

Heel wat transitmigranten zijn echt beducht voor de Dublin-regels van de EU. Vaak is het moeilijk om de redenen te achterhalen achter beslissingen van de Belgische federale regering om de Dublin-regels te volgen of af te wijzen. Hierdoor blijft het voor een transitmigrant onzeker of hij of zij zal mogen blijven of gedwongen wordt om naar een andere EU-lidstaat terug te keren. Het is onaanvaardbaar dat transitmigranten die zelf niets hebben misdaan, maanden- of jarenlang ergens in België in een opvangcentrum worden opgesloten en vervolgens naar Athene of Rome worden gerepatrieerd, waar ze alles kunnen overdoen. Transparantie en proactieve betrokkenheid van de overheid zal tot vertrouwen leiden. Dat vertrouwen zal transitmigranten in staat stellen om weloverwogen beslissingen te nemen over hoe ze een einde kunnen maken aan de onzekerheid en hoe ze hun leven in handen kunnen nemen.

---

1 Zie Verordening (EU) 604/2013 van 26 juni 2013 (ook de Dublin-III-Verordening genoemd).

2 Geschat aantal door het 'Burgerplatform voor de opvang van vluchtelingen' (mondeling gecommuniceerd).

3 De Cleen, B., Zienkowski, J., Smets, K., Dekie, A., & Vandevoordt, R. (2017). Constructing the 'refugee crisis' in Flanders. Continuities and adaptations of discourses on asylum and migration (pp. 59-78). In: M. Barlai, B. Fähnrich, C. Griessler, & M. Rhomberg (eds.), *The migrant crisis: European perspectives and national discourses*. Berlijn: LIT Verlag.

4 Bruggeman, F. (2018, September 10). Francken en Jambon stellen 9-puntenplan voor in aanpak van transmigratie: dit zijn de maatregelen. VRT NWS.

5 MYRIA (7 november 2018). Start van een beladen proces over mensensmokkel (persbericht). Beschikbaar op https://www.myria.be/nl/publicaties/start-van-een-beladen-proces-over-mensensmokkel-persbericht

6 Hierna de volledige lijst: Artsen zonder Grenzen (AzG), het Rode Kruis, het Burgerplatform voor de opvang van vluchtelingen en Dokters van de Wereld.

7 Voor meer details zie Nöstlinger, A. (2019). Where is the Belgian state? The (non-)occurrence of interaction on the issue of transit migration in Brussels, (MA Thesis, VUB, Brussels).

8 België, op de weg naar het Verenigd Koninkrijk, MyriaDOC (10 januari 2020). Beschikbaar op https://www.myria.be/files/Myriadoc_10_transitmigratie.pdf

Getraumatiseerde nieuwkomers: naar een samenleving die heelt

door Lena Swinnen, Omar N Cham, Geertrui Serneels

Steeds meer mensenrechtenorganisaties wijzen op het enorme psychische trauma dat migranten en vluchtelingen ondergaan als gevolg van pijnlijke ervaringen in het land van herkomst, tijdens hun uitputtende reis om Europa te bereiken of eenmaal in het land van bestemming. Het is niet ongewoon dat ze worden geconfronteerd met ervaringen zoals (seksueel) geweld, foltering en opsluiting of ontvoering door gewapende milities. Op dit psychisch leed ent zich de stress ten gevolge van migratie en acculturatie. Hierdoor hebben heel wat nieuwkomers[1] psychische aandoeningen, zoals posttraumatische stress, angststoornis of depressie. Wanneer deze aandoeningen niet worden behandeld, kan dit het migratie- en acculturatieproces bemoeilijken, Het acculturatie-proces herstelt de verbondenheid met de omgeving, geeft hoop op een toekomst en terug een gevoel van regie over eigen leven. Indien bemoeilijkt door psychologische aandoeningen, dreigen nieuwkomers terecht te komen in een in een negatieve spiraal.

Uit onderzoek blijkt dat lange asielprocedures en verblijven in opvangcentra slecht zijn voor de geestelijke gezondheid.[2] We zien dit ook in onze klinische praktijk. Heel wat traumapatiënten, asielzoekers met verhalen over bomaanvallen, mensensmokkel en vervolging, maken zich vaak meer zorgen over het feit dat ze niet kunnen werken omdat ze de taal niet perfect beheersen, dat ze een eenkamerappartement met zeven anderen moeten delen of dat ze eenzaam zijn.

De stress ten gevolge van migratie en acculturatie betreft immers het verlies van sociale voorwerpen zoals een job, een huis en genereert psycho-sociaal lijden, een lijden dat sociaal is van aard en zijn oorsprong kent in de maatschappij. Deze vorm van stress en de eruit voortspruitende symptomen kunnen beter behandeld worden door de integratie-bevorderende actoren van de gastsamenleving, zoals de OCMW's. Nieuwkomers hebben bijvoorbeeld veel baat bij een ondersteuning in het uitbouwen van sociale

netwerken die hun integratie bevorderen. Verbondenheid met de maatschappij is immers de basis van psychisch welbevinden. Deze verbondenheid is door de migratie onderbroken en moet hersteld worden, op risico de mensenrechten te schenden. Door niet op de gepaste manier in te spelen op vragen over de plaats van nieuwkomers in de samenleving, schieten we tekort in het naleven van het fundamentele mensenrecht van de nieuwkomer op fysieke en geestelijke gezondheid.

Bij hun aankomst in Europa worden nieuwkomers die therapie nodig hebben, met heel wat obstakels geconfronteerd. Er is het gebrek aan een basisveiligheidsgevoel door de afwezigheid van verblijfsvergunning en de onzekerheid over de asielprocedure; er is de taalbarrière, de culturele barrière en financiële drempel. Evengoed is er een gebrek aan de juiste kennis bij de reguliere instellingen om het hoofd te bieden aan de specifieke problemen waarmee migranten kampen. In heel wat culturen zijn er nog steeds taboes en misvattingen over psychische aandoeningen en therapie. Psychologie en psychiatrie zijn westerse disciplines en het onderliggende mensbeeld en visie op gezondheid, met een opdeling tussen lichamelijke en geestelijk gezondheid, wordt niet gedeeld in vele culturen, vaak collectivistisch van nature. Deze barrières naar de geestelijke gezondheidszorg staan ook hun integratie in de weg indien deze belemmerd wordt door een te grote intrapsychische schade ten gevolge van trauma.

Dit blijkt ook uit het verhaal van Bakary. Bakary woont en studeert in Brussel. Hij vertelt over zijn vriend, die net als vele andere Gambianen naar Europa kwam om verder te studeren. Zijn vriend trok door Libië, waar elke dag nieuwe verhalen de ronde doen over gruweldaden die tegen migranten worden gepleegd. Gelet op het traumatische karakter van de reis, op het gebrek aan adequate geestelijke gezondheidszorg na zijn aankomst en op de lange duur van de asielprocedure, stelt de vriend van Bakary het niet goed. Hij heeft last van woede-uitbarstingen, flashbacks, overprikkeling en concentratiestoornissen. Hij is zenuwachtig en vergeetachtig. Al die signalen wijzen op posttraumatische stress. Volgens Bakary gaat het met zijn jeugdvriend almaar slechter door andere problemen. Zo kan hij geen werk vinden als gevolg van zijn precaire rechtspositie. Zonder een redelijk inkomen is het ook moeilijk om goede huisvesting te vinden. De vriend van Bakary kan geen plannen maken voor de toekomst of een veilig en zeker leven te leiden. Het gevoel van controle-verlies dat door de voorafgaande ervaringen werd geïnstalleerd, wordt hierdoor versterkt. Dit gevoel van controleverlies staat haaks op het uitbouwen van een toekomst en versterkt het risico op depressie en verminderde eigenwaarde. Geen regie hebben over het eigen leven belet hem om hoop te koesteren, wat dan op zijn beurt ook een effectieve

traumatherapie belemmert: zonder hoop gaat men niet naar pijnlijke gebeurtenissen in het verleden. Zo dreigt men in een vicieuze cirkel te belanden …

Om zorg te kunnen dragen voor de geestelijke gezondheid van mensen die naar onze regio komen, mogen de stress en de problemen die de migratie en de acculturatie met zich meebrengen, niet worden geïndividualiseerd, maar moeten ze aan de bron – met andere woorden in de samenleving – worden aangepakt. Migratie en acculturatie zijn allebei heftig op psychologisch vlak. Het acculturatieproces houdt in dat mensen hun leven opnieuw moeten beginnen op te bouwen in een nieuwe omgeving met een taal en een culturele code die ze niet begrijpen. Migratie betekent dat je alles en iedereen achterlaat. Ze gaat met andere woorden gepaard met een belangrijk rouwproces: migranten verliezen hun taal, cultuur, maatschappelijk positie en baan.

Terwijl gecompliceerde of aanhoudende rouw moet worden behandeld, is dat bij een normaal rouwproces niet nodig. De persoon in kwestie loopt, zo blijkt uit onderzoek, het gevaar slechter af te zijn met dan zonder therapie. Iemand die rouwt heeft in eerste instantie mensen nodig die hem of haar stimuleren om zijn of haar dagelijkse routine verder te zetten. De rol van professionals die integratie bevorderen, is hierbij van cruciaal belang: zij hebben immers een bevoorrechte werkrelatie met nieuwkomers (omdat die voor hen praktisch en cultureel gezien natuurlijker is). Steun bij de integratie helpt niet alleen om de stress van de migratie en acculturatie te verminderen, maar ook om posttraumatische stress en andere psychische aandoeningen in een vroeg stadium te detecteren en effectief te behandelen met gespecialiseerde traumatherapie. We kunnen echter niet verwachten dat psychotherapie de stress en wanhoop wegneemt waaraan nieuwkomers zijn blootgesteld door slechte huisvesting, niet erkende diploma's en werkloosheid. Als traumatherapeuten hebben we nodig dat nieuwkomers hopen op en geloven in een nieuwe toekomst zodat ze genoeg moed aan de dag kunnen leggen om in hun therapie geconfronteerd te worden met de oorlogstrauma's die ze hebben doorgemaakt om ze het hoofd te bieden.

Deskundigheidsbevordering van de zorgverleners en psycho-educatie en informatie verspreiden bij de nieuwkomers is dan ook een belangrijke taak van een transculturele oorlogstraumapsycholoog. Traumatherapeuten moeten in de breedte werken en de sociale systemen waarin nieuwkomers terechtkomen, bij hun werk betrekken. In België pleiten organisaties, zoals de vzw Solentra er actief voor om nieuwkomers toegang te geven tot kwalitatieve geestelijke gezondheidszorg in hun moedertaal (met behulp van

tolken), ongeacht hun rechtspositie. PACCT[3] is een methode die de samenwerking tussen de eerstelijnsdiensten die instaan voor sociale bijstand en integratie en gespecialiseerde diensten voor geestelijke gezondheidszorg realiseert ten einde SDG3 voor vluchtelingen waar te maken. Dit schept de voorwaarden die nodig zijn voor het welbevinden van nieuwkomers. Door de problemen waarmee nieuwkomers bij hun aankomst in Europa worden geconfronteerd, niet als een maatschappelijke verantwoordelijkheid te erkennen, zien we over het hoofd dat we actief kunnen bijdragen aan hun geestelijke gezondheid en hun welbevinden en dat we hen zo een eerlijke kans ontnemen om hun leven opnieuw op te bouwen.

Als de EU haar actieve rol als samenleving erkent in het promoten van welbevinden van nieuwkomers, zou ze op een meer intensieve manier werk moeten maken van integratie van nieuwkomers en dit begint met een positief collectief narratief over nieuwkomers. Het dominante discours binnen de samenleving is er echter geen van hoop, maar veeleer een van paniekerige opvattingen die beweren dat we de druk niet aankunnen die nieuwkomers op onze sociale zekerheidsstelsels zetten of dat Europa die niet zal overleven en uiteenvallen. Nieuwkomers blijven echter hoop koesteren en zijn vastberaden om hun leven opnieuw op te bouwen na alle ellende die ze hebben doorstaan. Achter het woord 'vluchteling' gaat immers het idee van hoop schuil, want als je er niet van overtuigd bent dat het ergens anders beter of veiliger is, was je sowieso niet vertrokken.

Kan Europa misschien iets van vluchtelingen leren? Waarom niet reageren op de vluchtelingencrisis door de kansen te zien en het menselijk potentieel te benutten dat nieuwkomers met zich meebrengen? Dit zou betekenen dat Europa ervoor kiest om een samenleving te zijn die heelt in plaats van een samenleving die mensen schaadt die binnen onze grenzen op zoek zijn naar veiligheid en zekerheid; om een samenleving te zijn die hoop bevordert en gelooft in humanisering. Als verbondenheid de basis is voor geestelijk welbevinden, hoe kunnen nieuwkomers dan opnieuw hun vertrouwen en hoop stellen in anderen in het kader van traumatherapie, wanneer het dominante discours in de samenleving over nieuwkomers hen die hoop ontneemt en hen geen veilige, zeker omgeving biedt om hun leven opnieuw op te bouwen? Het aanbieden van traumatherapie is cruciaal als je ziet wat nieuwkomers in hun herkomstland en tijdens hun migratie hebben meegemaakt. Die therapie kan echter alleen maar succes hebben, als we hen het omgekeerde kunnen aanbieden van wat ze ontvluchten, namelijk een gastvrije en stabiele basis om een doorstart te maken.

1 Onder ‘nieuwkomers’ verstaan we zowel vluchtelingen als migranten (zodra ze in het land van bestemming zijn aangekomen) omdat beide groepen trauma's en vergelijkbare migratie- en acculturatiestresseffecten ervaren.

2 Laban, C.J., Hajo, B.P.E., Gernaat, M.D., Komproe, I.H., van der Tweel, I., & De Jongh, J.T. (2005). Postmigration Living Problems and Common Psychiatric Disorders in Iraqi Asylum Seekers in the Netherlands. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192(12): 825-832.

3 De PACCT-methode (*Psychiatry Assisting the Cultural diverse Community in creating healing Ties*) is een gefaseerd zorgmodel om oorlogstrauma’s te behandelen en om het mensenrecht van nieuwkomers op toegankelijke, doeltreffende en hoogwaardige geestelijke gezondheidszorg te waarborgen (Serneels et al., 2017). Het model bestaat uit een zorgend, capaciteitsopbouwend programma dat zich tot natuurlijke stakeholders richt en dat psychische problemen voorkomt of in een vroeg stadium ontdekt en zo het psychische leed verlicht, de kloof met de samenleving verkleint en de weerbaarheid vergroot. Het biedt daarnaast ook uiterst gespecialiseerde transculturele raadplegingen aan met een tolk en met aandacht voor de sociale, juridische en culturele context.

Serneels, G., O’Driscoll, J. V., Imeraj, L., Vanfraussen, K., & Lampoo, A. (2017). An intervention supporting the mental health of children with a refugee background. *Issues in Mental Health Nursing*, 38(4): 327-336.

Migratie en extreemrechts: een dilemma voor journalisten

door Jonas Lefevere

Bij de Europese verkiezingen in 2019 boekten populistische extreemrechtse partijen in heel Europa forse winst. Denk maar aan het Vlaams Belang (België), het Forum voor Democratie (Nederland), AfD (Duitsland) en Fidesz van Victor Orbán (Hongarije). Hun harde migratiestandpunten en populistische retoriek lagen aan de basis van deze successen. Uit onderzoek blijkt echter ook dat de media hun succes in de hand hebben gewerkt. Extreemrechtse partijen beschikken niet alleen over een grote mediakennis, hun kernthema's migratie en criminaliteit zijn ook erg aantrekkelijk voor journalisten. Zo ontstaat een situatie waarbij de grote media-aandacht voor dergelijke partijen fungeert als een katalysator voor hun succes. Het resultaat is een dilemma voor journalisten: ze moeten aandacht aan deze partijen besteden, aangezien ze politiek en maatschappelijk relevant zijn, maar tegelijk moeten journalisten zich hoeden voor de rol die ze spelen bij het verspreiden van het succes van deze partijen, omdat ze fungeren als katalysator voor hun succes.

Hoewel migratie het publieke debat na de migratiecrisis van 2015 domineerde, is het helemaal geen nieuwe kwestie. In 1995 wees Freeman al op een tweedeling: hoewel het publiek geen voorstander was van meer migratie, stonden regeringen meer migratie toe.[1] In de jaren 1990 benutte extreemrechts deze kloof om migratie op de nationale politieke agenda te zetten. Hun ideologie die gebaseerd is op identiteit, schildert migratie en globalisering af als bedreigingen voor de nationale identiteit. Ze dwongen centrumpartijen om hierover een standpunt in te nemen. Die migratiestandpunten waren vaak strikter om de uitdaging van extreemrechts te counteren. In een recent boek noemt Cas Mudde, een vooraanstaand wetenschapper die onderzoek verricht naar extreemrechts, dit het 'mainstreamen' van radicaal rechtse standpunten.[2] Hierdoor werd migratie nog meer naar voren geschoven als een belangrijk thema op de politieke agenda. Thema's die prominent op de politieke agenda staan, worden vaak ook als belangrijk ervaren door het grote publiek. De afgelopen jaren is het belang van migratie alleen maar toegenomen in Duitsland, Tsjechië, het VK, Zweden en Polen, terwijl de belangstelling

voor het thema in andere landen gelijk bleef of afnam.[3] Dit suggereert dat het politiseren van de migratiekwestie de aandacht van het publiek voor migratie vergroot: in landen waar het een belangrijk thema voor het publiek is, doen extreemrechtse partijen het goed, zoals AfD (Duitsland), Zweedse Democraten (Zweden), Recht en Rechtvaardigheid (Polen), Dageraad/SPD (Tsjechië) en de Brexit-partij (VK).

Media en journalisten spelen een belangrijke rol om van de migratiekwestie een hot topic te maken. Politiek is gemediatiseerd: wat het publiek over politiek weet, is wat het er in de media over leest. Hoewel sociale media aan belang winnen, zijn de traditionele media nog steeds de belangrijkste bron van informatie voor het grote publiek. Bij hun berichtgeving over politiek, merken journalisten dat politici meer aandacht aan migratie besteden en beginnen ze er zelf meer over te berichten. Dit wijst het publiek op het belang van dit thema, waardoor het nog hoger op de politieke agenda komt te staan. Media-aandacht doet zo een feedback-lus ontstaan tussen de politieke relevantie van migratie en het publieke belang van de kwestie. Media moeten immers aandacht aan migratie besteden omdat het een politiek relevant thema is. Onderzoek toont echter aan dat die media-aandacht een cruciale factor is die het succes van extreemrechts mee in de hand werkt. Nergens anders is dit zo duidelijk dan in hun berichtgeving over migratie. De opmars van het publieke belang van migratie leidt er ook toe dat het een grotere rol speelt in het stemgedrag van mensen. Omdat heel wat mensen gekant zijn tegen meer migratie, heeft extreemrechts baat bij meer media-aandacht voor migratie. Aangezien de opvatting van mensen over migratie mee bepaalt op welke partij ze stemmen, zijn ze geneigd om te stemmen voor de partij met een standpunt dat aanleunt bij hun opinie over de thema's die ze belangrijk vinden. Extreemrechts heeft ook een dominante reputatie over migratie. Onderzoek van Henrik Seeberg toont aan dat het Europese publiek vindt dat extreemrechtse partijen met grote voorsprong het best geplaatst zijn om migratie aan te pakken. Journalisten en media bieden hier vaak (onbewust) een helpende hand: in hun berichtgeving over migratie komen extreemrechtse partijen vaak aan het woord; ze zijn er immers als de kippen bij om munt te slaan uit gelegenheden om in de media hun zeg over een van hun kernthema's te doen. Traditionele partijen onthielden zich er lang van om veel aandacht aan het thema te besteden. Zo konden heel wat extreemrechtse partijen zichzelf profileren als hét prototype van de 'migratie'-partij en scoorden ze steeds beter bij verkiezingen dankzij de aandacht van media voor migratie. Dit wordt ook bevestigd door een grootschalig onderzoek in 11 EU-lidstaten dat aantoont dat media-aandacht voor migratie de kans vergroot dat mensen voor extreemrechts stemmen.[4]

Dit plaatst de media voor een dilemma. Journalisten weten immers dat extreemrechts wint bij media-aandacht voor migratie. Dit is een probleem omdat het de rol van de media als onafhankelijke actor op de proef stelt: media worden een integraal onderdeel van de mediatisering van migratie. Het dilemma wordt nog erger door de manier waarop media over het thema berichten. Berichten over migratie levert journalisten concrete voordelen op. Het thema vindt heel wat weerklank bij hun publiek en journalisten berichten er graag over omdat het hen een publiek oplevert. Het gefragmenteerde medialandschap dwingt journalisten ertoe om hun berichtgeving zo aantrekkelijk mogelijk te maken door problemen en conflicten in de verf te zetten omdat negatieve onderwerpen nu eenmaal beter aanslaan bij het publiek. Berichtgeving over migratie voldoet perfect aan al deze eisen omdat er heel wat politieke onenigheid over dat thema bestaat en de kwestie heel eenvoudig negatief belicht kan worden. Die negatieve invalshoek sluit echter in onevenredige mate aan bij de standpunten van extreemrechts. In de berichtgeving van Oostenrijkse kranten over de migratiecrisis in 2015 lag de nadruk bijvoorbeeld vooral op negatieve en conflictueuze aspecten, zoals veiligheidsrisico's en de economische impact, terwijl er veel minder aandacht ging naar minder conflictueuze thema's zoals humanitaire overwegingen.[5] Extreemrechts zelf is bovendien voor journalisten een aantrekkelijke bron voor informatie. Dit is deels een gevolg van hun electorale succes, maar ook omdat journalisten weten dat het radicale en confronterende discours van deze partijen een publiek aanspreekt.

Journalisten staan dus voor een dilemma waaraan ze maar moeilijk kunnen ontsnappen. Moeten ze de voorkeuren van het publiek volgen, met het risico dat ze extreemrechts buitensporig bevoordelen, of moeten ze de kwestie vanuit diverse invalshoeken bekijken en het gevaar lopen hun publiek kwijt te spelen? De gevaren die dit dilemma inhoudt, zijn duidelijk: journalisten moeten over migratie berichten omdat het een belangrijk thema is. Economische krachten dwingen journalisten echter om over migratie te berichten op een manier waarbij extreemrechts garen spint.

Is er een uitweg uit dit dilemma? De oplossing die ik voorstel, is eenvoudig, maar ligt moeilijk. De media moeten op een evenwichtigere manier over migratie berichten, met meer aandacht voor de positieve aspecten en de humanitaire gevolgen en ze moeten alle standpunten over deze kwestie aan bod laten komen. Dit betekent dat journalisten moeten ingaan tegen de almaar grotere druk om content te produceren die publiek aantrekt, maar informatief niets bijbrengt.[6] Bovendien moeten journalisten af van hun neiging om extreemrechts een podium aan te bieden. Toen Cas Mudde werd gevraagd

wat hij vond van het interview van een Belgische journalist met een extreemrechtse politicus, had hij dit te zeggen:

> *"Ik zou het niet gedaan hebben. ... Het [extreemrechts] is in hoofdzaak een mediafenomeen, en dat weten ze bijzonder goed. Mijn probleem met zulke interviews is dat je ze daarmee groter maakt dan ze zijn. Maar goed, linkse media zijn nu eenmaal verslaafd aan radicaal rechtse schandalen."*[7]

Ik ben geneigd me aan te sluiten bij het scepticisme van Mudde: media laten zich te gemakkelijk meeslepen door extreemrechts – ten koste van zichzelf. Toch hoop ik dat ik ongelijk heb: vooral in landen met een sterke journalistieke traditie kunnen journalisten een uitweg uit deze patstelling vinden door afstand te nemen en in te gaan tegen de overheersende economische trends.

---

1 Freeman, G. P. (1995). Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States. *The International Migration Review*, *29*(4): 881-902.

2 Mudde, C. (2019). *The Far Right Today* (1e editie). Cambridge: Polity.

3 Hatton, T. J. (2017). *Public Opinion on Immigration in Europe: Preference Versus Salience* (SSRN Scholarly Paper No. ID 2984780). Rochester, NY: Social Science Research Network. Beschikbaar op: https://papers.ssrn.com/abstract=2984780

4 Burscher, B., Van Spanje, J., & De Vreese, C. H. (2015). Owning the issues of crime and immigration: The relation between immigration and crime news and anti-immigrant voting in 11 countries. *Electoral Studies*, *38*: 59-69.

5 Greussing, E., & Boomgaarden, H. G. (2017). Shifting the refugee narrative? An automated frame analysis of Europe's 2015 refugee crisis. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *43*(11): 1749-1774.

6 Van Aelst, P., Strömbäck, J., Aalberg, T., Esser, F., Vreese, C. de, Matthes, J., Hopmann, D., et al. (2017). Political communication in a high-choice media environment: a challenge for democracy? *Annals of the International Communication Association*, *41*(1): 3–27.

7 De Ceulaer, J. (27 september 2019). 'Tom Van Grieken wordt nog altijd onderschat': populisme-expert Cas Mudde over uiterst rechts. *De Morgen*. Beschikbaar op: https://www.demorgen.be/gs-b070cce6 (Geraadpleegd 15 oktober 2019).

GELIJKHEID

Het gebrek aan transparantie in het onderwijssysteem werkt nadelig voor leerlingen met een migratieachtergrond

door Laura Emery, Ilse Laurijssen, Simon Boone en Jochem van Noord

Ondanks de voorgaande pogingen van beleidsmakers om het secundair onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap te hervormen en hun zorgvuldig woordgebruik om het zo niet te benoemen, heeft het onderwijssysteem een hiërarchische structuur: het algemeen onderwijs (ASO) wordt als de meest prestigieuze richting beschouwd, het beroepsonderwijs (BSO) als de minst prestigieuze, met daar tussenin het kunst- (KSO) en technisch onderwijs (TSO). Hoewel die hiërarchie in het officiële onderwijsdiscours in alle talen wordt ontkend, is ze inherent aan de manier waarop het systeem is georganiseerd. Leerlingen laten zich hierdoor ook leiden bij hun studiekeuze. Dit gaat echter niet voor alle leerlingen op. Leerlingen met een migratieachtergrond hebben moeite om hun weg te vinden in het onderwijssysteem, deels omdat ze geen toegang hebben tot strategische informatie.

Eerder onderzoek toont aan dat leerlingen uit de arbeidersklasse en leerlingen met een migratieachtergrond een minder heterogeen sociaal netwerk hebben en minder vlot toegang hebben tot informatie over het onderwijssysteem.[1] Ander onderzoek over anderstalige nieuwkomers wijst op het belang van formele en informele kennis over het onderwijssysteem om de inherente complexe structuur ervan te begrijpen.[2] Zo wordt van leerlingen al in de eerste graad van het secundair onderwijs verwacht een studiekeuze te maken, waarvan het belang niet voor iedereen even duidelijk is. Hoewel die eerste graad voorgesteld wordt als een algemene graad met een curriculum dat voor alle leerlingen hetzelfde is, gaat dit slechts op voor 27 uur van een lesweek. De overige 5 uur zijn keuzevakken. Tussen die keuzevakken is er zonder enige twijfel sprake van een hiërarchische rangorde, die ook het niveau beïnvloedt van de algemene vakken die

een leerling volgt: de keuze voor de richting met het vak Latijn wordt doorgaans als het meest veeleisend beschouwd en de richtingen technologie en kunst als het minst veeleisend, met daar tussenin de richting moderne wetenschappen.[3] Wat alles nog wat complexer maakt, is dat scholen niet alle keuzevakken aanbieden. Leerlingen moeten dus niet alleen informatie inwinnen over het onderwijssysteem, maar ook over het specifieke curriculum in verschillende scholen.

De hiërarchische logica wordt doorgetrokken in de andere graden met het systeem van studie-attesten. Aan het einde van elk schooljaar krijgen leerlingen een attest dat hen moet helpen bij het kiezen van een richting voor het volgende schooljaar. Met een A-attest kunnen leerlingen overgaan naar het volgende leerjaar. Als ze een C-attest hebben, moeten ze hun jaar overdoen. Leerlingen met een B-attest kunnen overgaan, maar worden uitgesloten van bepaalde studierichtingen, zoals geformuleerd in het advies van de leerkrachten. Ze kunnen er in dat geval voor kiezen om toch dezelfde richting te blijven volgen, maar moeten dan hun jaar overdoen. Het B-attest doet leerlingen vaak van een ASO-richting in een meer beroepsgeoriënteerde richting belanden. Dit gebeurt op een vrij elegante manier, want ze hoeven dan hun jaar niet over te doen. Dit is wel vereist wanneer leerlingen met een A-attest vanuit een richting lager in de hiërarchie willen 'opzalmen'.[4] Dit maakt de overstap van een ASO-richting naar andere studierichtingen gemakkelijker dan omgekeerd. In de praktijk komt dit laatste scenario heel weinig voor. Het ASO lijkt op die manier dan ook op een goed bewaakt fort met een eenrichtingsdeur. Onder het voorwendsel om de kans veilig te stellen voor goede leerlingen om uit te blinken, worden leerlingen die niet onmiddellijk aan de strenge academische eisen voldoen, doorgestuurd naar andere richtingen. Dit doet afbreuk aan de gepercipieerde waarde van die andere richtingen en werkt demotiverend voor leerlingen die deze richtingen volgen.[5]

Dat staat in scherp contrast met hoe ambitieus leerlingen met een migratieachtergrond vaak zijn. Aanvankelijk worden ze aangetrokken door het prestigieuze ASO. Deze leerlingen hebben vaak echter minder inzicht in welke capaciteiten vereist zijn en in de aanpak die vereist is om een algemene richting tot een goed einde te brengen.[6] Leerkrachten raden leerlingen met een migratieachtergrond vaker een beroepsrichting aan, ook al hebben ze academische capaciteiten. Ze maken daarbij vaak de inschatting dat ouders met migratieachtergrond hun kinderen minder kunnen ondersteunen bij schoolwerk en dat een andere thuistaal dan het Nederlands altijd in het nadeel zal spelen van de leerlingen. 12 % van de leerlingen in het ASO in schooljaar 2017-2018 heeft een andere thuistaal dan het Nederlands. In het BSO is dat het geval bij 22 % van de

leerlingen. De verschillen zijn nog groter als we kijken naar het onderwijsniveau van de moeder. In het ASO is 11 % van de moeders van leerlingen laaggeschoold, tegenover 43 % in het BSO (onderwijs.vlaanderen.be).

Leerlingen die een beroepsrichting wordt aangeraden, beseffen vaak niet hoe klein de kans is om 'op te zalmen' naar een meer academische richting. Omdat de deur naar een algemene richting schijnbaar op een kier blijft staan, is het voor leerlingen met een migratieachtergrond moeilijk om de precieze impact van hun onderwijskeuze te vatten. Aangezien ze beperkt toegang hebben tot strategische informatie, volgen ze vaker het advies van leerkrachten, terwijl andere leerlingen het advies van hun leerkrachten gemakkelijker naast zich neerleggen.[7] Na enkele jaren beseffen ze soms dat ze niet zitten waar ze wilden zitten. Een jongen uit Somalië verwoordt het als volgt: *"Soms komen er andere dingen tussen en zien leerkrachten niet altijd je potentieel. Ze zeiden dat ik altijd later nog kon studeren, maar daar ben ik niet zo zeker van."*

Een ander voorbeeld van een deur die op een kier lijkt te blijven staan, zien we bij de overstap naar het hoger onderwijs. In theorie bieden de vier onderwijsvormen in het secundair onderwijs toegang tot het hoger onderwijs (vanuit het beroepsonderwijs kan dit wel pas na 7 in plaats van 6 jaar). We zien echter grote verschillen in de slaagkansen in het hoger onderwijs tussen leerlingen van de verschillende onderwijsvormen.[8] Beroepsleerlingen zijn onvoldoende voorbereid op hogere studies. Het feit dat die optie voor hen bestaat, leidt tot onrealistische ambities. Het vergt strategisch inzicht om die mismatch van vaardigheden en kennis te herkennen. Sinds kort worden inspanningen geleverd om duidelijk te maken welke studierichtingen gericht zijn op de doorstroom naar het hoger onderwijs (ASO) en welke richtingen leerlingen voorbereiden op de arbeidsmarkt (BSO). Die grotere formele transparantie in onderwijsrichtingen wordt echter niet helemaal waargemaakt omdat sommige technische richtingen (TSO) worden omschreven als vooral gericht op de arbeidsmarkt, terwijl andere voorbereiden op zowel de arbeidsmarkt als hoger onderwijs.

Om de ongelijkheid in het onderwijs aan te pakken, is openheid over de ingebakken hiërarchische structuur een eerste belangrijke stap. Anders is en blijft het een systeem op maat gemaakt van en perfect aansluitend bij de keuzes van de Vlaamse middenklasse. Als we meer van het beschikbare potentieel in de samenleving willen aanboren, moet het huidige richtingensysteem grondig worden hervormd. Een manier om bijvoorbeeld een einde te maken aan de verdoken opdeling van leerlingen in de eerste graad is om de eerste keuze uit te stellen en een 'echt gemeenschappelijk curriculum' voor alle

leerlingen aan te bieden in de eerste twee jaren van het secundair onderwijs. In de hogere graden moeten maatregelen worden genomen om te voorkomen dat het BSO de onvermijdelijke onderwijsvorm wordt voor leerlingen die vanuit andere richtingen worden doorverwezen. Kiezen tussen studierichtingen moet een positieve en ambitieuze beslissing zijn. Op die manier doorprikken we de hiërarchie en maken we alle richtingen evenwaardig. Het ontkennen van de ongelijkheden ingebed in de huidige organisatie van het onderwijs, maakt het systeem er niet eerlijker op, maar creëert meer struikelblokken voor leerlingen met een migratieachtergrond die er hun weg in proberen te vinden.

---

1 Goosen, K., Boone, S., Dehertogh, B., Kavadias, D., Mahieu, P., Van Avermaet, P., Vanhoof, J., Van Houtte, M., & Van Kerckhove, C. (2017). *Is dat iets voor mij, juf? Leerlingen versterken in het keuzeproces van basis naar secundair*. Leuven: Lannoo Campus.

2 Emery, L., Spruyt, B., Boone, S., & Van Avermaet, P. (2020). The educational trajectory of Newly Arrived Migrant Students: insights from a structural analysis of cultural capital. *Educational Research*, 62(1): 18-34.

3 Goosen, K., Boone, S., Dehertogh, B., Kavadias, D., Mahieu, P., Van Avermaet, P., Vanhoof, J., Van Houtte, M., & Van Kerckhove, C. (2017). *Is dat iets voor mij, juf? Leerlingen versterken in het keuzeproces van basis naar secundair*. Leuven: Lannoo Campus.

4 Spruyt, B., & Laurijssen, I. (2014). B-attesten: kiezen is verliezen (pp. 165-182). In: I. Nicaise, B. Spruyt, M. Van Houtte, D. Kavadias (eds.): *Het onderwijsdebat. Waarom de hervorming van het secundair onderwijs broodnodig is*. Antwerpen: EPO.

5 Spruyt, B., Van Droogenbroeck, F., & Kavadias, D. (2015). Educational tracking and sense of futility: a matter of stigma consciousness? *Oxford Review of Education*, 41(6): 747-765.

6 Seghers, M., Boone, S., & Van Avermaet, P. (2019). Social class and educational decision-making in a choice-driven education system: a mixed-methods study. *British Journal of Sociology of Education*, 40(5): 696-714.

7 Goosen, K., Boone, S., Dehertogh, B., Kavadias, D., Mahieu, P., Van Avermaet, P., Vanhoof, J., Van Houtte, M., & Van Kerckhove, C. (2017). *Is dat iets voor mij, juf? Leerlingen versterken in het keuzeproces van basis naar secundair*. Leuven: Lannoo Campus.

8 Laurijssen, I., & Glorieux, I. (2016). Het democratiseringseffect van Bologna. Doorstroming in het hoger onderwijs. *Th&ma Hoger Onderwijs*, 23(5): 54-57.

Belgische universiteiten: dekoloniseer jullie curriculum!

door Christil Asamoah

Terwijl de Belgische studentenpopulatie steeds diverser wordt, blijft de opname van niet-westerse[1] perspectieven in het academisch curriculum[2] een grote uitdaging. Tot vandaag komen de perspectieven van bepaalde randgroepen, zoals de zwarte en etnische minderheidsgemeenschap, vrouwen, LGBT+, personen met een handicap en niet-westerse wetenschappers nauwelijks aan bod in universitaire curricula. Die onzichtbaarheid wordt nog uitvergroot door de samenstelling van de academische staf. Ze beperkt het aanbod aan onderwerpen en perspectieven in het onderwijs dat enkel buitensluitende westerse visies op de wereld reproduceert[3], en discrimineert mogelijk ook studenten van randgroepen.

Het is dan ook hoog tijd dat Belgische universiteiten hun curriculum dekoloniseren. Ze moeten hun curriculum verrijken met mondiale perspectieven en bijdragen van gemarginaliseerde wetenschappers in de academische wereld. Dit is vooral een must voor universiteiten waar de studentenpopulatie steeds multicultureler wordt. De dekolonisatie van academische ruimten zal een positieve impact hebben op de academische prestaties van studenten uit randgroepen.

Het is niet de bedoeling van de dekolonisatie om de canon te vernieuwen, maar de manier waarop mondiale perspectieven worden onderwezen. Tot nu was niet-westerse kennis nauwelijks aanwezig in universitaire curricula. Dit wijst op de dominantie van westerse theorieën en perspectieven.[4] De beperkte kennis waaraan studenten worden blootgesteld, beperkt kritisch wetenschappelijk werk en leidt tot een stereotype manier van denken.[5] Enkel wanneer we dit probleem erkennen, kunnen we het geleidelijk en effectief aanpakken. Alle studenten zullen er baat bij hebben.

Het is tijd om anders tegen kennis aan te kijken

Er zijn heel wat misvattingen over wat de dekolonisatie van het curriculum nu precies inhoudt. Bij het dekoloniseren van het curriculum gaat het er niet alleen om witte auteurs te vervangen door zwarte, buitenlandse of niet-westerse auteurs. Het is ook geen kwestie van het verwijderen van witte, mannelijke wetenschappers. Het gaat er wel om diepgewortelde vooropgezette ideeën te bestrijden die onze kennis van de politiek en de samenleving beperken, om onze intellectuele kijk te verruimen en meer perspectieven aan bod te laten komen. Een alternatief curriculum zet aan tot kritisch denken en debatteren over mondiale onderwerpen die belangrijk zijn in onze samenleving, maar die in onze onderwijssystemen nauwelijks worden belicht.

Dekolonisatie is een daad van verzet tegen structurele ongelijkheden die in stand worden gehouden door onevenwichtige machtsverhoudingen en kennissystemen. Dit gaat gepaard met het opnieuw invullen en in vraag stellen van machtsstructuren die bepalen wat kennis is en hoe die wordt geproduceerd en doorgegeven. Dekolonisatie doet ons anders nadenken over wie geloofwaardig genoeg is om kennis te produceren. Een dekoloniale benadering van kennisproductie en curriculumontwikkeling laat ons toe om kritisch te evalueren waar, hoe, waarom en door wie normen voor kennis worden opgesteld.[6]

Het dekoloniseren van het curriculum gaat ook in op de uitsluiting van onderwerpen waarop heel wat kritiek is. Denk aan onderwerpen zoals ras en racisme, discriminatie, impliciete vooroordelen, witte suprematie, wit privilege, gelijkheid, culturele diversiteit en machtsverhoudingen, om er maar enkele te noemen. In politieke wetenschappen wordt bijvoorbeeld veel nadruk gelegd op politiek denken, geschiedenis en discussies over macht. Lesgevers laten echter na om die nadruk te plaatsen in een dekoloniaal kader. Vaak wordt macht ook helemaal niet aan een kritischer onderzoek onderworpen, bij gebrek aan een ruimere definitie van wat als waardevolle en fundamentele kennis wordt beschouwd. Ondanks de gestage vooruitgang die in politieke wetenschappen wordt geboekt op weg naar meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen, komen veel van de hiervoor aangehaalde thema's nauwelijks aan bod. We denken hierbij aan postkolonialisme, kritische rassentheorieën, opvattingen over 'othering', wit privilege en bondgenootschap enz. Het behandelen van die thema's zou alle studenten alerter naar de onderling verbonden wereld laten kijken.

Universiteiten moeten ook meer aandacht besteden aan de diversiteit van hun studentenpopulatie. Ze moeten erop toezien dat alle studenten zichzelf in het curriculum kunnen terugvinden.[7] Dit helpt om de academische prestaties van randgroepen te verbeteren. Op die manier maakt het dekoloniseren van het curriculum deel uit van een oproep tot sociale rechtvaardigheid en is het een structurele manier om ongelijkheid aan te pakken.

Op grond van deze argumenten hebben verschillende universiteiten hun curriculum en leeslijsten al bijgestuurd. Studenten in heel wat landen hebben gestreden voor de erkenning van dekoloniale perspectieven. De *Rhodes Must Fall*-beweging in Zuid-Afrika was een van de eerste. Studenten vroegen instellingen om standbeelden van de imperialist Cecil Rhodes en andere belangrijke monumenten die verwezen naar het koloniale verleden, te verwijderen. *Why is My Curriculum White?* is een tweede beweging. Het gaat om een initiatief van studenten aan de University College of London, die pleiten voor een meer inclusief curriculum.

De nood om het curriculum te dekoloniseren, beperkt zich echter niet tot één geografische plek. Waar we ons ook bevinden, dekoloniaal denken vraagt ons om de traditionele grenzen van denken te overschrijden. Het is belangrijk dat we als studenten en lesgevers het voortouw nemen in dit debat en een einde maken aan diepgewortelde vooroordelen door kritisch naar onszelf te kijken. Martinez-Acosta en Favero zeggen dat "we nu op een punt zijn aangekomen, waar we echt moeten nadenken en oordelen over inclusieve praktijken op onze campussen, zodat we volledig kunnen inspelen op de behoeften van al onze studenten."[8]

Het curriculum dekoloniseren, over de grenzen heen!

Het dekoloniseren van het curriculum is geen eenvoudig proces en kan heel wat controverse veroorzaken. Sommige critici wijzen de vraag van studenten voor een ruimere benadering van kennis af omdat ze van oordeel zijn dat alternatieve perspectieven ondergeschikt zijn aan westerse kennis. Die onzekerheid voor het onbekende (met andere woorden niet-westerse vormen van kennis) schrikt velen ook af. Lesgevers

moeten zich ook bijscholen op het vlak van curriculumontwerp. Veel wetenschappers hebben die stap nog niet vrijwillig gezet.

Wie gekant is tegen de dekolonisatie van het curriculum moet de woorden van Ntokozo Gwabe, medeoprichter van Rhodes Must Fall in Oxford, in gedachten houden:

> *"Wanneer mensen het hebben over kolonialisme, denken ze vaak dat het gaat om iets uit het verleden. Ze zien het niet als iets wat zich ook vandaag nog elke dag voordoet in instellingen zoals Oxford."*[9]

Dit betekent dat we werk moeten maken van een curriculum dat hedendaagse vormen van kolonialiteit uitsluit. We zijn met andere woorden vragende partij voor een nieuw en postkoloniaal tijdperk van hoger onderwijs. Daarvoor is een curriculum nodig dat bekrompen denken probeert tegen te gaan en dat aanzet om de kennisgrenzen te verleggen.

---

1 'Niet-westers' verwijst naar kennis die niet uit de westerse wereld afkomstig is. Ik verwijs hiermee niet zo zeer naar een geografische locatie, maar veeleer naar de overheersende invloeds- en machtssferen.

2 Curriculum verwijst naar een geplande leerervaring en gaat om meer dan de onderwerpen die in een cursus worden behandeld. Het omvat de waarden, normen, wereldbeelden en perspectieven die we aan- en afleren, construeren en deconstrueren.

3 MacIsaac, D. (ed.) (2018). The Under-Representation Curriculum project. *The Physics Teacher,* 56(7): 494-494.

4 Saini, R., & Begum, N. (2020). Demarcation and definition: explicating the meaning and scope of 'decolonisation' in the social and political sciences. *The Political Quarterly:* 217-221.

5 Subedi, B. (2013). Decolonising the curriculum for global perspectives. *Educational Theory,* 63(6): 621-638.

6 Saini, R., & Begum, N. (2020). Demarcation and definition: explicating the meaning and scope of 'decolonisation' in the social and political sciences. *The Political Quarterly*: 217-221.

7 Duarte, F. D., Lopes, A., & de Fátima Pereira, M. (2013). Curriculum: Mirror and reflection of the daily life of schools. In: *Future directions: uncertainty and possibility: European Conference on Curriculum Studies (NB known as the EuroACS),* pp. 573-576.

8 Martinez-Acosta, V. G., & Favero, C. B. (2018). A Discussion of Diversity and Inclusivity at the Institutional Level: The Need for a Strategic Plan. *Journal of Undergraduate Neuroscience Education (JUNE),* 16(3), A252-A260.

9 Rhoden-Paul, A. (2015). Oxford Uni must decolonise its campus and curriculum, say students. Beschikbaar op https://www.theguardian.com/education/2015/jun/18/oxford-uni-must-decolonise-its-campus-and-curriculum-say-students

De universiteit dekoloniseren: van blije diversiteit naar oncomfortabele dialogen

door Sophie Withaeckx

Diversiteit en dekolonisatie zijn wereldwijd speerpunten geworden in het hoger-onderwijsbeleid. De interesse voor diversiteit bouwt voort op eerdere bezorgdheden over gelijke kansen in het hoger onderwijs, waarbij initieel voornamelijk werd gefocust op gender. Het nieuwe diversiteitsdiscours omvat niet alleen gender, maar ook andere onderscheidende kenmerken, zoals etniciteit, beperking, religie en seksualiteit. Hoewel de populariteit van diversiteit en dekolonisatie duidt op een oprechte intentie om de effecten van racisme, seksisme en andere vormen van discriminatie uit te bannen, argumenteer ik dat de manier waarop deze ideeën in het hoger onderwijs worden omgezet, bijdragen aan de status quo en niet leiden tot verandering van de huidige gendergebonden en geracialiseerde machtsverhoudingen in het hoger onderwijs.

Een indicatie hiervan is te vinden in concrete cijfers over gendergelijkheid aan universiteiten: ondanks decennia van gendergelijkheidsplannen en een hogere instroom en hogere afstudeercijfers van vrouwelijke studenten in vergelijking met mannen, blijft er een duidelijke ondervertegenwoordiging van vrouwen in postdoctorale en stabiele posities.[1] Hoewel dit niet (altijd) te wijten is aan 'samenzweringen' van machomannen die bewust vrouwen uitsluiten, zijn de mechanismen achter dit structurele seksisme, zoals impliciete vooroordelen, stereotypering, 'glazen plafonds' en 'plakkende vloeren', al tientallen jaren bekend, maar blijkbaar moeilijk uit te bannen. Bovendien is er vaak ook hevig verzet wanneer drastischere maatregelen, zoals quota, worden ingevoerd.

Hoe zit het met de vertegenwoordiging van etnische minderheden? In vergelijking met andere landen is de instroom van studenten met een etnische minderheidsachtergrond in het Belgische hoger onderwijs vrij recent, wat hun relatief lage aantal kan verklaren.[2] Door het ontbreken van registratiegegevens over de etnische achtergrond van

studenten is het moeilijk om precies in te schatten hoeveel studenten met een etnische minderheidsachtergrond zich inschrijven en hun studie afmaken. Niettemin wekt de toenemende zichtbaarheid van deze studenten in het hoger onderwijs vaak de verwachting dat het slechts een kwestie van tijd is voor sommigen van hen een academische loopbaan starten als PhD en eindigen als postdoc-onderzoekers en professoren. Buitenlands onderzoek toont echter aan dat dit niet het geval is. Een recente studie[3] vergeleek de vertegenwoordiging van etnische minderheden aan universiteiten in Canada, de VS, het VK en Australië en kwam voor deze vier landen tot vergelijkbare conclusies: ondanks een aanzienlijke aanwezigheid en zelfs oververtegenwoordiging van studenten uit etnische minderheden, zijn ze als afgestudeerden ondervertegenwoordigd in stabiele en vaste academische posities. Etnische minderheden zijn daarentegen oververtegenwoordigd in precaire banen zoals cateraars, schoonmakers of veiligheidspersoneel. De auteurs concluderen dat *"de meeste minderheidsstudenten eindigen als ontvangers van, en niet als deelnemers aan kenniscreatie"* in die landen.

Waarom blijft verandering uit? Hoewel er een 'deficit'-paradigma is dat de schuld bij de gemarginaliseerde groepen zelf legt – door bijvoorbeeld te wijzen op het gebrek aan competitiviteit bij vrouwen of door te stellen dat de 'cultuur' van minderheden een goede studiehouding in de weg staat – wijzen anderen op een meer fundamenteel probleem, namelijk een diepgewortelde weerstand tegen diversiteit, die ingebakken zit in het hoger onderwijs. Op basis van haar onderzoek onder diversiteitswerkers in het VK en Australië beschrijft Sara Ahmed de weerstand die haar respondenten ervoeren als *"met je hoofd tegen een stenen muur botsen."*[4] Deze weerstand kan diepgeworteld zijn: postkoloniale en feministische wetenschappers argumenteren dat *"de fundamentele structuren van de verwesterde universiteit epistemologisch racistisch en seksistisch zijn."*[5] De ontwikkeling van universiteiten ging gepaard met de opkomst van het imperialisme, de onderwerping van niet-westerse mensen en de uitroeiing van hun manieren om kennis te produceren. Universiteiten werden daardoor plekken die alleen geschikt waren voor specifieke soorten kennis, aangepast aan een bepaald type 'kenner' (autonoom, rationeel, losgekoppeld van lichamelijkheid), en intrinsiek vijandig tegenover 'afwijkende' vormen van kennis gedragen door personen die als subjectief, lichamelijk en irrationeel worden aanzien (vrouwen, niet-westerse mensen). Op zijn minst een deel van de 'stenen muur' waarover Ahmed het heeft, bestaat uit onzichtbare normen die bepalen wie en wat 'kennis' en 'kenner' zijn, en die van de universiteit een plek maken waar 'afwijkende' vormen van zijn en weten niet worden geapprecieerd. De aanwezigheid van vrouwen en etnische minderheden volstaat an sich dus niet om verandering teweeg te brengen; de erfenissen uit het verleden die universiteiten met zich meedragen, moeten fundamenteel

worden aangepakt en we moeten meer inzicht verwerven in hoe uitsluitingsprocessen er een intrinsiek deel van werden.

Kunnen diversiteit en dekolonisatie ons redden?

Hoewel diversiteit op heel wat plaatsen wordt gevierd als 'een heilige mantra', die zou leiden tot 'rijkere multiculturele samenlevingen',[6] is er ook heel wat kritiek op de 'non-performativiteit' van diversiteitsbeleid: het louter *hebben* van een diversiteitsbeleid resulteert niet noodzakelijk in meer diversiteit. Het succesvol afvinken van lijstjes – het hebben van een diversiteitsplan, een diversiteitsambtenaar, diversiteitscomités… – creëert het beeld van een universiteit die reeds divers is, terwijl structureel racisme en seksisme ongemoeid kunnen blijven. Een dergelijke representatie wordt nog versterkt door de alomtegenwoordige populaire visuele representaties van diversiteit als mozaïeken van kleuren en blije gezichten, waarin verschillen worden voorgesteld als niet-bedreigend en er geen sprake is van problematische 'niet-blije' ongelijkheden.

Met zijn wortels in studentenactivistische bewegingen – geïnitieerd door de Zuid-Afrikaanse Rhodes Must Fall-beweging en soortgelijke acties in het Verenigd Koninkrijk en Nederland – kan het idee van het 'dekoloniseren van de universiteit' een meer transformerend paradigma bieden om ongelijkheid te bestrijden. Postkoloniale theoretici als Quijano, Mignolo en Wynter hebben rijke en complexe definities gegeven van begrippen als (de)kolonisatie en (de)kolonialiteit, die in het huidige debat niet altijd duidelijk worden onderscheiden. Het is bijvoorbeeld belangrijk om een onderscheid te maken tussen 'kolonialisme' en 'kolonialiteit (van macht)': de eerste term verwijst naar de historisch afgebakende periode van bezetting en kolonisering van landen in het globale zuiden door westerse landen, terwijl de tweede meer een koepelbegrip is dat verwijst naar 'een strategie van controle en overheersing', die ook voortduurt nadat de koloniale periode is afgelopen. De kolonialiteit van macht verwijst naar de historische en epistemologische processen die aan de basis liggen van de westerse moderniteit: de gelijktijdige en onderling verbonden processen van imperialisme, kapitalisme, de uitbuiting van niet-westerse mensen en hun land, de ontwikkeling van racisme als legitimerend discours en het afwijzen van niet-westerse manieren van weten en zijn als onwetenschappelijk en irrationeel.

‘Dekolonialiteit’ impliceert in deze context de kritiek op en de ontmanteling van deze onderdrukkende structuren. Zoals Mignolo stelt, moet deze kritiek geformuleerd worden aan ‘de buitenkant van het koloniale verschil’[7]: dit betekent dat die mensen die geconstrueerd werden als Ander’ en verwezen werden naar de marges van macht en kennisproductie, een centrale rol moeten spelen bij elke poging om dit systeem aan te vechten. Mensen die *weten* en *ervaren* wat het is om als Ander’ te functioneren, kunnen concepten en vormen van kennis genereren die direct uit die ervaring putten. Daarom zijn ze beter geplaatst om de onzichtbare normen ter discussie stellen die bepalen hoe vandaag over verschil en diversiteit wordt gedacht. Het is dan ook belangrijk om na te gaan *wie* beweert te ‘dekoloniseren’, wie het woord neemt, naar wie wordt geluisterd en welke plaats die ‘als anders’ bestempelde individuen in dit proces innemen. Het ‘dekoloniseren’ van het hoger onderwijs moet dus meer zijn dan alleen het toevoegen van niet-westerse wetenschappers aan het curriculum of het vergroten van de instroom van studenten met een migratieachtergrond. De cruciale vragen zijn: Hoe kunnen we deze studenten *behouden*, zodat ze stabiele en invloedrijke posities aan de universiteit kunnen bekleden? Hoe voorkomen we dat ze louter ontvangers, en geen producenten, van kennis worden?

Oncomfortabele gesprekken en gevaarlijke vertogen

Een eerste stap in de richting van dekolonisatie is afstand doen van de representaties van diversiteit als ‘blij’ en onproblematisch, en ruimte maken voor verhalen die pijnlijk zijn en wellicht tot oncomfortabele momenten’ zullen leiden.[8] Verhalen over de ervaringen van studenten en personeel met discriminatie, uitsluiting, intimidatie en haatmisdrijven moeten niet alleen ernstig worden genomen, maar moeten ook actief worden verzameld, zodat ze ‘tegen-verhalen’ kunnen vormen voor het gewenste beeld van de universiteit als een blije en reeds diverse instelling.. Tegenverhalen zijn belangrijk, omdat ze kennis kunnen aanreiken die nodig is om de struikelblokken weg te nemen waarmee gemarginaliseerde groepen worden geconfronteerd. Ze kunnen ook de basis vormen voor gesprekken die verschillen benoemen en overbruggen. Hierbij moet de impact van processen van zowel privilegisering als marginalisering openlijk kunnen worden besproken tussen mensen die zeer verschillende posities in de samenleving bekleden. Die gesprekken zullen dan ook geen ‘tolerante, gevoelige, bevestigende, homogeniserende dialogen’ zijn, maar het zijn eerder ‘gevaarlijke vertogen’ vormen, omdat ze indruisen

tegen dominante verhalen en de gevolgen blootleggen van aanhoudende ongelijkheid in het hoger onderwijs.

Die gesprekken betekenen natuurlijk niet dat er geen blije verhalen zijn om te delen: universiteiten zijn ook inspirerende en stimulerende omgevingen, plekken waar men net kennis kan maken met die theorieën die aanzetten tot kritisch denken en persoonlijke en gemeenschappelijke groei mogelijk maken. Als we echter willen dat dit voor iedereen het geval is, moeten we erkennen dat er intern weerstand tegen gelijkheid bestaat en moeten we ons bewustzijn van de manier waarop seksisme en racisme de academische ruimte onvermijdelijk bepaalt. Universiteiten moeten verder gaan dan het plaatje van 'blije diversiteit' en ruimte maken voor die pijnlijke verhalen die blootleggen wat er misgaat. Dekolonisatie wordt dan: een proces van luisteren naar die oncomfortabele verhalen waarin racisme en seksisme worden genoemd en ontmaskerd; plaats maken voor complexiteit en reflexiviteit; het centraliseren van gemarginaliseerde groepen die nog al te vaak onzichtbaar zijn in universiteiten; en het pad effenen voor oncomfortabele gesprekken.

---

1 Het EU-project 'Garcia' (Gendering the Academy and Research: Combating career instability and asymmetries, 2014-2017) publiceerde cijfers, vergelijkingen en analyses over genderongelijkheid in universiteiten in verschillende Europese landen. In Vlaanderen zijn cijfers en grafieken terug te vinden in rapporten van de gender- en diversiteitscommissies aan verschillende Vlaamse universiteiten. Voor de VUB, zie Stuurgroep Genderactieplan, *Eindrapport Genderactieplan 2014-2016*, Brussel: VUB.

2 VLIR, Gelijkekansenrapport 2018. Beschikbaar op: https://vlir.be/nieuws/gelijkekansenrapport-2018

3 Henry, F., Kobayashi, A., & Choi, A. (2017). Representational analysis: Comparing Canada, the United States, the United Kingdom and Australia (pp. 24-45). In F. Henry, E. Dua, C. E. James, A. Kobayashi, P. Li, H. Ramos, & M. S. Smith (eds.), *The equity myth. Racialization and indigeneity at Canadian universities*. Vancouver/Toronto: UBC Press.

4 Ahmed, S. (2012). *On Being Included. Racism and Diversity in Institutional Life.* Durham and London: Duke University Press.

5 Grosfoguel, R. (2013). The structure of knowledge in Westernized universities. Epistemic racism/sexism and the four genocides/epistemicides of the long 16th century. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge,* 1: 73-90.

6 Puwar, N. (2004). *Space Invaders. Race, Gender and Bodies out of Place.* Oxford/New York: Berg.

7 Mignolo, W. (2002). The geopolitics of knowledge and the colonial difference. *The South Atlantic Quarterly*, 101(1): 57-96.

8 Iverson, S. V. D. (2007). Camouflaging power and privilege: A critical race analysis of university diversity policies. *Educational Administration Quarterly*, 43(5): 586–611.

De Fatima Mernissi Leerstoel helpt ons in de ontwikkeling van een 'pluriversiteit'

door Iman Lechkar

Fatima Mernissi, de wereldvermaarde Marokkaanse sociologe en een van de grondleggers van het islamitisch feminisme, overleed op 30 november 2015 in Marokko. Twee Belgisch-Marokkaanse alumni van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), Saïda Sakali, senior projectcoördinator bij de Koning Boudewijnstichting, en Yamila Idrissi, advocaat en voormalig Belgisch politica, wijzen op de existentiële rol die Fatima Mernissi in hun leven speelde en willen haar nalatenschap levend houden. Een paar dagen na het overlijden van Fatima Mernissi lichtte Saïda Sakali in een krantenartikel de rol toe die Fatima Mernissi speelt in het leven van moslimvrouwen:

> *"Haar boeken openden een hele nieuwe wereld voor ons. Ze stelde ons gerust door te schrijven dat onze Marokkaanse achtergrond en onze Europese toekomst elkaar niet uitsluiten. Ze drong er ook bij ons op aan om niet passief te blijven door te zeggen: 'Ofwel zwijg je en word je vernederd, ofwel sta je op en claim je je plaats in de maatschappij'."* [1]

Het werk van Fatima Mernissi geeft macht en neemt de machtsstructuren onder de loep met de bedoeling ze te transformeren. Haar werk moet daarom niet alleen worden opgenomen in universitaire programma's, maar er moet ook een Fatima Mernissi Leerstoel worden opgericht om onze academische instellingen te dekoloniseren en de universiteit om te vormen tot een 'pluriversiteit', een instelling waarvan de mensen (professoren, studenten, onderzoekers en personeel), de infrastructuur en de kennis gekenmerkt worden door diversiteit.

Aangezien wij allemaal, als afgestudeerde jonge moslims die in België zijn opgeleid, het product zijn van eurocentrische kennisproductie, hebben we aan de universiteit niets

over Mernissi geleerd. Daarom bleef Saïda Sakali na de publicatie van haar opiniestuk in de krant niet bij de pakken zitten. Een paar dagen later benaderde ze de universitaire hiërarchie en vertelde ze dat ze graag wilde praten over de oprichting van een Fatima Mernissi Leerstoel of Fatima Mernissi Award. Kort daarna werd ze uitgenodigd op een vergadering. Het enthousiasme van de academische directeur was voor Saïda Sakali en Yamila Idrissi aanleiding om een officieel voorstel te schrijven voor de oprichting van een Fatima Mernissi Leerstoel. Het voorstel spoorde de universiteit aan om een belangrijke maatschappelijke rol te spelen door ruimte te bieden aan niet-westerse wetenschappers en kennis. Ze voerden aan dat dit vooral belangrijk was in Brussel, de hoofdstad van België en Europa, de smeltkroes van religies en culturen. Op 26 januari 2017 ging de VUB Fatima Mernissi Leerstoel officieel van start, met mij, Iman Lechkar, een Marokkaans-Belgische antropologe als leerstoelhouder.

Een jaar eerder, op 5 januari 2016, werd in Rabat ook een Fatima Mernissi Leerstoel ingehuldigd aan de Mohammed V Universiteit. Op 11 november 2019 kwam er ook een Fatima Mernissi Leerstoel aan de Nationale Autonome Universiteit van Mexico (UNAM), om de zuid-zuidrelaties met Marokko te bevorderen.[2]

Een moslimfeministe en dekoloniale denker

Fatima Mernissi werd in 1940 in het Marokkaanse Fez geboren en groeide op in een gezin uit de middenklasse. Ze studeerde politieke wetenschappen aan de Mohammed V Universiteit in de hoofdstad Rabat en zette haar studies verder aan de Sorbonne in Parijs. Ze behaalde haar doctoraat in de sociologie aan de Brandeis University in de Verenigde Staten. Toen ze eenmaal gepromoveerd was, keerde ze terug naar Marokko en doceerde ze sociologie aan de Mohammed V Universiteit in Rabat. Tegelijk deed ze in Rabat onderzoek aan het Marokkaanse Wetenschappelijk Onderzoeksinstituut. Mernissi schreef veel wetenschappelijke boeken over de islam, gender en macht. *The Veil and the Male Elite – A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam* (1987) werd internationaal als een meesterwerk erkend.

Mernissi zette zich in voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen in de Arabische en de moslimwereld. Ze was een felle criticus van het patriarchaat en de mannelijke religieuze autoriteit. Ze hekelde ook nationalistische bewegingen omdat die hun belofte van democratie in de MENA-regio (Midden-Oosten en Noord-Afrika) niet hebben waargemaakt. Ze veroordeelde ook de verwoestende gevolgen van kolonialisme en

kolonialiteit. Als een van de bekendste Arabische moslimfeministen reikt Mernissi's invloed verder dan een beperkte kring van intellectuelen. In Marokko was ze een gewaardeerd publiek figuur, die haar huis omtoverde tot een ontmoetingsplaats voor kunstenaars, intellectuelen, activisten en beleidsmakers. Ze ontdekte ook veel 'nieuwe talenten'. Haar feministische praktijk kwam niet voort uit een bepaalde partijpolitiek, maar uit de manier waarop ze de islamitische filosofie omarmde, waarin *Jadal* (dialectiek of debattechniek) centraal staat. In het buitenland vonden moslimvrouwen steun in haar werk, waaraan ze zichzelf zowel binnen hun eigen moslimgemeenschap als in de bredere westerse samenleving konden optrekken.

Het werk van Fatima Mernissi ontkracht alle normatieve en stereotiepe opvattingen over moslimvrouwen in zowel islamitische als westerse contexten. Als vrouwelijke moslimwetenschapper studeerde ze in het westen en ging er ook geregeld naartoe. Vertrekkend van deze ervaringen en inzichten, laat ze zien dat het idee van de machteloze en onderdanige moslimvrouw een constructie is die wordt gepropageerd door zowel moslim- als blanke westerse mannen om de mannelijke macht te consolideren. Mernissi verschaft ons meer complexe inzichten over de rol van de moslimvrouw in de machtsdynamiek, zowel in het westen als in de samenlevingen met een moslimmeerderheid. Door te putten uit verschillende intellectuele tradities, biedt Mernissi een kader en ideeën voor discussie, met inbegrip van intra-islamitische uitdagingen en uitdagingen voor moslimvrouwen in westerse samenlevingen.

Een dekoloniale praktijk die *pluriversele* universiteiten mogelijk maakt

Omdat haar werk zo inzichtelijk, kritisch, rijk en gelaagd is, moet Fatima Mernissi's werk worden opgenomen in alle curricula van de humane en sociale wetenschappen. Het wijzigen van de inhoud van de curricula volstaat echter niet. De Fatima Mernissi Leerstoel wil structurele veranderingen teweegbrengen en is zich ervan bewust dat er veel meer moet gebeuren om universiteiten te dekoloniseren dan alleen hun curricula aanpassen. De leerstoel wil structurele veranderingen bewerkstelligen door op twee pijlers te focussen: een academische en een maatschappelijke.

De academische pijler van de Mernissi Leerstoel richt zich op onderwijs en onderzoek door nieuwe kennis, onderzoeksvragen en onderzoeksvelden te introduceren. Hij omvat

ook een gelijkekansenbeleid om de *uni*versiteit om te vormen tot een *pluri*versiteit. Drie academische verwezenlijkingen van de leerstoel zijn onder meer de tijdelijke aanstelling van een moslima als leerstoelhouder, de financiering van onderzoek naar moslimmannen in de gevangenis en de inrichting van de cursus 'Islam en gender', met een uitgebreide literatuurlijst waarin alleen werken van wetenschappers van kleur zijn opgenomen. De cursus maakt deel uit van een bredere masteropleiding Gender en Diversiteit. Deze bescheiden verwezenlijkingen willen *"het geheel verstoren van waaruit het universele en het mondiale het vaakst worden bekeken"*.[3] Aangezien de inrichting van een gebedsruimte of het aanbieden van halal-maaltijden omstreden blijft, beseffen we dat we nog lang geen pluriversiteit zijn waar studenten uit minderheden de universiteit, zoals Achille Mbembe het zegt, kunnen zien als: *"... mijn thuis"*, waar je denkt: *"Ik ben geen vreemdeling. Ik hoor hier."* Dekolonisatie, vervolgt Mbembe, moet ook de verandering van *"de toegangs- en managementsystemen inhouden en de aanpassing van gebouwen en klaslokalen, aangezien een goede universitaire opleiding onmogelijk is zonder een uitgebreide materiële infrastructuur/architectuur."*[4]

De maatschappelijke pijler van de Fatima Mernissi Leerstoel wil academische kennis ontsluiten en toegankelijk maken voor verschillende soorten publiek. In deze pijler staan de participatie van verschillende gemarginaliseerde doelgroepen en de 'democratisering van de toegang' centraal. Hoewel het inschrijvingsgeld voor universiteiten in België vrij laagdrempelig is in vergelijking met veel andere Europese landen, blijft de universiteit een witte ruimte, waar minderheden moeilijk toegang toe krijgen. Om de toegang voor kansengroepen te verbeteren, ontwikkelt de leerstoel in samenwerking met een aantal secundaire scholen een programma in het stadscentrum, ver weg van het ontoegankelijke rijke oostelijke deel van Brussel waar de VUB gevestigd is.

Met onze jaarprogramma's willen we ruimten creëren waar gemarginaliseerde groepen in de Europese hoofdstad hun ambities en frustraties kunnen uiten en waar ze hun ervaringen kunnen vergelijken met anderen die strijd voeren tegen dominante, koloniale en imperialistische structuren. De leerstoel trekt ook bevoorrechte groepen aan om hen in contact te brengen met minderheden en hun stemmen en ideeën. Volgens Walter Mignolo en Catherine Walsh schept dit soort dekoloniale praxis mogelijkheden van samenleven waarin het Westen niet langer de enige referentie is. Dit zijn ontmoetingen waarbij andere levenswijzen niet worden afgedaan als reactionair, radicaal, onderontwikkeld of onbeschaafd.[5]

Het zijn de dekoloniale ideeën van Fatima Mernissi, zoals 'de vergeten koninginnen' en praktijken zoals de 'burgerkaravaan', die ons inspireren om jaarprogramma's te ontwikkelen die onderzoek verrichten naar de (on)zichtbare structuren die vrouwen naar de marge duwen of naar de levensveranderende effecten die ontstaan door gemarginaliseerde bevolkingsgroepen in contact te brengen met kunstenaars en intellectuelen, waarbij boeken, literatuur en slamgedichten als bindmiddel tussen de verschillende groepen worden gebruikt.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de Fatima Mernissi Leerstoel aan de VUB de dominantie van westerse kennis uitdaagt. De leerstoel zet het werk en de nalatenschap van Fatima Mernissi voort door de complexe relatie tussen macht, gender en de islam te onderzoeken. Essentieel voor dat werk is het creëren van ruimten om de dialoog te bevorderen, zodat de dromen en frustraties van gemarginaliseerde groepen openlijk aan de orde kunnen komen. In die zin wil de leerstoel de structuur van de universiteit omvormen, zodat de universiteit een pluriversiteit kan worden waar kansarme groepen niet alleen het onderwerp van studie vormen, maar ook kunnen optreden als producenten van kennis en theorie en als medeoprichters van academische ruimten.[6]

---

1 Interview met Saïda Sakali in Vidal, K. (2015). Moslima's eren rolmodel, *De Morgen*, 5 december 2015, p. 15.

2 Hekking, M. (2019). Mexican University Pays Tribute to Moroccan Intellectual Fatima Mernissi. Beschikbaar op: https://www.moroccoworldnews.com/2019/11/287175/mexican-university-tribute-fatima-mernissi/

3 Mignolo, W., & Walsh, C. (2018), *On Decoloniality. Concepts, Analytics and Praxis*. Durham: Duke University Press, p. 2.

4 Mbembe, A.J. (2016). Decolonizing the university: New directions, *Arts & Humanities in Higher Education*, 15(1): 30.

5 Mignolo, W., & Walsh, C. (2018). *On Decoloniality. Concepts, Analytics and Praxis.* Durham: Duke University Press, p. 3.

6 Ibid.

Het legaliseren van migratie is niet voldoende om arbeidsuitbuiting aan te pakken

Pleidooi voor een multidimensionele aanpak van onrecht

door Amy Weatherburn en Paul de Hert

De arbeid van anderen exploiteren, is voor velen iets uit het verleden, iets wat in onze moderne wereld niet meer gebeurt. Gevraagd naar moderne vormen van slavernij, verwijzen inwoners van dit land vaak naar situaties hier vele duizenden kilometers vandaan. Ze verwijzen niet naar de bakkerij verderop in hun straat of naar de bouwplaats die ze elke dag passeren. Hoewel op de formele arbeidsmarkt ook sprake is van arbeidsuitbuiting (waarvan ook Belgen het slachtoffer kunnen zijn), zijn het meestal arbeidsmigranten zonder papieren, die met uitbuiting te maken krijgen in sectoren die gekenmerkt worden door laaggeschoold en slecht betaald werk.

Voor sommigen ligt de oplossing in legalisering. Vermijd illegale immigratie en creëer legale migratiekanalen. De uitbuiting stopt dan vanzelf. Dit is volgens ons te simplistisch. Er is meer aan de hand. Wanneer je waardig werk voor alle werknemers wil garanderen, is toegang bieden tot de arbeidsmarkt via legale migratiekanalen niet meer dan een begin. De wetgeving die de arbeidsmarkt regelt, is uitermate complex en gekoppeld aan een breed spectrum van strafrechtelijke, arbeidsrechtelijke en sociaal-strafrechtelijke bepalingen. Ook die bepalingen moeten herbekeken worden.

Legalisering van migratie gaat uitbuiting op arbeidsmarkt niet stoppen

Het recht erkent de gelijke toegang tot menswaardige en veilige arbeidsomstandigheden voor alle werknemers, ongeacht hun migratiestatus. Toch wordt hier in het VN-Verdrag inzake rechten van arbeiders met een migrantenachtergrond bijzonder aandacht aan besteed omdat deze werknemers kwetsbaarder zijn voor gewetenloze werkgevers dan anderen. Vooral migranten zonder papieren werkzaam in de informele economie, zijn vaak het doelwit van diegenen die het betalen van lonen, vakantiegeld en sociale bijdragen willen vermijden of geen veilige en menswaardige werkomstandigheden willen bieden. Een voorgestelde oplossing om deze vorm van uitbuiting tegen te gaan, is het uitbreiden van de mogelijkheden voor legale migratie.[1] Dat voorstel ziet er logisch uit op papier: een wettelijk statuut opent de deur naar wettelijke rechten en wetshandhavingsmechanismen en kan tot een eerlijker belastingstelsel leiden.

Onderzoek naar de arbeidsuitbuiting van EU-burgers in België toont aan dat vertrouwen op legale migratiekanalen maar een deel van de oplossing is om uitbuiting tegen te gaan. Er is meer nodig, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden. Uit de bevindingen van een recent onderzoek naar mensenhandel in de EU bleek dat "bijna de helft (44 %) van de geregistreerde slachtoffers EU-burgers waren. […] De top vijf EU-landen waar de slachtoffers in 2015-2016 vandaan kwamen, waren Roemenië, Hongarije, Nederland, Polen en Bulgarije".[2] Onderzoek naar het risico dat arbeidsmigranten lopen om in de EU te worden uitgebuit, toont aan dat driekwart van de onderdanen van derde landen een regulier migratiestatuut had op het moment van uitbuiting.[3] In 2018 ontving Fairwork Belgium, een maatschappelijke organisatie voor werknemers zonder papieren, 453 verzoeken om bijstand. De op twee na vaakst gestelde vraag ging over problemen in een legale werksituatie.[4] Deze voorbeelden illustreren dat er op lokaal niveau meer moet worden gedaan dan legaliseren van verblijf om ervoor te zorgen dat de arbeidsomstandigheden van alle werknemers menswaardig, veilig en in overeenstemming met de arbeidsnormen zijn.

Het juridisch kader rond menswaardige arbeid

Internationale arbeidsnormen moeten in de nationale arbeidswetgeving worden overgenomen. In België kunnen alle werknemers, ongeacht hun migratiestatus, aanspraak

maken op de volgende rechten: minimumloon (sector of algemeen), recht op veilige arbeidsomstandigheden en compensatie bij arbeidsongevallen, loon bij ziekte, vakantiegeld en naleving van werkuren (maximaal 38 uur per week).[5]

Ondanks het juridische en beleidsmatige kader moet er meer aandacht naar arbeidsuitbuiting gaan. Er zijn geen precieze cijfers over uitgebuite werknemers beschikbaar, maar we weten wel dat tussen 2013 en 2016 in België 328 slachtoffers van mensenhandel werden uitgebuit in de horeca en de bouwsector.[6] Het fenomeen komt in nog meer sectoren voor, zoals landbouw, huishoudelijk werk, nagelstudio's, autowasstraten, bakkerijen en recyclingcentra voor kleding. Bovendien zijn naar schatting 100.000 werknemers zonder papieren in Brussel overgeleverd aan gewetenloze werkgevers, die de regels over de aangifte van werknemers, de betaling van sociale zekerheidsbijdragen, de betaling van lonen (inclusief minimumloon, vakantiegeld en ziekengeld) en werkuren niet naleven. Nepzelfstandigheid is ook een middel waarmee werkgevers individuen kunnen uitbuiten om financieel gewin na te jagen.[7] Een frauduleuze praktijk die zowel EU- als Belgische werknemers treft.

Drie aanvullende oplossingen naast regularisatie van migratiestatus

Regularisatie van de migratiestatus alleen volstaat zoals gezegd niet om ervoor te zorgen dat de rechten van werknemers worden gerespecteerd. Daarom stellen we drie aanvullende oplossingen voor om in combinatie met legale migratiekanalen, uitbuiting op de arbeidsmarkt aan te pakken.

Gezamenlijk toezicht op alle aspecten van de arbeidsmarkt (oplossing 1) zou zorgen voor menswaardige arbeidsomstandigheden voor alle werknemers, ongeacht hun status. De bestaande toezichtsregels bieden wel een kader voor een dergelijke regeling, maar er is nog werk aan de handhaving ervan. Samenwerking qua toezicht tussen openbare arbeidsinspecties en andere partijen, zoals vakbonden en maatschappelijke organisaties (bv. Fairwork Belgium), is daarbij cruciaal. De samenwerking tussen deze actoren garandeert dat iedereen op de arbeidsmarkt gelijk is. Dit kan nog worden versterkt door gezamenlijke inspecties tot de norm te maken.[8] Het zou de gelijke erkenning van de rechten van werknemers nog meer waarborgen.

Een geïntegreerde aanpak bij handhaving en bij het mogelijk maken van toegang tot de rechter (oplossing 2) vereist de wederzijdse erkenning van verschillende actoren bij het nemen van juridische beslissingen. In België bijvoorbeeld heeft een belangrijke wijziging in de praktische samenwerking tussen de arbeidsinspectie en de Dienst Vreemdelingenzaken ertoe geleid dat werknemers zonder papieren niet langer automatisch het bevel krijgen om het grondgebied te verlaten, wanneer blijkt dat ze illegaal werken. Dit betekent dat ze meer mogelijkheden hebben om verhaal te halen voor schendingen van hun arbeidsrechten.[9] Die aanpak geeft arbeidsinspecteurs en rechtshandhavingsinstanties meer tijd om mogelijke uitbuiting te onderzoeken, waardoor slachtoffers toegang krijgen tot de rechter, zelfs als ze hier illegaal werken.[10] Bovendien kan samenwerking met vakbonden en het maatschappelijk middenveld zorgen voor compensatie/herstel via burgerrechtelijke procedures, wanneer er geen sprake is van strafrechtelijke vergrijpen.[11]

Publieke waakzaamheid en een nultolerantie voor uitbuiting (oplossing 3) door het grote publiek in zijn hoedanigheid van consumenten en collega-werknemers, kan ertoe leiden dat arbeidsuitbuiting tot een minimum wordt beperkt.[12] Momenteel wijst de toename van risicovolle sectoren waar er zeer veel interactie is met het publiek (bv. nagelstudio's), erop dat uitbuitende arbeidsomstandigheden gewoonlijk worden getolereerd. In bepaalde gevallen worden banen als deze gezien als te gevaarlijk, vies of beneden de waardigheid van de autochtone bevolking. Het is echter ook veelbetekenend dat de opkomst van de schnabbeleconomie, die afhankelijk is van zelfstandige, flexibele en tijdelijke werknemers om diensten op aanvraag te verlenen (vaak via onlineplatforms en uitzendbureaus), kwetsbare werknemers laat samenwerken met collega's die zich misschien in een veiligere werksituatie bevinden. Alleen door solidariteit en respect voor de menselijke waardigheid van alle werknemers aan de dag te leggen, kan een nultolerantiebenadering van uitbuiting echt worden bereikt.

Zorgen voor een eerlijke en rechtvaardige arbeidsmarkt voor alle arbeidsmigranten is niet enkel de erkenning van een fundamenteel mensenrecht, maar is ook de noodzakelijke sleutel om te komen tot duurzame nationale arbeidsmarkten nu in de hele Europese Unie aanzienlijke tekorten op de arbeidsmarkt worden voorspeld. Rekening houdend met het mondiale karakter van de arbeidsmarkt, moeten verdere inspanningen worden geleverd om arbeidsuitbuiting tot een minimum te beperken. In de EU zijn de onlangs goedgekeurde richtlijn over transparante en voorspelbare arbeidsomstandigheden, samen met de resolutie tot oprichting van de Europese Arbeidsautoriteit, belangrijke realisaties sinds de bekendmaking dat er werk zal worden gemaakt van een EU-pijler van sociale arbeidsrechten. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vertegenwoordigen

arbeidsmigranten een derde van de lokale bevolking. Als gevolg hiervan focussen politici nu op hun bijdrage aan de arbeidsmarkt en de sociaaleconomische ontwikkeling van het Gewest, alsook op de obstakels die arbeidsmigranten verhinderen te werken, waardoor ze het risico lopen om het slachtoffer te worden van gewetenloze werkgevers op de zwarte arbeidsmarkt.

Om voor iedereen waardig werk te verzekeren, moeten voorgaande multidimensionale dimensies worden ingebouwd in alle initiatieven om uitbuiting aan te pakken. De regularisatie van de status van migranten blijft een belangrijke pijler, maar mag ons niet blind maken voor de vaststelling dat uitbuiting een veel ruimer verhaal is en ook mensen treft in geregulariseerde arbeid.

---

1 La Strada International (2018). *Report of the Final Conference: Rights at Work Tackling labour exploitation in Poland, Bulgaria, Romania and the Netherlands.* Beschikbaar op: http://lastradainternational.org/lsidocs/3245-Report%20 final%20conference%20Rights%20at%20Work%20-%20Tackling%20labour%20 exploitation%20in%20Poland%20 Romania%20and%20Bulgaria%20-%2028%20September%202018.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

2 Europese Commissie (2018). *Data collection on trafficking in human beings in the EU 2018*, p. 13. Beschikbaar op: https:// ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20181204_ data-collection-study.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

3 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2019a). *Protecting migrant workers from exploitation in the EU: workers' perspectives*, p. 26. Beschikbaar op: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_ uploads/ fra-2019- severe-labour-exploitation-workers-perspectives_en.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

4 Fairwork Belgium (2018). *Rapport Annuel 2018*, p. 26.

5 Fairwork Belgium (2014). *Rapport Annuel 2014*, p. 54-61.

6 GRETA (2017). *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Belgium* - Second Evaluation Round, p. 7.

7 Myria (2017). *Rapport annuel 2017: traite et trafic des êtres humains en ligne*, p. 85. Beschikbaar op: https:// www.myria. be/ files/RA-TEH-17.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

8 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2019b). *Challenges and ways forward in the area of inspections and cooperation among monitoring bodies. The practitioners' session – Summary of discussions.* Beschikbaar op: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/selex-practitioners-session_en.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

9 Fairwork Belgium (2018). *Rapport annuel 2018.*

10 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2019b). *Challenges and ways forward in the area of inspections and cooperation among monitoring bodies. The practitioners' session – Summary of discussions.* Beschikbaar op: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/selex-practitioners-session_en.pdf (Geraadpleegd 27 augustus 2020).

11 Ibid.

12 Ibid.

Ja Mr. Michel, verontschuldigingen aanbieden voor gruweldaden gepleegd tijdens het koloniale bewind is één van de manieren om iets te veranderen aan de ondertewerkstelling van Afro-descendenten

door Ilke Adam en Billy Kalonji

> *"Er zijn duidelijke bewijzen van rassendiscriminatie in België. De onderliggende oorzaken voor deze mensenrechtenschendingen vandaag moeten worden gezocht in de miskenning van de ware omvang van het (koloniale) geweld en het onrecht."*[1]

Dat zijn de duidelijke conclusies van een onderzoek naar racisme waarmee mensen van Afrikaanse afkomst die in België verblijven, te maken krijgen. Het onderzoek werd in februari 2019 uitgevoerd door een groep van VN-deskundigen. De deskundigen deden een aantal aanbevelingen om een einde te maken aan die rassendiscriminatie. Een van die aanbevelingen was: "*Het aanbieden van verontschuldigingen voor de gepleegde gruweldaden tijdens het koloniale bewind.*"

Toen dit rapport werd gepubliceerd, Mr. Michel, was u nog eerste minister van België, ondertussen bent u voorzitter van de Europese Raad. Tijdens een interview op de Vlaamse televisie[2] omschreef u dat verzoek om verontschuldigingen als "*heel raar*". Misschien zag u het verband niet tussen rassendiscriminatie in de 21e eeuw en het aanbieden van verontschuldigingen voor gruweldaden die in het koloniale tijdperk werden gepleegd. U bent zeker niet de enige. Zelfs witte antiracistische activisten vonden het de afgelopen jaren niet nodig om de traditie van Zwarte Piet, dat personage met een zwart geschilderd gelaat uit een traditioneel Belgisch en Nederlands kinderfeest, te veroordelen. Onlangs, na de Black Lives Matter-protesten van 2020 leken koning Filip en de Europese Commissie wel het verband te zien tussen het koloniale verleden en racisme vandaag. De koning erkende de historische bron van racisme wanneer hij, in juni 2020, zijn diepste spijt betuigde voor de vroegere koloniale wreedheden. De Europese Commissie erkende dit historische verband ook, in haar recente Actieplan tegen Racisme. Ze pleit daarin voor herdenking als onderdeel van de strategie om inclusie te promoten.[3] Met dat actieplan volgde ze de aanbevelingen op die vermeld werden in de Resolutie van het Europees Parlement omtrent de Fundamentele Rechten van Mensen van Afrikaanse afkomst in Europa. Deze resolutie van 26 maart 2019 moedigt de EU-instellingen en de lidstaten aan "*de geschiedenis van mensen van Afrikaanse afkomst in Europa formeel te erkennen, met inbegrip van in het verleden en het heden begane wandaden en misdrijven tegen de menselijkheid, zoals slavernij, de trans-Atlantische slavenhandel en andere misstanden ten tijde van het Europees kolonialisme.*"

In uw nieuwe functie als voorzitter van de Europese raad hebt u vast niet veel tijd om u te verdiepen in het thema racisme. Sta ons daarom toe om een aantal vormen van ongelijkheid aan te kaarten waarmee mensen van Afrikaanse afkomst te maken krijgen. We leggen ook uit waarom de aanbevelingen van de VN-deskundigen helemaal niet "*raar*" zijn.

Met de hulp van andere collega's hebben we in 2017 een representatieve steekproef van 805 in België verblijvende Afro-afstammelingen bevraagd.[4] Dit onderzoek was het eerste in zijn soort. Hoewel een aanzienlijk aantal personen van Afrikaanse afkomst zich permanent in België hebben gevestigd, is er heel weinig onderzoek gevoerd naar dit segment van de bevolking.

Een van de bevindingen die de aandacht van de media trok, was echt veelzeggend: Afrikaanse Belgen zijn vaak veel hoger opgeleid dan andere Belgen, maar hebben toch vier keer meer kans om in de werkloosheid te belanden. Dat verbaasde ons niet, maar zowel journalisten als politici waren helemaal van hun stuk.

Waarom? Niemand van hen had gedacht dat mensen van Afrikaanse afkomst hooggekwalificeerd konden zijn, laat staan dat ze over betere competenties dan andere Belgen beschikken. Zoals altijd was die perceptie gewoonweg een afspiegeling van een diepgeworteld koloniaal stereotype dat mensen van Afrikaanse afkomst minder intelligent zijn.

Het onderzoek toonde ook aan dat Afro-Belgen in de regel veel meer geïnteresseerd zijn in de Belgische politiek dan andere Belgen. Bovendien bleek dat meer dan de helft van hen werkzaam is in functies waarvoor ze overgekwalificeerd zijn. Bijna acht op de tien respondenten meldden dat ze rassendiscriminatie, ongelijke behandeling en zelfs misbruik hadden meegemaakt, als direct gevolg van hun huidskleur of hun geboorteland. Dit soort discriminatie heeft een negatieve invloed op veel aspecten van het leven, zoals het vinden van een baan, het vinden van een huis, toegang tot openbare ruimten en contacten met de overheid. De ondervraagden vertelden ons over hun vroegste ervaringen met racisme, vaak al op de lagere school. Beledigingen als *"vuile neger"*, *"wild dier"*, *"aap"*, *"slaaf"*, *"Ga terug naar je land"* en *"Ik geef je je geen hand, want je bent vies"* hebben hun jeugdherinneringen getekend en verstoord.[5]

Alle recente onderzoeken over de arbeidsmarkt[6] tonen aan dat er sprake is van een duidelijke raciale hiërarchie op de arbeidsmarkten in België en elders in Europa. West-Europeanen hebben gemakkelijker toegang tot de arbeidsmarkt dan Midden- en Oost-Europeanen, die het op hun beurt gemakkelijker hebben dan mensen van Arabische of Aziatische afkomst, terwijl Afro-Belgen helemaal onderaan bengelen, ook al hebben ze misschien betere onderwijskwalificaties.

Deze raciale hiërarchie op de arbeidsmarkt weerspiegelt de racistische opvattingen uit een voorbij verleden in de Belgische geschiedenis, die het kolonialisme legitimeerden, een verleden dat de moderne samenleving heeft afgewezen. Uit de verhalen uit eerste hand van Afrikaanse Belgen die de beledigingen beschrijven die ze naar hun hoofd krijgen geslingerd, leren we dat de lange geschiedenis van het kolonialisme diepe sporen heeft nagelaten in onze huidige cultuur, geschiedenis, taal en de manier waarop we onszelf en andere mensen zien. Edward Saïd gebruikte de term 'cultureel archief' om aan te tonen dat deze kennis diep in onze geest zit opgeslagen, waardoor het bijna onmogelijk is om ze te elimineren.

Tot overmaat van ramp, mijnheer de voorzitter, wordt er momenteel heel weinig tijd besteed aan het onderwijzen van de koloniale geschiedenis op scholen. Meer dan 90 %

van de mensen van Afrikaanse afkomst in België roept op om dit te veranderen, om het bewustzijn te vergroten dat er nog steeds koloniale stereotypen bestaan.[7] In de nasleep van de antiracistische protesten in België in 2020 zijn nieuwe initiatieven voorgesteld om het onderwijs over koloniale geschiedenis op scholen te stimuleren. Laten we hopen dat ze binnenkort worden geïmplementeerd. Professor Derald Wing Sue van de Columbia University, een wereldautoriteit op het gebied van multiculturele psychologie en racisme, toonde in zijn eigen onderzoek aan dat het bijna onmogelijk is om te voorkomen dat we de raciale vooroordelen van onze voorouders overnemen.[8] De focusgroepen en interviews van Afro-Belgen in de studie van Demart et al. (2017) tonen aan dat het nutteloos is om klassieke beleidsrecepten voor antidiscriminatie uit te werken, tenzij de koloniale stereotypen tegelijkertijd worden ontkracht.

Mijnheer de voorzitter, het is verbijsterend te bedenken dat Belgische kinderen op school nog steeds wordt geleerd dat Afrikanen in hutten leven. De waarheid is, zoals u wel weet, dat de overgrote meerderheid van de Afro-descendenten die in België verblijven afkomstig zijn uit stedelijke omgevingen en tot de Afrikaanse middenklasse behoort. Daar komt nog bij dat er een constante stroom van sterk beladen mediabeelden wordt uitgezonden over Afrika die focussen op ellende en ondervoede, gezwollen buiken. Deze beelden kunnen nuttig zijn om een medelevende reactie op te wekken, die kijkers ertoe aanzet om te doneren aan humanitaire campagnes, maar ze doen helemaal niets om koloniale stereotypen uit te bannen. Ze vormen vrijwel zeker obstakels voor Afro-Belgen die proberen gelijke toegang te krijgen tot werkgelegenheid. Aangezien representaties van Afrikanen uit het koloniale tijdperk nog steeds nadrukkelijk aanwezig zijn in het dagelijkse leven, of dit nu in racistische opmerkingen, lessen op school of berichtgeving in de media is, is het dan zo ‘raar’ dat die ook een negatieve impact hebben op de arbeidsmarkt?

Voorzitter Michel, als leider van de Europese Raad, hopen we dat u nu uit onze korte samenvatting van de feiten begrijpt waarom excuses aanbieden voor koloniale wreedheden, koloniale geschiedenis aan schoolkinderen onderwijzen en het verwijderen van beelden van koning Leopold II allemaal acties zijn die helemaal niet ‘raar’ zijn in de strijd tegen racisme. Ze sluiten zelfs perfect aan bij onze aanbevelingen om de gelijke toegang tot de arbeidsmarkt voor Belgen van Afrikaanse afkomst te bevorderen. De antiracistische protesten van 2020 hebben misschien ook uw begrip geholpen, aangezien de verwijdering van de beelden van koning Leopold II en het onderwijzen van de koloniale geschiedenis aan scholen duidelijke eisen zijn van het Belgian Network for Black Lives.

We willen u ook met aandrang vragen, als Voorzitter van de Europese Raad, om verder gevolg te geven aan de Resolutie van het Europees Parlement van 26 maart 2019 betreffende de Fundamentele Rechten van de personen van Afrikaanse herkomst in Europa, en aan de voorstellen van de Europese Commissie voor nieuwe wetgeving, zoals ze voorstelt in haar Actieplan tegen Racisme 2020-2025. Enkele bescheiden eerste stappen om structureel racisme aan te pakken zijn voor het eerst gezet door de regering van het Brussels Gewest, waar de meeste Afro-Belgen wonen. Onder druk van de antiracistische protesten van juni 2020, deden de Vlaamse en Franstalige ministers van Onderwijs ook hun bescheiden duit in het zakje. De nieuwe Brusselse regering heeft beloofd de verschillende symbolen van kolonialisme die in openbare ruimten in Brussel te zien zijn, te herbekijken. Na de Black Lives Matter-protesten stemden verschillende steden er ook mee in om standbeelden van koning Leopold II te verwijderen.

Voorzitter Michel, we hopen van harte dat u uw voormalige collega's van de Belgische federale regering zult aansporen om deze weg verder te bewandelen en om dringend gevolg te geven aan de aanbevelingen van de groep van VN-deskundigen inzake mensen van Afrikaanse afkomst, van het Europees Parlement, alsook aan de aanbevelingen van Belgische openbare instellingen zoals de FOD Werkgelegenheid, Unia en Actiris (zie eindnoot 4). We geven toe dat de lijst met aanbevelingen lang is. Mogelijk hebt u wat hulp nodig bij het stellen van prioriteiten en kunt u deskundigen gebruiken om de afgesproken acties te implementeren. Doe dan alstublieft een beroep op de expertise die aanwezig is bij de vele hoogopgeleide burgers van Afrikaanse afkomst die in België en elders in de EU wonen. Zij moeten een plaats krijgen aan de besluitvormingstafels. Praat niet alleen over hen, maar ook met hen.

Tot slot willen we het belang benadrukken van de snelle implementatie van deze aanbevelingen. In België en Europa gaat ongelooflijk veel talent verloren omdat het niet wordt erkend. Het is hoog tijd om hier iets aan te doen!

---

1 United Nations Human Rights Office of the High Commisioner, Press Notice 'UN Experts challenge Belgium to confront its colonial past', 11 Februari 2019. Beschikbaar op: https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24155&LangID=E

2 VRT (11 februari 2019). Premier Charles Michel vindt Congo Rapport 'zeer raar': 'Zullen zeker onze opmerkingen doorgeven', https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/02/12/premier-michel-vindt-congo-rapport-zeer-raar-zullen-zeker-onze/

3 COM (2020) 565:14.

4 Demart, S., Schoumaker, B., Godin, M., & Adam (2017). *Les Belgo-Congolais. Belgo-Rwandais et Belgo-Burundais. Un portrait de nos concitoyens d'ascendance africaine.* Bruxelles: Fondation Roi Baudouin.

5 Demart, S., Schoumaker, B., Godin, M., & Adam (2017). *Les Belgo-Congolais. Belgo-Rwandais et Belgo-Burundais. Un portrait de nos concitoyens d'ascendance africaine.* Bruxelles: Fondation Roi Baudouin. p. 126

6 Actiris (2019). *Profiel en Traject van werkzoekenden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Monitoring volgens Origine*. Brussel: Actiris; FOD WASO and UNIA (2019). *Socio-economische monitoring 2019. Arbeidsmarkt en origine.* Brussel: Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid Arbeid en Sociaal Overleg & UNIA, Interfederaal Gelijke Kansen Centrum; OECD (2018). *Settling In: Indicators of Immigrant Integration 2018*. Parijs: OECD Publishing.

7 Demart, S., Schoumaker, B., Godin, M., & Adam, I. (2017). *Les Belgo-Congolais. Belgo-Rwandais et Belgo-Burundais. Un portrait de nos concitoyens d'ascendance africaine.* Bruxelles: Fondation Roi Baudouin, p. 169.

8 Sue, D. W. (2004). Whiteness and Ethnocentric Monoculturalism: Making the "Invisible" Visible. *American Psychologist*, 59: 759-769.

©Esma Alouet

Betere start, betere toekomst?

Het spreidings- en huisvestingsbeleid voor vluchtelingen in België herbekeken

door Hala El Moussawi

Vluchtelingen die gedwongen worden hun land te verlaten, staan voor de uitdaging om hun leven opnieuw te beginnen. Uit interviews met Syrische en Irakese vluchtelingen in België blijkt dat huisvesting voor hen de grootste uitdaging is. Het proces dat ze doorlopen, blijkt ingewikkeld en onzeker. Zonder een fatsoenlijke plek om te wonen, kunnen ze moeilijk de draad van hun leven weer oppakken. Hoe kun je je settelen, sociale netwerken opbouwen en een baan vinden zonder een vaste thuis?

Bij aankomst in België worden asielzoekers verdeeld over asielcentra in het hele land. Die spreiding gebeurt op basis van de capaciteit van de centra, zonder rekening te houden met de impact op het leven van de betrokkenen. Zodra ze de vluchtelingenstatus hebben gekregen, worden individuen en gezinnen gevraagd het asielcentrum te verlaten en zelf een verblijfplaats te zoeken. De uitdagende zoektocht naar huisvesting dwingt velen om herhaaldelijk te verhuizen, soms van het ene eind van het land naar het andere. Sommigen komen op de rand van de dakloosheid te staan.

Die onzekerheid heeft heel negatieve gevolgen voor het welzijn van vluchtelingen. Een vaste woonplaats op een goede locatie is een hoeksteen om hun leven weer op te bouwen in een nieuw land.[1] Daarom is het van het allergrootste belang om meer structurele hulp te bieden bij het zoeken naar huisvesting. Ook de spreidingsmodaliteiten moeten opnieuw worden bekeken.

Het verhaal van Hany en Fida (pseudoniemen) illustreert het soort problemen waarmee vluchtelingengezinnen tijdens hun eerste jaren in België worden geconfronteerd. Net als veel andere Syrische families, verlieten Hany en Fida hun land omdat ze bang waren voor vervolging. Ze waren ook hun huis kwijtgeraakt. Hany kwam in september 2015 alleen aan in Brussel. Alle opvangfaciliteiten zaten toen overvol. Hij werd onmiddellijk naar een

tijdelijk asielcentrum in de buurt van Brugge gestuurd. Daar zou hij – zo werd gezegd – vijftien dagen moeten doorbrengen. Dat werden uiteindelijk negen lange maanden.

Toen hij hier aankwam, wist Hany niks van België. *"Ik vertrouwde erop dat ze me op de juiste plek zouden zetten,"* zei hij, *"maar ik had niet verwacht ver het platteland in te worden gestuurd om er in slechte omstandigheden te leven."* Hany vertelde dat er in het centrum enkel tenten waren, dat het centrum overvol was en dat er geen contact was met de buitenwereld. Ondanks deze moeilijke levensomstandigheden begon Hany Nederlands te leren. Hij leerde Brugge kennen, maakte er vrienden en begon plannen te maken om er zich in de toekomst te vestigen met zijn gezin eens hij het centrum kon verlaten.

Toen Hany een positief antwoord kreeg op zijn asielaanvraag, moest hij op zoek naar een eigen woning. Op dat moment besefte hij dat er geen structurele ondersteuning was bij deze stap. *"Het werd allemaal aan het toeval overgelaten",* zei hij. Er kwamen elke dag vrijwilligers naar het centrum. Die hielpen Hany in zijn zoektocht met het uitpluizen van websites en het regelen van plaatsbezoeken. Net als vele anderen werd hij tientallen keren afgewezen door huisbazen, vooral door zijn statuut en omdat hij geen arbeidsovereenkomst kon voorleggen. Toen de deadline voor het verlaten van het centrum naderde, zei de administratie van het centrum dat hij op straat zou worden gezet als hij geen plaats had gevonden. Hany breidde daarop zijn zoekgebied uit. Hij zocht niet langer alleen in Brugge, maar in heel België. *"Het kon me niet meer schelen"*, legde hij uit, *"Ik had een dak boven mijn hoofd nodig om de gezinsherenigingsprocedure te kunnen starten"*.

Uiteindelijk vond Hany een plek in een dorp in het zuidoosten van Wallonië, tachtig kilometer ten zuiden van Namen. Maar terwijl hij wachtte op de uitkering van het plaatselijke OCMW om zijn huur te betalen, besloot de huisbaas de woning aan iemand anders te verhuren. Eens te meer maakte Hany zich zorgen dat hij op straat zou terechtkomen. Een maatschappelijk werker van het lokale OCMW hielp hem toen een tijdelijke studio in dezelfde regio te vinden. Later hielp ze hem ook bij het vinden van een huis, waar hij met zijn gezin naartoe kon eens de gezinsherenigingsprocedure was afgerond. Hany had er zich bij neergelegd dat hij alles moest overdoen en begon Franse les te volgen.

Toen zijn gezin arriveerde, gingen de kinderen naar school en leerden de ouders Frans. De omstandigheden waren echter helemaal niet eenvoudig: het dorp lag afgelegen, er was geen openbaar vervoer, de toegang tot medische zorg was moeilijk en er was

geen mogelijkheid om sociale netwerken op te bouwen, vooral niet binnen Arabisch sprekende gemeenschappen.

> *"We hadden iemand nodig om mee te praten en ons Frans was nog erg slecht. We hadden ook halalvlees nodig en dat was nergens in de buurt te krijgen. Daarvoor moesten we helemaal naar Charleroi of naar Brussel gaan en dat was een dure aangelegenheid."*

Toevallig bracht een andere vluchteling die hij in het asielcentrum had ontmoet hen toen in contact met een organisatie die in Brugge en omgeving vluchtelingen helpt bij het zoeken naar een woonst. De organisatie hielp de familie aan een appartement in een gemeente op ongeveer twintig kilometer van Brugge. Hany en Fida hebben eerst een paar dagen besteed aan het bewoonbaar maken van het appartement, waarna het gezin er met de kinderen introk. Dat was de start van een hele nieuwe fase in hun leven. De kinderen gingen nu naar een Nederlandstalige school en de ouders begonnen Nederlands te leren. Er was een sprankeltje hoop dat ze op zoek konden gaan naar werk en zich konden settelen.

Voor het gezin van zes was het appartement met twee slaapkamers erg klein. Daarom besloten ze op zoek te gaan naar een grotere verblijfplaats, bij voorkeur een huis. Met de hulp van een sociaal verhuurkantoor vond de familie zes kilometer buiten Brugge een huis met vier slaapkamers en een tuin. Na drie jaar worstelen met huisvesting, zei Hany dat hij eindelijk vooruit kon kijken. *"Dit was het moment waarop ik eindelijk rust vond en wat stabiliteit voelde. Ik was klaar voor de volgende stap."* Het hele gezin leerde mensen kennen en bouwde netwerken uit in Brugge. Maar een jaar later besloot de verhuurder het huis te verkopen. Opnieuw was het voor het gezin een race tegen de klok om een ander huis te vinden. Nu konden ze echter geen beroep meer doen op hulp van buitenaf.

Het verhaal van Hany en Fida illustreert de instabiliteit die veel vluchtelingenfamilies ervaren om een veilige plek te vinden om in te wonen, en op de impact die dit heeft op hun mogelijkheid om een nieuw leven te beginnen. Hany en Fida konden niet beginnen met werken om verschillende redenen, zoals de erkenning van hun diploma's, hun aanpassing aan de nieuwe arbeidsmarkt, het leren van de taal enz. De uitdaging om huisvesting te vinden, speelde ook een belangrijke rol. Door hun onzekere woonsituatie, moesten ze meermaals verhuizen en leerden ze uiteindelijk twee talen. Overal waar ze

woonden, moesten ze een nieuw sociaal netwerk opbouwen. Al die zaken belemmerden de zoektocht naar werk. Een vaste verblijfplaats had hun economische, culturele en sociale inclusie kunnen vergemakkelijken.

Er is dus een ernstig gebrek aan structurele hulp voor vluchtelingen op de woningmarkt. Die verantwoordelijkheid wordt overgelaten aan vrijwilligers of vrienden die vluchtelingen toevallig ontmoeten. Dit probleem wordt nog verergerd door de structuur van de Belgische woningmarkt. Die wordt gekenmerkt door een groot aandeel eigenaars en een klein aandeel sociale woningen. De wachtlijsten voor sociale huisvesting zijn erg lang. Op de private huurmarkt is er veel competitie. Die competitie is nog een stuk harder voor nieuw aangekomen vluchtelingen. Hun zoektocht naar een huurflat of huis wordt bemoeilijkt door discriminatie, taalbarrières en hun gebrek aan kennis van het systeem en de regels.

Het is dan ook cruciaal om de huisvesting van vluchtelingen bovenaan de politieke agenda te plaatsen. De overheid moet zorgen voor een beter gestructureerd en uitgebreid hulpsysteem met meer middelen. Een andere oplossing om de zoektocht naar huisvesting te vergemakkelijken, is meer investeren in transitaccommodatie. Deze kan helpen om de overgangsfase te overbruggen tussen het verblijf in het asielcentrum en het vinden van een meer permanente oplossing. Momenteel bestaat er in heel België al een ruim netwerk van lokale opvanginitiatieven (LOI's). De meeste vluchtelingen kunnen na het verlaten van het asielcentrum tot drie maanden verblijven in zo'n LOI en soms zelfs langer, wanneer er sprake is van medische kwetsbaarheid.[2] Dit moet hen de tijd geven om op zoek te gaan naar een huisvestingsoplossing voor de lange termijn. Als de capaciteit van deze lokale opvanginitiatieven kan worden vergroot, kunnen mensen langer in deze LOI's doorbrengen. Dit geeft vluchtelingen meer tijd om fatsoenlijke, stabiele huisvesting te vinden en hun leven in België te beginnen.

Er moet ook meer aandacht worden besteed aan de ligging van deze opvangstructuren. Bij aankomst in België worden asielzoekers verspreid over asielcentra in het ganse land. Die bevinden zich vaak in voormalige militaire kazernes, ergens in een uithoek van het land. De meesten komen na het verlaten van het centrum in een LOI van een andere gemeente terecht en ook die tijdelijke huisvesting kan overal in België zijn. Hoewel de onderliggende logica van lastenverdeling vanuit beleidsperspectief logisch mag zijn, sluit ze niet aan bij de langetermijnbehoeften van vluchtelingen.[3] Ze dwingt velen van hen om hun leven te beginnen op plaatsen met slechte toegang tot het openbaar vervoer, een gebrek aan etnische infrastructuur (zoals moskeeën of halal voedsel), amper land- en

taalgenoten en geringe kansen op succes op de arbeidsmarkt. Het sturen van gezinnen naar plaatsen, zonder rekening te houden met hun toekomstperspectieven, veroorzaakt niet alleen veel leed bij individuen, maar stelt ook het moment uit waarop ze in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Investeren in LOI's in steden of gemeenten met een goede toegang tot het openbaar vervoer, kan ertoe leiden dat kwetsbare mensen die zich graag willen settelen en tot rust willen komen nadat ze uit hun eigen thuisland zijn gevlucht, minder vaak hoeven te verhuizen. Op de lange termijn zal het ook hun sociale leven verrijken, hun toekomstige werkvooruitzichten verbeteren en hun kansen op sociale mobiliteit vergroten.

---

1 Francis, J., & Hiebert, D. (2014). Shaky foundations: Refugees in Vancouver's housing market. *The Canadian Geographer/Le Géographe canadien*, 58(1): 63-78.

2 El Moussawi, H., & Schuermans, N. (2020). From asylum to post-arrival geographies: Syrian and Iraqi refugees in Belgium. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie.* Beschikbaar op: https://doi.org/10.1111/tesg.12469

3 Zetter, R., Griffiths, D., & Sigona, N. (2005). Social capital or social exclusion? The impact of asylum-seeker dispersal on UK refugee community organizations. *Community Development Journal*, 40(2): 169-181.

Diverse zorgteams: de sleutel tot het verbeteren van de kwaliteit van de gezondheidszorg in Brussel

door Ann Roex, Rita Vanobberghen en Hakki Demirkapu

Aangezien de Brusselse bevolking steeds diverser wordt, staan zorgverleners voor enorme uitdagingen om 'kwaliteit van zorg' voor iedereen te garanderen. Het is van groot belang dat alle betrokken partners (overheden, zorgorganisaties, ziekenhuizen, medische scholen en zorgverleners) hun rol spelen bij het verbeteren van de kwaliteit.

De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) definieert de 'kwaliteit van zorg' als

> *"de mate waarin de gezondheidszorg aan individuen en patiëntenpopulaties de gewenste gezondheidsuitkomsten verbetert. Om dit te bereiken, moet de gezondheidszorg veilig, effectief, toegankelijk, efficiënt, rechtvaardig en patiëntgericht zijn."*[1]

De WHO verlegt de focus van zorg van 'het behandelen van ziekten' naar 'het beheren van de alomvattende behoeften van mensen en bevolkingsgroepen'. Volgens deze nieuwe benadering is het bijvoorbeeld niet voldoende om de suikerspiegel van alle diabetespatiënten naar een normaal niveau te brengen; het wordt ook essentieel om de behandelingsdoelen van de patiënt en de beheersplannen op de patiënt af te stemmen. Dit vereist dat rekening wordt gehouden met de medische status (ook andere ziekten worden gediagnosticeerd), de omstandigheden (bv. de leefsituatie), de voorkeuren (bv. spirituele) en de culturele achtergrond van de individuele patiënt. Hoewel de curatieve geneeskunde in dit opzicht nog voor verbetering vatbaar is, zijn er nog grotere uitdagingen weggelegd bij de preventie van ziekten. We kunnen slechts een hoger niveau

van gezondheid en welzijn bij de bevolking bereiken, als overheden, de samenleving en individuen nauwer samenwerken en elk hun rol spelen. Daarom heeft WHO Europa 'Health 2020' uitgewerkt, een beleidskader dat zich richt op acties van de overheid en de samenleving om gezondheid en welzijn te verbeteren. Een van de belangrijkste doelstellingen is het verminderen van ongelijkheden op gezondheidsgebied en het versterken van de volksgezondheid in de Europese regio.[2]

Helaas is kwalitatieve zorg in Brussel nog niet de norm. De ongelijkheden op gezondheidsgebied zijn aanzienlijk in de heel diverse bevolking, waarvan een derde in armoede leeft.[3] De sociaaleconomische gradiënt speelt een grote rol bij gezondheid en wijst op de bestaande ongelijkheid in zorg. Hoewel het Belgische gezondheidssysteem sterk gesubsidieerde zorg biedt, is de toegang tot zorg onzeker voor mensen die in armoede leven. In het Brussels Gewest heeft bijna de helft (46 %) van de mensen met het laagste inkomenskwartiel om financiële redenen een bezoek aan een arts of tandarts uitgesteld. In heel België hebben preventieprogramma's het laagste reactiepercentage in Brussel.

Zorg- en preventieprogramma's discrimineren vaak onbewust groepen binnen de bevolking. Verschillende fysieke, culturele en sociaaleconomische kenmerken van mensen kunnen een reden zijn voor discriminatie, vooral wanneer verschillende discriminerende aspecten elkaar kruisen.[4] Informatieve tools over diabetes, zoals een folder of een gespecialiseerde website, bieden bijvoorbeeld voedingsadviezen die vaak in moeilijk te begrijpen taal zijn geschreven en gebaseerd zijn op de veronderstelling dat de patiënt over voldoende financiële middelen beschikt en een westers dieet volgt. Als gevolg hiervan kunnen deze tools niet worden gebruikt door etnische minderheidsgroepen met een laag niveau van geletterdheid en een beperkt inkomen of met een andere eetcultuur.

De specifieke omgeving die Brussel is, doet de vraag rijzen hoe zorgverleners zich kunnen organiseren om de bevolking effectievere en toegankelijke, persoonsgerichte zorg en meer succesvolle preventieacties aan te bieden. Ziekenhuizen, instellingen en zorgorganisaties staan voor twee grote uitdagingen. Ten eerste moeten ze zich ervan vergewissen dat de medische beroepsbevolking in staat is diversiteitsgevoelige zorg te bieden. Om dit te doen, moeten professionals de nodige kennis hebben van diversiteit, culturele/gendergevoeligheden en toegang tot zorg; de nodige vaardigheden hebben op het vlak van communicatie en het werken met tolken en de juiste ingesteldheid hebben en empathie en respect aan de dag leggen voor de meningen en waarden van anderen. Het is gebruikelijk geworden om lessen over diversiteitsgevoelige zorg op te nemen in de curricula van medische en paramedische scholen. Die theoretische kennis

in de praktijk brengen op de werkplek, blijkt echter erg moeilijk, ook al omdat er veel storende factoren zijn (zoals weinig vertrouwen in het eigen kunnen). Dit geldt ook voor diversiteitsgevoelige competenties. Daarom moeten zorgverleners voldoende oefenmogelijkheden hebben en op het werk kunnen rekenen op ondersteuning. Het aanbod aan dergelijke professionele bijscholingen blijft in Brussel echter schaars en slecht gecoördineerd. Organisaties als Kenniscentrum vzw, Cultures & santé, Vivo, Cultuursensitieve zorg en Pigmentzorg doen veel inspanningen om zorgverleners informatie en tools aan te reiken om diversiteitsgevoelige zorg te kunnen aanbieden. Deze organisaties zijn echter vaak onvoldoende bekend bij en worden onvoldoende geraadpleegd door het grote publiek. Zorgverleners vinden de informatie te gespreid of overlappend en ook moeilijk te vinden in de complexe en altijd veranderende organisatie van de zorg in Brussel. Een centraal toegangspunt tot alle informatie, opleidingsmodules en ondersteunende tools voor diversiteitsgevoelige zorg kan zorgverleners sterker maken.

Ten tweede zijn er grote inspanningen nodig om zorgteams diverser te maken. Als een team bestaat uit mensen met verschillende etnische, sociaaleconomische, culturele en religieuze achtergronden, is het risico dat de gezondheidszorg die zij verstrekken, discriminerend is, kleiner. De behandeling van kanker is hiervan een goed voorbeeld. De kans is groter dat een jonge vrouw met borstkanker die onlangs uit Noord-Afrika is gemigreerd, gezondheidszorg van betere kwaliteit krijgt wanneer er een zorgverlener met een migratieachtergrond deel uitmaakt van het multidisciplinaire oncologieteam. Diversiteit in zorgorganisaties is ook de sleutel tot innovatie en een hefboom voor verandering. Een divers team kan eventuele discriminatiegronden gemakkelijker identificeren en creatieve oplossingen vinden. Veel Brusselse zorgverleners spannen zich dagelijks in om met hun werkteams te communiceren, maar weten we ook zeker dat deze teams helemaal inclusief zijn? Leiden de (para)medische scholen zorgverleners op met een diverse sociaaleconomische status, ras, etniciteit, taal, nationaliteit, geslacht of religie? De resultaten van een recent onderzoek van Roggemans en Spruyt[5] tonen aan dat de studenten die slagen voor het toelatingsexamen geneeskunde in Vlaanderen, een zeer vergelijkbare sociaaleconomische, taalkundige en culturele achtergrond hebben. Met andere woorden, er zijn nog steeds aanzienlijke inspanningen nodig om studenten met verschillende achtergronden in staat te stellen deel te nemen aan en te slagen in (para) medische opleidingen en om deel te worden van zorgteams.

Het 'Diversity 3.0. Framework' van de American Association of Medical Colleges (AAMC) is een richtlijn die medische onderwijsinstellingen tips geeft om hun studentenpopulatie inclusiever en diverser te maken.[6] Dit document beschrijft waarom een klimaat van

inclusie een voorwaarde is voor de samenstelling van diverse teams of scholen. Het moet een omgeving zijn waarin elk individu zich gerespecteerd voelt en waarin elk lid zich inzet voor het team en de gemeenschap. Alleen dan worden zorgverleners beoordeeld op hun betrokkenheid bij de zorgverlening en niet op hun persoonlijke kenmerken.[7] Om tot een dergelijk klimaat te komen, is gerichte actie op verschillende niveaus nodig. Beleidsmatig kan er werk worden gemaakt van wetgeving en procedures om ervoor te zorgen dat studenten met verschillende achtergronden toegang krijgen tot medische scholen (bv. via niet-discriminerende toelatingsexamens). De scholen zelf kunnen ook bijdragen aan een meer inclusief onderwijs door een personeelsbeleid te voeren dat werk maakt van diverse onderwijsteams, door diversiteitsgevoelige professionele kledingvoorschriften goed te keuren en door extra ondersteuning te bieden aan studenten met beperkte sociale netwerken. Ten slotte kunnen bestuurders, docenten, professionele medewerkers en studenten bijdragen aan een inclusief klimaat door dit nieuwe beleid volop te omarmen (en extra begeleiding voor studenten aan te bieden) en hun diensten af te stemmen op de meer diverse studentenpopulatie (bv. diversiteitsgevoelige communicatieve vaardigheden).

De superdiverse bevolking van Brussel vormt een uitdaging om gezondheidszorg te organiseren en te verstrekken. Om een aanvaardbare kwaliteit van zorg in al zijn dimensies te bereiken, moeten mensen op verschillende niveaus van de zorgopleiding en aanbieders van ondersteunende diensten voor de gezondheidszorg worden gemotiveerd om deze uitdaging aan te gaan. Er is nood aan creatieve, doordachte en consistente acties om de bestaande ongelijkheden in de gezondheidszorg aan te pakken. Laten we niet vergeten dat het precies de diversiteit in onze teams is die bijdraagt tot het leveren van kwalitatieve zorg aan een super diverse populatie.

---

1 How do we define quality of care? *World Health Organisation*. Beschikbaar op https://www.who.int/maternal_child_adolescent/topics/quality-of-care/definition/en/ (Geraadpleegd 15 april 2020).

2 Health 2020: the European policy for health and well-being. Beschikbaar op http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/health-2020-the-european-policy-for-health-and-well-being (Geraadpleegd 15 april 2020).

3 Observatorium voor Gezondheid en Welzijn (2019). *Welzijnsbarometer. Brussels armoederapport.* Brussel.

4 Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum,* issue 1, article 8.

5 Roggemans, L., & Spruyt, B. (2014). *Toelatingsproef (tand)arts: een sociografische schets van de deelnemers en de geslaagden*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (140 blz.) - TOR 2014/29.

6 Nivet, M., Castillo-Page, L., & Schoolcraft Conrad, S. A. (2016). Diversity and Inclusion Framework for Medical Education. *Academic Medicine*, 91(7): 1031.

7 Roggemans, L., & Spruyt, B. (2014). *Toelatingsproef (tand)arts: een sociografische schets van de deelnemers en de geslaagden.* Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (140 blz.) - TOR 2014/29.

Vooringenomenheid vermijden, een noodzakelijke voorwaarde voor gelijke toegang tot zorg

door Dirk Lafaut en Marjolein Schepers

In veel Europese welvarende landen worden de rechten van migranten op sociale zekerheid uitgehold of staan ze onder druk. Dit is ook het geval in België. Zo stelde de nieuwe Vlaamse regering in haar regeerakkoord van 2019 voor om de toegang van migranten tot zorg en sociale ondersteuning nog verder te beperken. Nieuwkomers kunnen nu pas na tien jaar verblijf, waarvan minstens vijf jaar ononderbroken verblijf, toegang krijgen tot het Vlaams Zorgfonds. Asielzoekers zijn uitgesloten van toegang tot kinderbijslag.

Migranten hebben andere rechten op sociale bescherming en gezondheidszorg dan burgers. Ze worden ook vaker anders behandeld. Personen met dezelfde rechten op gezondheidszorg krijgen niet dezelfde zorg. Dit heeft deels te maken met de persoonlijke beoordelingen die zorgverleners moeten maken. Beslissingen van zorgverleners en gezondheidswerkers zijn gebaseerd op formele rechten, maar ook op morele criteria en publieke opvattingen over wie zorg verdient, zoals stereotypen die in de publieke media aan bod komen. Gezondheidswerkers en maatschappelijk werkers hebben bovendien ook persoonlijke vooroordelen. Die resulteren in discretionaire praktijken ten opzichte van individuen op basis van maatschappelijk bepaalde categorieën, zoals migratieachtergrond.

Dat migranten door gezondheidswerkers anders worden behandeld, is ook aangetoond in een historische context. Het zorgsysteem heeft altijd ruimte gelaten voor discretionaire besluitvorming, dat wil zeggen de vrijheid om te beslissen hoe het beleid uitgevoerd moet worden en wat er in bepaalde situaties moet gebeuren. Hoewel deze discretie cruciaal is om dagelijkse beslissingen te kunnen maken in de zorg, werpt het ook barrières en ongelijkheden op bij de toegang tot sociale bescherming en gezondheidszorg. Daarom moeten we meer bewustzijn kweken bij zorgverleners, onderzoekers en beleidsmakers over impliciete vooroordelen en selectiviteit.

Rechten tegenover toegang vandaag

In België kunnen mensen zonder geldig verblijfsbewijs, ook wel *sans-papiers* genoemd, in bepaalde omstandigheden toegang krijgen tot de gezondheidszorg. Dat is gereguleerd in een federaal wettelijk kader met een systeem van zorgpassen. Die zorgpassen verlenen drie maanden lang toegang tot de reguliere openbare gezondheidszorg. Om een zorgpas te verkrijgen, moet eerst een overleg met een arts en het OCMW in de woonplaats plaatsvinden. De regeling Dringende Medische Hulp bepaalt dat maatschappelijk werkers van het OCMW een sociaal onderzoek moeten uitvoeren alvorens toestemming voor het verlenen van een zorgpas te geven. Dit onderzoek moet de insolventie of behoeftigheid van de persoon bevestigen. De POD Maatschappelijke Integratie dekt in dat geval de gezondheidszorgkosten.

De wetgeving over toegang tot medische diensten voor mensen zonder papieren in België wordt momenteel echter onvoldoende toegepast.[1] Hoewel de regeling Dringende Medische Hulp migranten zonder papieren dezelfde rechten op gezondheidszorg biedt als andere inwoners van België, bestaan er in de praktijk ongelijkheden. Zowel de benuttingsgraad als de per-capita uitgaven zijn bij mensen zonder papieren veel lager dan bij andere Belgische ingezetenen. De discretionaire interpretaties en beslissingen van zorgverleners en medewerkers van het OCMW zijn daar van grote invloed op. Kinderen krijgen bijvoorbeeld sneller zorg omdat hun ongedocumenteerde status niet als hun eigen verantwoordelijkheid wordt beschouwd. Bovendien beïnvloeden algemene opvattingen over kwetsbaarheid, en over welke ziekten (extra) hulp verdienen, de bereidheid van zorgverleners om zorg te verlenen. Zo zal een zwangere vrouw sneller zorg toebedeeld krijgen dan een jongeman met een kniekwetsuur. Een hiv-patiënt zal ook gemakkelijker toegang krijgen tot zorg dan een diabetespatiënt met een hoge bloeddruk. Ook het gedrag van individuen is van belang. Migranten zonder papieren wijzen er ook op dat het belangrijk is om je passief, ontvankelijk, beleefd, vriendelijk, geduldig, dankbaar en onderworpen op te stellen om toegang te krijgen tot gezondheidszorg. Bovendien geldt dat hoe langer mensen zonder papieren in België verblijven, des te groter de kans wordt dat ze toegang krijgen tot gezondheidszorg.[2]

Rechten tegenover toegang in een historisch perspectief

Dergelijke gevallen van selectiviteit in zorg voor migranten kwamen in het verleden ook vaak voor. Dat blijkt bijvoorbeeld uit beleidsbeslissingen in het 18e-eeuwse West-Vlaanderen over steun aan migranten, een migratie die gekenmerkt werd door de korte afstanden tussen rurale parochies. Volgens de Britse historicus Steven King werd niet elke alleenstaande moeder in de 18e en 19e eeuw op dezelfde manier behandeld door dorpshoofden in aanspraken op armenzorg.[3] Er bestond integendeel ruimte om te onderhandelen over de aanspraken. Die publieke armenzorg vormde de vroegmoderne voorloper van de huidige nationale sociale zekerheid, die zich vanaf de middeleeuwen ontwikkelde uit vroegere liefdadigheidstradities. Armenzorg bleef voortbestaan tot de invoering van de sociale zekerheid na de Tweede Wereldoorlog. Het omvatte ouderdomspensioenen, subsidies voor gezondheidszorg, werkloosheidsuitkeringen en andere vormen van wat we nu ‘sociale rechten’ noemen. Die armenzorg was echter geen recht, maar iets wat lokale overheden naar eigen goeddunken konden toekennen. Hoe de onderhandelingen afliepen, hing af van persoonlijke aspecten zoals verwantschap en vriendschap, en van beoordelingen of iemand in de gemeenschap thuishoorde of ergens anders zorg moest aanvragen. Oudere migranten die niet meer in staat waren om te werken kregen bijvoorbeeld vaker zorg toebedeeld, omdat ze hulp verdienden na hun lange werkzame leven. Hetzelfde gold bijvoorbeeld voor weduwes met migratieachtergrond wiens echtgenoot onlangs was overleden. Hun behoeftigheid werd geïnterpreteerd als buiten hun eigen schuld.

Of individuen hulp kregen, hing echter vooral af van de subjectiviteit van besluitvormers. In veel gevallen werd dit ook strategisch ingezet. Beleidsmakers konden de criteria voor de toegang van migranten tot armenzorg bijvoorbeeld veranderen naargelang de noden op de arbeidsmarkt. Hetzelfde fenomeen herkende de socioloog Rogers Brubaker in 20e-eeuws Europa: natiestaten breidden de sociale rechten voor migranten uit als er veel vraag was naar arbeidskrachten.[4] Deze relatie tussen arbeidsmarkt en sociale zorg werkte ook omgekeerd. Er waren ook dorpen in achttiende-eeuws Vlaanderen en Engeland die hun arme inwoners toestonden om te verhuizen met behoud van steun van de parochie. Zo probeerden autoriteiten om het aanbod zo efficiënt mogelijk op de vraag naar arbeidskrachten af te stemmen. Ze poogden tevens om de afhankelijkheid van armenzorg te beperken door armen de mogelijkheid te bieden om op zoek te gaan naar een beter bestaan. De vraag of een migrant ergens mocht blijven en al dan niet armenzorg

verdiende van de lokale gemeenschap, hing in grote mate af van de perceptie van het economische nut dat die persoon had. Autoriteiten lieten zich ook leiden door meer persoonlijke en morele criteria, zoals behoeftigheid, betrokkenheid en verwantschap. Die criteria waren onderhevig aan verandering: ze waren gebonden aan ruimte en tijd en vooral onderworpen aan individuele besluitvorming.[5]

Er zijn opvallende parallellen tussen de besluitvormingsprocessen over de toegang van migranten (zonder papieren) tot zorg vandaag en in het verleden. De middelen voor sociale voorzieningen zijn immers beperkt tot een bepaalde gemeenschap (vroeger de parochie, tegenwoordig de natiestaat) en worden herverdeeld over een beperkt aantal mensen. Die beperkingen veronderstellen criteria om mensen al dan niet toegang tot sociale voorzieningen te bieden. Hoewel er wetten bestaan over die toegangscriteria, was en is er voldoende ruimte om hiervan in de dagelijkse besluitvorming af te wijken. Dergelijke afwijkingen zijn niet verrassend vanuit het perspectief van de sociale geschiedenis. Eerder onderzoek naar de inclusie van migranten, bijvoorbeeld in asielprocedures, heeft aangetoond dat er vaak ad hoc beslissingen worden gemaakt. Vooroordelen over de afkomst of achtergrond van een cliënt of patiënt zijn aanvullende factoren die de besluitvorming van zorgverleners bemoeilijken, op een manier die vergelijkbaar is met andere bekende vooroordelen op grond van geslacht of leeftijd. De informele mechanismen om 'buitenstaanders' toe te laten tot of uit te sluiten van zorg, zijn zowat dezelfde gebleven. De zorg zelf mag dan al geëvolueerd zijn, het systeem van maatschappelijke bijstand wordt nog steeds gekenmerkt door selectiviteit en instrumentalisering. Alleen de definitie van 'migranten' is drastisch veranderd, van mensen die zich over korte afstanden verplaatsen naar mensen die internationale verplaatsingen maken. Iemand die in het 18e-eeuwse Vlaanderen als 'migrant' werd beschouwd, staat ver af van wie vandaag als 'migrant' wordt beschouwd.

Zorgpraktijken hervormen

Zorgverleners moeten zelf beslissingen kunnen nemen in hun dagelijkse praktijk. Dit doet echter moeilijke ethische vragen rijzen over wat er moet gebeuren om ongelijkheden in de zorg aan te pakken. Dergelijke verschillen wijzen immers op ruimere patronen van ongelijkheid. Een mogelijk niveau om deze ongelijkheid te bestrijden is dat van de individuele zorgverleners. Professionele competentietrainingen pogen bijvoorbeeld om zorgverleners bewust te maken van eventuele impliciete vooroordelen en selectiviteit. Zorgverleners kunnen dan gevraagd worden om die besluitvormingspraktijken te

heroriënteren en bij te sturen. Ze kunnen discriminerende zorgpraktijken bijsturen om te komen tot een meer 'neutrale' aanpak van migranten. Een dergelijke training spoort gezondheidswerkers aan om vooroordelen over het soort persoon dat zorg verdient, weg te nemen en iedereen op dezelfde manier te behandelen, ongeacht afkomst.

Dergelijke oplossingen kennen echter hun grenzen, aangezien dergelijke trainingen enkel focussen op individuele ontmoetingen tussen zorgverleners en migranten. Als we focussen op discretionaire praktijken van individuele zorgverleners als oorzaak voor ongelijkheden in de gezondheidszorg, worden de grotere structurele factoren die aan de basis liggen van ongelijkheden in de zorg gemakkelijk uit het oog verloren. Een competentietraining kan ook maar beperkte antwoorden bieden. Ze geeft geen oplossingen voor situaties waarin zorgverleners worden geconfronteerd met wettelijke beperkingen op toegang tot gezondheidszorg. In dergelijke gevallen kunnen inspanningen om persoonlijke vooroordelen te vermijden en iedereen gelijk te behandelen, zelfs beschouwd worden als een vorm van samenspannen met de overheid, een manier om zorgverleners een relativistische en apathische houding aan te praten.

Kortom, goede zorg voor migranten vereist dat zorgverleners zich bewust zijn van hun vooroordelen in hun voorstelling van wie zorg 'verdient'. Dit impliceert dat zorgverleners voortdurend (en steeds opnieuw) hun vrijheden en discretionaire ruimte ten opzichte van de bestaande wetgeving moeten afwegen. Het vereist ook dat zorgpraktijken op een ethische manier worden hervormd, tegen een achtergrond van constant veranderende en steeds restrictievere beleidsmaatregelen en houdingen tegenover migranten en zorg in de publieke opinie. Zorgverleners moeten zich kritisch opstellen tegenover de overheid en hun cliënten of patiënten op een individuele en persoonlijke manier benaderen. Die individuele inspanningen kunnen uiteraard niet los worden gezien van meer collectieve inspanningen, bijvoorbeeld door medische beroepsverenigingen, om gezondheidsrechten en gelijke toegang tot gezondheidszorg voor migranten te verdedigen.

1 Roberfroid, D., Dauvrin, M., & Keygnaert, I. (2015). *What healthcare for undocumented migrants in Belgium?*, Brussel.

2 Lafaut, D. (2020) ."I was trying to speak to their human side" Coping responses of undocumented migrants to barriers in healthcare access in urban settings in Belgium. *International Journal of Migration, Health and Social Care.* Vol. ahead-of-print.

3 King, S. (2013). Poor relief, settlement and belonging in England 1780s to 1840s. In: S. King and A. Winter (eds.), *Migration, Settlement and Belonging in Europe, 1500–1930s: Comparative Perspectives* (Vol. 23). New York: Berghahn Books, 81-101.

4 Brubaker, W. R. (1989). Membership without citizenship. The economic rights of non-citizens. In: W. R. Brubaker (ed.), *Immigration and the politics of citizenship in Europe and North-America*. Carlisle: Lanham, 145-162.

5 Schepers, M. (2018). Should they stay or should they go now? The discretionary character of poor relief, settlement and removal in the Low Countries. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 133(3): 48-71.

Een moeilijke toegang tot zorg bij ouderen met migratieachtergrond?

Verder kijken dan de culturele achtergrond

door Saloua Berdai-Chaouni, Ann Claeys, Sylvia Hoens, Honghui Pan, An-Sofie Smetcoren

De groep ouderen in Europa wordt steeds diverser. Ook in België maken personen met een migratieachtergrond een belangrijk deel uit van deze populatie. Tot op de dag van vandaag verloopt de toegang tot gezondheidszorg voor deze bevolking eerder moeilijk. 'Culturele barrières' worden vaak door onderzoekers en beleidmakers vooropgesteld als de reden waarom ouderen met een migratieachtergrond een moeizame toegang tot zorg ondervinden. Het is echter tijd om na te denken over de rol van geïnstitutionaliseerde ongelijkheid als verklaring voor de barrières waarmee deze populatie geconfronteerd wordt wanneer ze toegang willen tot gezondheidszorg. Twee belangrijke aandachtpunten die we hierbij willen belichten zijn racisme en leeftijdsdiscriminatie.

In de jaren 1950 en 1960 kwamen arbeidsmigranten naar België om te voorzien in de vraag naar laaggeschoolde arbeiders in de mijnen en de industrie. Nu vertegenwoordigt deze groep de eerste golf van ouderen met een migratieachtergrond in de Belgische samenleving. Het is tevens een weerspiegeling van een steeds ouder wordende bevolking met een migratieachtergrond, vooral in de steden. Zo heeft in 2020 bijna de helft van de 65-plussers in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een migratieachtergrond. Hoewel deze diversificatie van de vergrijzing werd voorspeld, waren noch beleidsmakers, noch de ouderen met migratieachtergrond op deze evolutie voorbereid. Vele ouderen die in het kader van de arbeidsmigratie naar België kwamen hielden hun 'droom' in leven om ooit terug te keren naar hun land van herkomst. De etnisch-culturele gemeenschappen en samen met hen de Belgische samenleving en beleidsmakers, waren en zijn zich tot op zekere hoogte nog steeds niet bewust van de uitdagingen en kansen die vergrijzing

met zich meebrengt. Pas rond 2000 stelden een aantal beleidsmakers zich vragen rond deze groeiende groep ouderen met migratieachtergrond en hun specifieke noden en behoeften.

Onderzoek op het kruispunt van migratie en vergrijzing kwam er pas aan het begin van het millennium, maar ook vandaag blijft het onderwerp onderbelicht. Onze huidige kennis over ouderen met een migratieachtergrond in West-Europa is beperkt en ook over hun diverse noden en behoeften bestaat er onvoldoende informatie.[1] Eén van de valkuilen van onderzoek en beleid met betrekking tot de toegang tot zorg voor ouderen met een migratieachtergrond is de overheersende aandacht voor de cultuur van ouderen met een migratieachtergrond en hoe deze hun leven vormgeeft. Die focus leidt ertoe dat deze groep ouderen vereenzelvigd wordt met 'hun' cultuur. Ouderen met migratieachtergrond worden met andere woorden geassimileerd met 'hun' cultuur en gezien als de 'anderen'. Omdat 'cultuur' doorgaans niet wordt gedefinieerd of geoperationaliseerd in beleidsdocumenten en onderzoek, is het onduidelijk wat deze term precies betekent. Bovendien lijkt 'cultuur' verschillende betekenissen te hebben en wordt het algemeen gezien als een kenmerk dat enkel betrekking heeft op mensen met een migratieachtergrond en niet op mensen uit de dominante groep. In de Belgische context betekent deze focus op cultuur vaak dat de populatie van ouderen met migratieachtergrond gereduceerd wordt tot niet-Europeaan, moslim, persoon met een gekleurde huid en ouder wordende 'andere'.

Dit impliceert dat met andere individuele factoren dan 'cultuur' (zoals levensgeschiedenis, sociaaleconomische positie, gender, religie enz.) geen rekening wordt gehouden bij het kaderen van hoe deze populatie het ouder worden ervaart. Bovendien worden overige maatschappelijke mechanismen (zoals de collectieve opvatting die we hebben over 'ouder worden' en 'migranten') vaak over het hoofd gezien als factoren die de ervaring van het ouder worden beïnvloeden. Het dominante maatschappelijke kader over het kruispunt 'ouder worden' en 'migratie' is negatief in het westen. Enerzijds wordt de ouderenpopulatie vaak gezien als een economische last die afhankelijk is van de samenleving, die buitensporig gebruikt maakt van 'onze gezondheidszorg', en wordt hun arbeid, en aldus geleverde bijdrage aan diezelfde samenleving, vaak vergeten. Anderzijds worden ook personen met migratieachtergrond vaak gezien als een last voor 'onze' samenleving waarbij de meerwaarde van migratie voor de samenleving vaak onderbelicht blijft; zo wordt de bijdrage van arbeidsmigranten aan de opbouw van België na WO II zelden (h)erkend. Ouderen met een migratieachtergrond worden aldus met andere woorden nog altijd gezien als een dubbele last voor de samenleving.

De culturele achtergrond van ouderen met een migratiegeschiedenis wordt als enige reden aangehaald voor het feit dat ze maar weinig gebruikmaken van (gezondheids) zorgdiensten. Deze eenzijdige verklaring bevestigt veel voorkomende mythes over deze populatie, zoals: *"In hun cultuur zorgen ze voor hun ouder wordende ouders"* of *"Ze keren terug naar hun land van herkomst als ze ouder worden."* Deze mythes gaan voorbij aan *'othering'*-praktijken als mogelijke achterliggende factoren die het gebrek aan toegang tot zorg voor oudere migranten kunnen verklaren. Het concept van 'othering' is als een identificatieproces waarbij grenzen worden gesteld tussen 'ik' en de 'anderen' op basis van categorisaties die in situaties van ongelijkheid vaak worden gehanteerd. Ouderen met migratieachtergrond worden door de combinatie van hun migratieachtergrond en hun leeftijd als de 'anderen' beschouwd. Onderzoeken wijzen ons op voorbeelden van 'othering'-praktijken op grond van de etniciteit van oudere migranten. Een dergelijk voorbeeld is de aanwezigheid van discriminatie en racisme tijdens contacten met openbare diensten. Een mantelzorger formuleerde het als volgt: *"Je had moeten zien hoe hij (de arts) mij en mijn vader aansprak. Zonder enig respect, alsof we dieren waren... Het doet me pijn dat mijn vader in deze fase van zijn leven met dergelijke vormen van racisme wordt geconfronteerd..."*[2] Niet alleen cultuur, maar ook racisme wordt ervaren als een extra belemmering in de toegang tot gepaste zorg.

De 'othering' van deze groepen heeft invloed op de manier waarop zorgverleners met hen omgaan.[3] Oudere volwassenen worden op basis van hun huidskleur, naam, kleding en religieuze symbolen (vooral degene die met de islam worden geassocieerd) gezien als 'anders' of 'anderen' en worden daarom verschillend benaderd door zorgverleners. Zorgverleners delen migranten aan wie ze zorg verstrekken op in categorieën en dit op basis van hun idee hoezeer die persoon op hen 'lijkt' of van hen 'verschilt'. Beide ideeën leiden tot een homogeen beeld van die persoon, dat de houding van de zorgverlener beïnvloedt. Een te sterke nadruk op 'anders zijn' kan bijvoorbeeld leiden tot gevoelens van onzekerheid bij professionele zorgverleners, aangewakkerd door een essentialistische kijk op deze 'andere' groep, waardoor ze geen oog meer hebben voor de 'persoon' met zijn of haar individuele zorgbehoeften. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het automatisch geven van 'halal'-maaltijden aan een oudere migrant op basis van zijn/haar Arabisch klinkende naam, zonder zelfs maar naar zijn/haar voedingswensen te vragen. Het niet verstrekken van persoonsgerichte zorg kan ook het gevolg zijn van de veronderstelling dat alle ouderen met een migratieachtergrond 'hetzelfde' zijn. Zo wordt er bijvoorbeeld vaak geen rekening gehouden met culturele en religieuze behoeften van ouderen met een Europese migratieachtergrond, zoals Italianen, omdat van hen wordt aangenomen dat ze zijn zoals 'wij', verwijzend naar de dominante groep Belgo-Belgen.

Naast deze 'othering' op grond van etniciteit, worden ouderen met migratieachtergrond ook als 'anders' aanzien op grond van hun leeftijd: ze zijn het slachtoffer van leeftijdsdiscriminatie, of *'ageism'*, wat wil zeggen dat de samenleving automatisch een negatief beeld heeft van oudere personen. Deze discriminerende houding op grond van leeftijd is naast betaalbaarheid, toegankelijkheid, beschikbaarheid, bekwaamheid, aanvaardbaarheid en bewustzijn, een zevende barrière die de toegang tot diensten in de weg staat.[4] Ook ouderen met een migratieachtergrond worden met deze algemene maatschappelijke houding geconfronteerd. Vaak voorkomende gevallen van discriminatie op grond van leeftijd (zoals het nemen van beslissingen in de plaats van ouderen, of zorgverleners die ouderen niet betrekken in gesprekken) worden versterkt door de taalbarrière waarmee ze worden geconfronteerd. Afhankelijk zijn van naaste familieleden voor zorg en andere beslissingen, kan het vermogen om zelf een relatie met zorg- en sociale diensten op te bouwen verminderen. Dit geeft ouderen het gevoel dat ze hun zelfstandigheid verliezen. Deze eerste generatie was echter al op jongere leeftijd aangewezen op de hulp van hun kinderen om het hoofd te bieden aan bestaande barrières in hun contacten met aanbieders van diensten. Omdat er toen geen taalcursussen voor migranten waren en de meeste diensten geen tolken hadden, was deze eerste generatie aangewezen op hun (jonge) kinderen om de taalbarrière te overbruggen. Die afhankelijkheid van hun kinderen wordt geaccepteerd en is handig voor de meeste diensten, omdat deze 'goedkope' oplossing blijkbaar tot op zekere hoogte een antwoord biedt op alle communicatieve en administratieve toegankelijkheidsbarrières bij openbare diensten. Dit kan echter een onzichtbare barrière van leeftijdsdiscriminatie opwerpen.

De 'othering' van ouderen met migratieachtergrond op grond van leeftijd en racisme is met andere woorden een duidelijk over het hoofd geziene barrière die de toegang tot zorgverlening voor deze populatie in de weg staat. Hoewel alle ouderen (met of zonder een migratieachtergrond) leeftijdsdiscriminatie ervaren die hun toegang tot diensten bemoeilijkt, is racisme een bijkomende factor waarmee ouderen met een migratieachtergrond worden geconfronteerd. Deze complexe en vaak onzichtbare realiteit haalt het essentialistische beeld van ouderen met een migratieachtergrond onderuit. De toegang tot diensten wordt namelijk niet enkel bepaald door de culturele achtergrond van een persoon, maar wordt ook belemmerd door structurele en organisatorische barrières die op zich worden beïnvloed door racisme en leeftijdsdiscriminatie. Daarom kan werken aan het aanbieden van toegankelijke diensten voor alle ouderen in onze samenleving alleen worden bereikt in een maatschappelijke context waarin de samenleving haar leeftijdsgebonden en racistische structurele mechanismen erkent en aanpakt.

1 Torres, S. (2019a). *Ethnicity and old age: Expanding our imagination (Ageing in a Global Context)*. London: Policy Press, 2020.

2 Berdai-Chaouni, S., Smetcoren, A.-S., & De Donder, L. (2020). Caring for migrant older Moroccans with dementia in Belgium as a complex and dynamic transnational network of informal and professional care: A qualitative study. *International Journal of Nursing Studies, 101*, 103413.

3 Milberg A., Torres S., & Ågård P. (2016). Health Care Professionals' Understandings of cross-Cultural Interaction in End-of-Life Care: A Focus Group Study. *PLoS ONE* 11(11): e0165452.

4 Fret, B., De Donder, L., Lambotte, D., Dury, S., Van der Elst, M., De Witte, N., Switsers, L., Hoens, S., Van Regenmortel, S., & Verté, D. (2019). Access to care of frail community-dwelling older adults in Belgium: a qualitative study. *Primary Health Care Research & Development*, 20: e43.

Ondersteun pleeggezinnen die voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen zorgen

door Frank Van Holen en Johan Vanderfaeillie

Niet-begeleide minderjarige vluchtelingen zijn gevluchte kinderen die van beide ouders zijn gescheiden en niet worden verzorgd door een volwassene die volgens de wet of de gewoonte hiervoor verantwoordelijk is. Tussen 2014 en 2018 zochten maar liefst 5517 niet-begeleide minderjarige vluchtelingen asiel in België. Een belangrijke beslissing bij aankomst in België is het bieden van een passende leefomgeving en passende zorg. Pleegzorg wordt steeds vaker naar voren geschoven als de beste optie voor deze jongeren. Uit een narratieve literatuurstudie bleek immers dat niet-begeleide minderjarige vluchtelingen die in een pleeggezin werden ondergebracht, het mentaal beter deden en beter evolueerden dan jongeren die in een minder ondersteunende omgeving werden opgevangen, zoals een verzorgingstehuis, grote vluchtelingencentra of (semi) zelfstandige omgevingen.[1] Deze jongeren zijn wel erg kwetsbaar. Gedragsproblemen, traumasymptomen en culturele verschillen vormen een bijzondere uitdaging voor de pleeggezinnen. Daarom moeten pleeggezinnen die niet-begeleide minderjarige vluchtelingen opvangen, gesteund worden.

Uitdagingen

Net als internationale studies toonde een recent Vlaams onderzoek aan dat niet-begeleide minderjarige vluchtelingen die in pleeggezinnen worden opgevangen, meer gedragsproblemen en meer traumasymptomen vertonen dan Vlaamse jongeren.[2] Bovendien zijn ze minder veerkrachtig (het vermogen om zich positief aan te passen in de context van significante risico's of tegenslagen) dan Vlaamse jongeren. Dit onderzoek

wees ook op het belang van sociaal contact voor deze jongeren. Sociaal contact met mensen, ongeacht hun cultuur (ofwel hun eigen, een andere niet-Belgische of Belgische cultuur) en ongeacht hun leeftijd (jongeren of volwassenen), werkt positief bij matige *traumasymptomen*. Bovendien leidt sociaal contact met autochtonen (Belgen) tot minder *gedragsproblemen*. Het blijft echter onduidelijk of sociaal contact minderjarigen beschermt tegen trauma- en gedragsproblemen of dat traumasymptomen en gedragsproblemen zelf leiden tot verminderd sociaal contact.

Hoewel de plaatsing in een pleeggezin voor veel niet-begeleide minderjarige vluchtelingen positieve resultaten oplevert, is het afbreken van een dergelijke plaatsing (voortijdig, ongepland beëindigen van plaatsingen, om negatieve redenen zoals gedragsproblemen, weglopen, opvoedingsproblemen) reden tot bezorgdheid. Uit onderzoek blijkt dat 14 % van de plaatsingen van niet-begeleide minderjarige vluchtelingen in pleegzorg tijdens het eerste jaar van plaatsing wordt afgebroken[3] en dit om drie redenen: jongeren die traumatische gebeurtenissen meemaken tijdens hun verblijf in België, lopen een groter risico op het voortijdig afbreken van de plaatsing, terwijl jongeren die sociale contacten hebben met leeftijdsgenoten van dezelfde cultuur en met Belgische leeftijdsgenoten, minder gevaar lopen dat de plaatsing vroegtijdig wordt afgebroken.

Bij pleeggezinnen wordt vaak onderscheid gemaakt tussen pleeggezinnen met dezelfde of een andere culturele achtergrond dan die van de niet-begeleide minderjarige vluchteling. De resultaten van internationaal onderzoek naar de voorkeur van cultureel afgestemde plaatsingen (in pleeggezinnen met dezelfde culturele achtergrond) boven interculturele plaatsingen (in pleeggezinnen met een andere culturele achtergrond) geven echter geen uitsluitsel.[4] Twee Vlaamse studies tonen aan dat de culturele achtergrond van het pleeggezin geen doorslaggevende factor is voor het welzijn van de niet-begeleide minderjarige vluchteling[5] of het risico vergroot op het afbreken van de plaatsing tijdens het eerste jaar.[6]

Pleegouders hebben ondersteuning nodig om hun rol in de zorg voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen te vervullen. Er zijn belangrijke verschillen tussen pleeggezinnen, afhankelijk van hun culturele achtergrond. Pleeggezinnen uit dezelfde cultuur zijn niet altijd in staat om een hoogwaardige opvoedomgeving te bieden.[7] Velen van hen hebben ook een migratieachtergrond, hebben een stressvolle vlucht achter de rug met traumatische ervaringen en staan voor extra uitdagingen, zoals financiële problemen, de cultuurschok, het leren van de taal, het vinden van werk en racisme in het land waar ze na hun migratie zijn beland. Pleegouders met een andere culturele achtergrond dan

die van de niet-begeleide minderjarige vluchteling (autochtone pleegouders) hebben specifieke ondersteuning nodig om passende zorg te kunnen bieden. Ze benadrukken het belang van een goede voorbereiding van de niet-begeleide minderjarige vluchteling op gezinspleegzorg. Die moet informatie krijgen over mogelijkheden tot hereniging, zekerheid over de toekomst en gespecialiseerde psychologische ondersteuning, gelet op de trauma's die hij of zij heeft meegemaakt. Pleegzorgers zelf moeten wegwijs worden gemaakt door ervaren pleegzorgmedewerkers en informatie krijgen over cultuur, religie en taal en zelf hiervoor openstaan.[8]

Op weg naar oplossingen

Aangezien niet-begeleide minderjarige vluchtelingen een risico lopen door hun traumasymptomen en gedragsproblemen, wordt een screening op en een beoordeling van hun geestelijke gezondheid en eventueel therapeutische behandeling aanbevolen. Om te werken aan hun veerkracht is er ook gerichte bijstand nodig. Deze sessies moeten gericht zijn op het opbouwen van positieve relaties met leeftijdsgenoten en volwassenen, van zelfstandigheid, autonomie en zelfredzaamheid en van een gevoel van verbondenheid. Bovendien moet speciale aandacht worden geschonken aan traumatische gebeurtenissen tijdens het verblijf in België. Intensieve en gestructureerde samenwerking tussen de professionele diensten die betrokken zijn bij de zorg voor deze doelgroep (bijvoorbeeld scholen, psychologische diensten, jeugdzorg, sociale diensten), is essentieel om op een meer dan adequate manier te voorzien in de behoeften van niet-begeleide minderjarige vluchtelingen. Naast gespecialiseerde ondersteuning blijkt sociaal contact een belangrijke beschermende factor te zijn bij traumasymptomen en gedragsproblemen, maar ook om het voortijdig afbreken van de plaatsing te voorkomen. Het faciliteren van contacten met leeftijdsgenoten en volwassenen en mensen uit dezelfde cultuur als de autochtone gemeenschap is van groot belang. Sociaal contact bevordert integratie, vermindert trauma- en gedragsproblemen en werkt een stabiele plaatsing in de hand. Daarom zijn activiteiten die sociaal contact stimuleren (zoals naar school gaan en vrijetijdsactiviteiten) sterk aanbevolen.

Wanneer niet-begeleide minderjarige vluchtelingen worden geplaatst in pleeggezinnen, wordt een grondige beoordeling van de kwaliteit van de opvoedingsomgeving van het pleeggezin aanbevolen. Pleegzorginstellingen moeten ervoor zorgen dat de opvoed-omgeving van voldoende kwaliteit is. Als dit niet het geval is, moet er ondersteuning worden geboden om eventuele hiaten in te vullen (bv. opvoedingsondersteuning,

sociale huisvesting, adequate medische zorg). Dit om de kwaliteit van de omgeving die wordt geboden door het pleeggezin dat hulp nodig heeft, te verbeteren, zodat die voldoet aan vooraf vastgestelde normen. Pleegzorginstellingen moeten ervoor zorgen dat pleegouders met een andere culturele achtergrond dan die van het opgevangen kind, goed worden voorbereid, opgeleid, begeleid en ondersteund om het uitdagende engagement dat met pleegzorg gepaard gaat, te kunnen aangaan.

Als pleegzorg zijn rol wil vervullen die ze kreeg inzake de opvang van niet-begeleide minderjarige vluchtelingen, is er dringend behoefte aan aangepaste zorg, gespecialiseerde diensten en ondersteuning op verschillende gebieden, zowel voor de niet-begeleide minderjarige vluchtelingen als voor hun pleeggezinnen.

---

1 Van Holen, F., Trogh, L., Carlier, E., Gypen, L., & Vanderfaeillie, J. (2019). Unaccompanied refugee minors and foster care: a narrative literature review. *Child and Family Social Work:* 1-9.

2 Vanderfaeillie, J., Van den Daele, L., Trogh, L., & Van Holen, F. (2019). *Onderzoek naar het welzijn van niet begeleide buitenlandse minderjarige vluchtelingen*. Vrije Universiteit Brussel: minisymposium pleegzorg, 14/03/2019.

3 Van Holen, F., Blijkers, C., Trogh, L., West, D., & Vanderfaeillie, J. (2020). Unaccompanied children in Flemish family foster care. Prevalence and associated factors of placement breakdown. *Children and Youth Services Review, 109:* 104736.

4 Van Holen, F., Trogh, L., Carlier, E., Gypen, L., & Vanderfaeillie, J. (2019). Unaccompanied refugee minors and foster care: a narrative literature review. *Child and Family Social Work:* 1-9.

5 Vanderfaeillie, J., Van den Daele, L., Trogh, L., & Van Holen, F. (2019). *Onderzoek naar het welzijn van niet begeleide buitenlandse minderjarige vluchtelingen*. Vrije Universiteit Brussel: minisymposium pleegzorg, 14/03/2019.

6 Van Holen, F., Blijkers, C., Trogh, L., West, D., & Vanderfaeillie, J. (2020). Unaccompanied children in Flemish family foster care. Prevalence and associated factors of placement breakdown. *Children and Youth Services Review, 109:* 104736.

7 Zijlstra, A.E., Kalverboer, M.E., Post, W.J., Knorth, E.J., & Ten Brummelaar, M.D.C. (2012). The quality of the child rearing environment of refugee or asylum-seeking children and the Best Interests of the Child: Reliability and validity of the BIC-Q. *Behavioral Sciences and The Law*, 30: 841-855.

8 Van Holen, F., Trogh, L., West, D., Meys, N., & Vanderfaeillie, J. (2019). Concept mapping the needs of Flemish nonkinship foster parents who care for unaccompanied refugee minors. *Children and Youth Services Review,* 96: 84-92.

©Esma Alouet

Niet-begeleide minderjarige nieuwkomers: een dorp om een kind op te voeden, één vertrouwenspersoon om de weg te wijzen

door Liesbet De Backer

Beste lezer, de auteur van deze bijdrage was niet beschikbaar voor het nalezen van de Nederlandstalige vertaling van het boek. Een vertaling van deze bijdrage zal binnenkort toegevoegd worden aan de elektronische versie van het boek. Dank voor uw begrip!

Unaccompanied minors arriving in Brussels face huge challenges. Acquiring residence status, finding accommodation, setting up a life project and learning at least one new language are just a few of the many tasks ahead of them. Such complex and multi-layered challenges require a coordinated approach, but the organizations accommodating these youngsters testify to the opposite. They point out structural weaknesses and inconsistencies in the present support system that cause immense difficulties for these new arrivals and negatively affect their further trajectories. These organizations agree on one point: they all explicitly condemn the ambiguities and inconsistencies in the current policy for welcoming young newcomers. The stories from the youngsters themselves confirm this, revealing the leading role played by coincidence in the current system: while some youngsters are lucky, many others are not.

Mustafa A arrives in Belgium before the age of 12. He is immediately assigned to a guardian and, due to his young age, is accommodated under the authority of Youthcare. During the first months of his stay he immerses himself fully in the new language: he follows introductory classes for non-native speakers in a school that accommodates high numbers of newcomers, so grouping him with youngsters of similar literacy levels. Mustafa makes a running start: after a year he is ready for mainstream education. The transition proves to be challenging, but the new school receives the necessary support from a follow-up coach assigned by his first school. Before long, Mustafa starts finding his way about and manages to make friends with a couple of classmates. In the residential setting he calls home he is part of a small group with a high assistant-to-youngster ratio. Mustafa believes his individual needs are recognized and met. Mustafa's guardian stays in close contact with his pupil, while still managing to coordinate his trajectory. The guardian helps to shape Mustafa's aspirations, his social assistant's approach and his family's expectations into a coherent future project. By the time Mustafa turns 16, he starts longing for greater autonomy. At his own pace, he begins to assume more responsibilities for the practical set-up of his independent life. Gradually he incorporates into his own network the professional networks linked to his social assistant, guardian, school, etc. Approaching the age of 18, Mustafa has worked out how to manage and follow his own path. Meanwhile the actors who had been central to Mustafa's life have increasingly positioned themselves on the sidelines. 'I'm always surrounded by warm people. That makes me a 100 % happy,' he comments.

Mustafa B is 15 when he arrives in a centre for observation and orientation. This centre accommodates large numbers of youngsters, therefore guidance is often limited to logistics and chaos control. Mustafa feels intimidated by these circumstances and melts into the crowd. After this first phase, he is transferred to a large-scale centre in the south of the country. He would have preferred to be learning Dutch because many members of his community are living in Flanders. Mustafa does not thrive in this situation. He experiences sleep difficulties and suffers from post-traumatic stress disorder. Neither the centre nor his school have the means to provide the much-needed psychological help. He does have a guardian but has only met him once or twice. Mustafa's language development is stagnating. In the centre he only talks to a couple of peers in the local dialect of his home region. Nevertheless, he gets transferred to an independent living unit. Worries over the precarity of the situation of his family back home prevent him from attending school. By combining several illegal jobs, Mustafa manages to send his family some money. But due to his repeated attempts to find housing in the Brussels private property market, he continues to miss classes. Available

housing options are depressing, but he sees no alternative. He gets caught in a vicious circle through digging financial holes then taking on badly paid jobs to settle his debts. When I ask who supports him the most in his young life, he answers: 'My mother, but I can't tell whether or not she is currently alive'.

Although Mustafas A and B are clearly extremes at either end of a continuum, this narrative is not a plea for polarized or dichotomous thinking. What is important to point out is that all nuanced cases falling between these two extremes are also heavily driven by coincidence. As such, these stories of coincidence-driven and dispersed trajectories are symptoms of an underlying structural reality.

For unaccompanied minor newcomers, and even for the actors supporting them, the accommodation and support system set in place is a maze. From the moment they arrive in Belgium until the moment they turn 18, many unaccompanied minors move from one authority to another. Arrival trajectories are not only highly complex, lived reality is far from the imaginary ideal dreamed up by bureaucrats. Due to lack of space in youth care accommodation centres, many unaccompanied minor newcomers do not receive the specialized assistance they need. It does not help matters that there appear to be significant variations in the quality of care and support afforded to unaccompanied minors, and the advice issued by a range of organizations is often conflicting. Lastly, this situation seems to be more visible in Brussels than in the rest of the country. Many of the actors in the Brussels area portray Brussels as an atypical and particularly challenging context for this target group, especially in terms of administrative accessibility, literacy and access to adequate support. At the moment, Brussels is a patchwork of Flemish and Wallonian integration models linked to different approaches. In Belgium the vulnerable status of unaccompanied minor newcomers thus seems to be aggravated by the complex institutional puzzle that faces them.

In practice, how do the inconsistencies of the Belgian support system negatively impact the arrival and further trajectories of unaccompanied minor newcomers? First-hand accounts from these youngsters reveal that moving from one residential setting to the next is not just about changing houses. Residential moves result in breaches of all kinds: creating gaps in a support system and linked approaches, breaking ties and fragmenting a personal network. By the time these youngsters reach the age of 18, such fragmented trajectories usually result in fragmented networks. Yet these networks are vital to make the precarious transition from dependence to independence in order to live as an adult. When you compare their trajectories to those of youngsters born in Belgium

and fully supported in their development for 18 years (both by personal networks and governmental policies), it is easy to see that the inadequacies of the current system will mark unaccompanied minor newcomers for life.

We should be capable of doing a better job. Pilot projects such as Minor L!nk and Steunfiguren by Minor Ndako and Parrainage by Mentor Escale in Brussels reveal that the guaranteed presence of just one support figure can make a huge difference in the life of a youngster, providing comprehensive, systematic and transparent guidance on a constant basis. This could remedy a youngster's complex reality that seems so subject to the laws of chance. All that is needed is one person with a thorough knowledge of the institutional puzzle and of the rights of the target group. This person could assume a central role in the life of the minor and by providing information, orientation and follow-up could steer him through the bureaucratic maze of Belgium in general, and Brussels in particular.

To this end, one option would be to diversify and standardize the responsibilities of the guardian. With more resources, fewer pupils per guardian, and a checklist that can serve as a guideline for preparing pupils for adulthood, guardians could provide not only legal but also social support to minors. Another option would be to split up the current job description of the guardian. As their job requires specific knowledge and skills, guardians would dedicate their time to the legal representation of their minors, while the domain of societal assistance would be taken up by a so-called buddy. This support figure would be given a formal role in the youngster's life, and – if the minor asked for this – would direct him towards appropriately helpful actors in the field.

In its current legislature, the Flemish government already provides buddies to newcomers for 40 hours per person. While this measure is a step in the right direction, in my opinion a properly customized support can only be guaranteed if the intensity and the timeframe of the support were to be defined by the circumstances and the needs of the minor, rather than vice versa.

It costs money to customize support. But research in the field of social work has shown that the costs of preventive measures are lower than the financial burden linked to several years of full-time specialized care. All youngsters need a steady guide in our institutionally complex city (and country as a whole). While we might not have the power to substantially simplify Belgium's political and administrative structures right away, we are fully empowered to supply the resources necessary to navigate this maze.

'Zolang de leeuw geen stem heeft, horen we alleen de jachtverhalen van de jager.'

door Elisabeth Bekers en Ilke Froyen

De New Oxford Dictionary definieert het woord 'canon' als een "vaste lijst van literaire werken die permanent worden beschouwd als van de hoogste kwaliteit". Hieruit zou je kunnen concluderen dat literatuur ver verheven is boven de politiek. Het permanente karakter van om het even welke canonlijst moet echter met een korrel zout worden genomen. Doorheen de geschiedenis komen en gaan veel auteurs en werken. Die veranderingen hebben zowel te maken met literaire trends als met de ruimere sociaal-culturele en politieke contexten waarin deze teksten ontstaan en de canon wordt samengesteld. Salman Rushdie verwoordde dit als volgt: "Kunstwerken en zelfs werken met een amusementswaarde komen niet tot stand in een sociaal en politiek vacuüm; en [...] de invloed die ze hebben op een samenleving, kan niet los worden gezien van politiek, van geschiedenis."[1] Bijgevolg zijn de productie van literatuur en de samenstelling van de canon ook het resultaat van vroegere en huidige vormen van sociale discriminatie.

Feministen hebben ervoor geijverd om werken van vrouwen in de canon op te nemen (wat lange tijd niet het geval was) en postkoloniale critici hebben de voortdurende marginalisering van schrijvers uit de (voormalige) kolonies aan de kaak gesteld. In haar essay 'A Room of One's Own' uit 1929 hekelde Virginia Woolf dat Shakespeares even begaafde denkbeeldige zus Judith nooit de kans zou hebben gekregen om haar schrijftalent te voeden. Vrouwen die ondanks alle tegenkantingen toch literaire werken schreven, kregen vaak niet de erkenning die ze verdienden. Ondanks Woolfs eerbetoon aan het literaire genie van Aphra Behn (1649-1689) in hetzelfde essay, was deze toneelschrijfster nog steeds niet opgenomen in de bekende *Norton Anthology of English Literature* toen de auteurs van dit artikel letterkunde studeerden. Drie decennia later hebben de lezers van Norton meer geluk. Behn is niet langer uitgesloten; Olaudah Equiano evenmin. De getuigenis die hij als ex-slaaf in 1789 publiceerde was de eerste Engelstalige volwaardige

autobiografie die door een Afrikaan werd geschreven. Aan het einde van de twintigste eeuw hebben feministen, holebi- en burgerrechtenactivisten en bewegingen die pleiten voor dekolonisatie en andere vormen van democratisering in grote mate bijgedragen tot de diversificatie van de literaire canon. Vooral schrijvers met een kolonisatieachtergrond en een relocatiegeschiedenis krijgen steeds meer erkenning. Dit blijkt ook uit de grotere verscheidenheid aan Engelstalige auteurs die sinds 1985 de Nobelprijs voor Literatuur hebben gewonnen, waaronder de Nigeriaanse (Yoruba) toneelschrijver Wole Soyinka, de Afro-Amerikaanse romanschrijfster Toni Morrison en de in Japan geboren Britse auteur Kazuo Ishiguro. De veranderingen gaan echter langzaam. Het duurde tot 2019 voor de zwarte Britse schrijfster Bernardine Evaristo als eerste vrouw van kleur de Man Booker Prize won, een prestatie die enigszins werd overschaduwd door het feit dat ze de rode loper moest delen met de witte Canadese schrijfster Margaret Atwood.

De uitbreiding van de literaire canon is niet louter belangrijk omwille van de esthetische vernieuwingen die worden doorgevoerd; ze heeft ook verregaande politieke gevolgen, want 'zolang de leeuw geen stem heeft, horen we alleen de jachtverhalen van de jager' (Eritrees spreekwoord). Daarom is het absoluut noodzakelijk om het literaire veld te verbreden met auteurs die andere onderwerpen behandelen dan eeuwenoude, hegemoniale denkbeelden en praktijken. Literatuur kan mensen helpen om hun geest en hart te openen voor een steeds groter wordend scala aan stemmen, opvattingen, geschiedenissen en verhalen. Omdat literatuur het unieke vermogen heeft om een groot aantal genres, stijlen en vormen aan te wenden, kan ze niet alleen 'vijftig tinten grijs' bieden, maar een oneindige reeks schakeringen, stemmingen en sferen. Literatuur kan voorheen gemarginaliseerde bevolkingsgroepen zichtbaarheid, een stem en macht geven, zelfs in die mate dat ze opnieuw worden opgenomen in de geschiedenis waaruit ze waren of nog steeds worden geschrapt. Ze kan lezers opnieuw een impressie van het verleden geven die niet is aangetast door geheugenverlies over de donkerste bladzijden uit de geschiedenis. Literatuur kan lezers ook toegang bieden tot werelden die ze fysiek nooit zullen betreden. Ze kan hen blootstellen aan standpunten en ideeën die ze in hun dagelijks leven nooit zullen tegenkomen of die ze niet zullen lezen in de posts van hun gelijkgestemde sociale mediagroepen. Het verrast dan ook niet dat *theory of mind*-onderzoek heeft aangetoond dat het lezen van literaire fictie mensen een beter inzicht geeft in de mentale toestand van anderen en dat verwoede lezers een groter vermogen tot empathie hebben.[2]

Leraren en andere literatuurpromotoren hebben in de huidige, toenemend pluriculturele en meertalige samenleving dan ook de cruciale opdracht om de horizon van lezers te verbreden door hen aan te moedigen om literatuur te ontdekken die in een steeds grotere

verscheidenheid aan contexten tot stand is gekomen. Op de universiteit is het belangrijk dat studenten Engelstalige Letterkunde niet alleen de werken van gevestigde witte mannelijke iconen uit de literatuurgeschiedenis leren kennen. Naast Chaucer en Shakespeare moeten ze ook de Brontë-zussen lezen. Hun meesterlijke verhalen over onmogelijke liefde in de desolate, woeste heuvels van Yorkshire of in het hartje van het 19e-eeuwse kosmopolitische Brussel werden niet opgenomen in *The Great Tradition* (1948) van F.R. Leavis. De aandacht van studenten moet ook worden gevestigd op literatuur die in het Engels is geschreven door historische en hedendaagse auteurs van buiten Groot-Brittannië. Ze moeten bijvoorbeeld leren hoe de Afrikaan Equiano aan het einde van de 18e eeuw een plaats in de Britse canon wist te veroveren door literaire technieken te ontlenen aan *Robinson Crusoe* van Daniel Defoe (1719) om te vertellen hoe hij een vrij man werd en een voorvechter van de afschaffing van de slavernij. Of hoe in de loop van de 20e eeuw, zoals Rushdie zegt, "The Empire writes back"[3] , d.w.z. het (voormalige) koloniale Rijk weerwoord biedt aan het (voormalige) koloniale centrum en de aandacht verschuift naar de ervaringen en perspectieven van de literaire afstammelingen van Vrijdag, de koloniale dienaar van Robinson Crusoe.[4] Die schrijvers mogen echter niet enkel als sociologische informanten worden beschouwd. Zo leren studenten aan de Vrije Universiteit Brussel dat vrouwen van kleur vandaag niet alleen vernieuwende thema's introduceren in de Britse literaire scene, maar ook experimenteren met een brede waaier aan literaire technieken (narratieve omkering, deconstructieve humor, taalexperimenten, generieke hybridisatie, metafictie enz.). Zeker in literaire termen kan worden gesteld dat er "Black in the Union Jack" (zwart in de Britse vlag) voorkomt.[5] Een voorbeeld hiervan is Evaristo's meerstemmige poëtische roman *Woman, Girl, Other* (2019) (*Meisje, vrouw, anders,* 2020). Maar de traagheid waarmee de Man Booker Prize voor het eerst uitgereikt werd aan een schrijfster van kleur bevestigt dat de inspanningen om de canon te dekoloniseren, inclusief het literaire curriculum van de universiteit, niet mogen worden versoepeld.

In hun streven naar een meer inclusieve literaire canon kunnen docenten rekenen op de steun van organisatoren van literaire evenementen, zoals Passa Porta. Het internationaal literatuurhuis in Brussel moedigt lezers aan om nieuwe schrijvers te ontdekken en na te denken over thema's als solidariteit, gelijkheid en vrijheid. Het doet dit in samenwerking met een groot aantal gastauteurs en schrijvers in residentie, van literaire iconen over aanstormend nieuw talent tot vervolgde schrijvers. Een ander initiatief – ditmaal met een knipoog – is hun uitreiking van een alternatieve Nobelprijs voor literatuur, een week voor de officiële uitreiking in Stockholm. Passa Porta's alternatieve prijs lauwert het werk van auteurs die de Nobelprijs hadden kunnen en misschien hadden moeten winnen, maar het om een of andere reden niet hebben gehaald. In 2019 bracht bijvoorbeeld

een grote verscheidenheid aan schrijvers en lezers een eerbetoon aan Virginia Woolf. Haar achternicht Virginia Nicholson nam de prijs in ontvangst uit handen van Sulaiman Addonia. In zijn lofrede legde deze in Brussel gevestigde Brits-Eritrese auteur uit hoe Woolf in zijn leven was gekomen via boekensmokkelaars toen hij nog in Saoedi-Arabië verbleef, voor hij als niet-begeleide minderjarige naar Londen vluchtte. Hij herinnert zich hoe hij las "om het onbegrijpelijke, het ondraaglijke ergens aanvaard te vinden en literatuur was die plek". Voor hem "ging schrijven ook over het bieden van een toevluchtsoord en een veilige plek in onszelf voor al onze personages, zelfs degenen die onaanvaardbaar werden geacht omdat ze de normen van onze samenlevingen in vraag stelden".[6] Dergelijke persoonlijke verhalen, zowel van de auteurs zelf als van hun personages, nodigen lezers uit om de steeds veranderende wereld vanuit verschillende gezichtspunten te lezen en te begrijpen. Zoals uit het programma van Passa Porta blijkt, kan in de 21e eeuw de traditionele dominantie van de blanke mannelijke canon niet geloofwaardig worden gehandhaafd.

In tegenstelling tot de woordenboekdefinitie is een canonlijst zelden een vaststaand gegeven. Ze is het steeds veranderende resultaat van een voortdurende dialoog met de literatuur uit het verleden: nieuwe perspectieven plaatsen historische auteurs in een nieuw daglicht en leiden tot herzieningen van de canon. Ze vergt ook een constant engagement met de hedendaagse literatuur. De groeiende erkenning voor verschillende soorten werken verruimt de canon; ze zorgt ook voor nieuwe selectiecriteria en nieuwe gesprekken, die de klassieke canon wellicht links laten liggen, terwijl rechtstreekse uitwisselingen tussen opkomende literaire vernieuwers voor nieuwe paradigma's kunnen zorgen. Net als in de literaire geschiedenis zal de impact van deze uitdagingen uit de marges het literaire centrum toenemend beïnvloeden. De vragen die vandaag worden gesteld, leiden ongetwijfeld tot inclusie in de toekomst. Die nieuwe toevoegingen stimuleren op hun beurt verdere bevraging en innovatie. Kortom, de canon is permanent in ontwikkeling.

---

1 Rushdie, S. (1984). Outside the Whale. In: Rushdie, S. *Imaginary Homelands*. New York-Londen: Granta Books, p. 92.

2 Comer Kidd, D., & Castano, E. (2013). Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind, *Science*, 342(6156): 377-380.
Chiaet, J. (4 oktober 2013). Novel Finding: Reading Literary Fiction Improves Empathy. *Scientific American*, www.scientificamerican.com/article/novel-finding-reading-literary-fiction-improves-empathy/

3 Rushdie, S. (3 juli 1982). The Empire Writes Back, *The Times*.

4 Bekers, E. (2001). Robinson, Vrijdag en hun literaire nakomelingen: een postkoloniale blik op driehonderd jaar robinsonades, *Streven*, 68(11): 985-997.

5 Gilroy, P. (1987). *There Is No Black in the Union Jack*. Chicago: University of Chicago Press.

6 Addonia, S. (2 oktober 2019). *Passa Porta Magazine*.

‘Springen ze niet op de stoelen?’

Vragen bij de ondervertegenwoordiging van artiesten met een migratieachtergrond op de Brusselse culturele arbeidsmarkt

door Eva Swyngedouw

Artiesten met een migratieachtergrond zijn ondervertegenwoordigd in de beroepsbevolking van de culturele arbeidsmarkt in Brussel. Ons onderzoek[1] toont aan dat hoewel 35 % van alle inwoners buitenlanders zijn en meer dan 70 % een migratieachtergrond heeft, buitenlanders slechts 17 % uitmaken van de beroepsbevolking in de podiumkunsten van de stad.[2] Die ‘creatieve mismatch’ is des te verrassender, aangezien deze culturele ‘buitenstaanders’ een enorm potentieel hebben om de culturele sector te bezielen met hun creativiteit en hun baanbrekende nieuwe visie. Toneelstukken waarbij de meerderheid van de mensen op en naast het podium een migratieachtergrond hebben, zoals ‘Malcolm X’ en ‘Drarrie in de Nacht’ (KVS) en ‘Fruit estrange(r)’ en 'De Bruxelles à La Mecque’ (theatergroep Ras-El-Hanout), brengen innovatief werk op het toneel. Over het algemeen zijn deze shows door zowel het publiek als de media heel goed onthaald. Verschillende tijdschriften vonden Malcolm X zelfs een ‘mijlpaal’ in de geschiedenis van de KVS.

> *"Wij draaiden ons om en zagen het meest pakkende beeld van de avond: de hele, tot de nok gevulde zaal van de KVS-Bol stond te dansen en te klappen. En die zaal oogde verre van blank. (...) Op dat moment beseft iedereen: Hier wordt een stukje theater- én stadsgeschiedenis geschreven, of beter: gespeeld."*
>
> (Knack, 19 oktober 2016)[3]

Hoewel de artistieke projecten van kunstenaars met migratieachtergrond vaak enthousiast worden onthaald, worden in Brussel maar weinig van dit soort toneelstukken opgevoerd. Zoals ik zal laten zien, beweer ik dat deze artiesten meer moeite hebben om door te breken op de Brusselse culturele arbeidsmarkt dan artiesten zonder migratieachtergrond[4], die tijdens hun loopbaan niet met dezelfde structurele en persoonlijke struikelblokken worden geconfronteerd. Meer inzicht verwerven in die struikelblokken en barrières is essentieel om met concrete oplossingen te komen om de Brusselse creatieve arbeidsmarkt – en overigens alle andere markten – inclusiever te maken.

In het algemeen zien we dat er nog steeds structurele weerstand uitgaat van de gevestigde culturele scene tegen het opvoeren van toneelstukken van artiesten met een migratieachtergrond. Een artistiek directeur, die ervan overtuigd was dat toneelstukken van de Ras-El-Hanout-groep beter niet in grote theaterhuizen worden opgevoerd, zei hierover het volgende:

> *"Je hebt een hele grote beweging van artiesten (...) afkomstig uit de Maghreb-gemeenschap - die zich vooral bezighouden met iets toegankelijker theater. Volkstheater, komedie, slam. (...) Ras-El-Hanout bijvoorbeeld (...). Maar dat is een heel ander circuit (...). Dat is een andere artistieke kwaliteit."*
>
> (artistiek directeur, 17 juni 2016)

Het culturele establishment categoriseert kunst van artiesten met een migratieachtergrond vaak als kunst die thuishoort in het sociaal-culturele circuit en niet in het culturele circuit met hoofdletter 'C'. Ras-El-Hanout ontvangt bijvoorbeeld subsidies van de gewestelijke overheidsdiensten Actiris en Equal-Brussel. Die fondsen zijn echter in eerste instantie bedoeld om minderheden in Brussel gelijke kansen te bieden op de arbeidsmarkt en in de samenleving en niet om artistieke groepen te steunen. Producenten en acteurs met een migratieachtergrond worden door theaters vaak ook afgewezen omdat hun publiek zich niet netjes zou gedragen of omdat hun stukken 'niet passen' bij de locatie. Een acteur vertelde ons het volgende:

> *"Ik had een discussie met de directrice van een theater. Ze vroeg me: "Ja, maar wat voor publiek heb je? Springen ze niet op de stoelen?"*
>
> (stand-upcomedian en acteur, 20 april 2016)

Artiesten met een migratieachtergrond moeten tijdens hun carrière ook verschillende persoonlijke obstakels overwinnen. Een eerste struikelblok is dat ze geen steun hebben van hun familie voor hun culturele activiteiten. Heel wat van deze artiesten zijn in armoede opgegroeid en hun ouders willen hen behoeden voor de precaire financiële omstandigheden waarin heel wat kunstenaars vandaag leven. Hun familie verwacht dat ze kiezen voor een baan die werkzekerheid biedt, zoals dokter of ingenieur.

De artiesten hebben vaak ook geen toegang tot de artistieke netwerken die banen opleveren. Velen zijn immers autodidact en hebben geen toegang tot netwerken die vaak al op de kunstacademie tot stand komen. Een acteur en zanger zegt hierover het volgende:

> *"Voor mij vormt het netwerk het grootste obstakel. (...) Als je geen school hebt gelopen en de juiste mensen niet kent, is het heel moeilijk om toegang tot een netwerk te krijgen. (...) Ze hebben een bepaald idee van jou (...) zoals 'hij is niet naar school geweest, dus kent hij de codes niet, en is hij ... misschien een opportunist of zo."*
>
> (acteur en zanger, 8 mei 2017)

Uit het voorgaande blijkt dat artiesten die niet naar de kunstacademie zijn geweest, vaak niet op de hoogte zijn van de normen voor wat als artistieke kwaliteit wordt gezien. De meesten van hen moeten dit al doende leren. Hierdoor hebben ze een achterstand op artiesten die wel een kunstopleiding hebben gekregen. Sommigen van hen gaan een stap verder en kiezen ervoor om tegen die culturele normen in te gaan of om ze helemaal af te wijzen. In de plaats daarvan maken ze gebruik van andere culturele referentiepunten en artistieke normen die niet tot de gevestigde kunstscene behoren, zoals streetart, urban art, hiphop, street dance, stand-up comedy enz. Het culturele establishment vindt echter dat die kunstvormen niet aan de vooropgestelde kwaliteitsnormen voldoen. Er wordt dan ook neergekeken op dergelijke toneelstukken.

Een dramaturg vertelt over zijn ervaringen:

> *"Het draait allemaal om wat kunst is en wat niet. We hebben verschillende codes. (...) We hebben bijvoorbeeld een stuk gemaakt (...) dat zo 'deep down street' was. Waarop de theatercritici plots zeiden: Ja, het deed me denken aan Ice-T, die een rapnummer bracht. En dan denk je: Je weet dat je Ice-T ooit eens een keer op MTV hebt zien optreden en dat is dan je referentiekader. Het draait allemaal om referentiekaders."*
>
> (dramaturg, 29 juni 2017)

Artiesten met een migratieachtergrond maken gebruik van die culturele uitdrukkingsvormen omdat zij de norm in die genres hebben bepaald. Een acteur legt uit:

> *"Toen ik 18 of 19 was, ontdekte ik rap. Dat was voor mij een openbaring, want in die tijd zag ik niet veel zwarte mensen in de media, of het nu op televisie was of in de krant. Ik had het gevoel dat we niet bestonden. Rap straalde iets sterks uit, het waren zwarte mensen (...) die over de samenleving praatten op een manier die we niet gewend waren te horen en die de witte realiteit een beetje verstoorde. Ik vond het (...) revolutionair omdat er over mij werd gesproken."*
>
> (acteur en zanger, 8 mei 2017)

Dit citaat wijst op het belang van rolmodellen. In de gevestigde culturele scene vinden artiesten met een migratieachtergrond geen rolmodellen die 'zoals zij' zijn. Het voelt aan alsof ze er niet bij horen. Ze voelen zich onzeker omdat ze niet worden gewaardeerd voor wie ze zijn. Daarom haken ze al snel af en zoeken ze ergens anders werk. De geïnterviewden melden tot slot dat ze met verschillende gradaties van racisme werden geconfronteerd: ze kwamen bijvoorbeeld niet in aanmerking voor bepaalde rollen of werden voor de bewaker of de poetsvrouw genomen. Acteurs worden vaak ook voor stereotype rollen ingehuurd of getypecast.

Een actrice had de volgende klachten:

> *"We worden altijd voor hetzelfde profiel gecast, ofwel als 'Aisha', die uit het vliegtuig stapt en haar papieren wil, of als 50-jarige moeder die verpleegster of prostituee is. Dat zijn effectief de drie rollen die ik altijd terugvond als ik een script las."*
>
> (actrice, 15 mei 2017)

Samenvattend stellen we vast dat de bestaande artistieke milieus nog steeds exclusieve en overwegend witte bastions zijn. We weten dat het voor artiesten zonder migratieachtergrond al erg moeilijk is om op de culturele arbeidsmarkt te overleven, laat staan voor artiesten met een migratieachtergrond, die de hiervoor vermelde extra struikelblokken moeten overwinnen (zie *Rinschberg et al.* 2018). Hoe kunnen we dit dilemma oplossen? De bevindingen van onze studie wijzen op verschillende acties die kunnen worden ondernomen om van de culturele sector een betere afspiegeling te maken van de Brusselse samenleving.

Ten eerste is het belangrijk om de werkgelegenheid in de artistieke sector stabiel en zeker te maken en de precaire werkomstandigheden waarin de meeste kunstenaars dagelijks moeten werken, uit te bannen. Ook het kunstenaarsstatuut kan toegankelijker worden gemaakt door het vereiste aantal gewerkte uren te verlagen. Hierdoor zouden kunstenaars van alle achtergronden minder onder druk komen te staan om ergens anders een veiligere baan te zoeken. Ten tweede moet het onderscheid dat beleidsmakers maken tussen de culturele en de sociaal-culturele scenes opnieuw worden onderzocht. Door ze als verschillende categorieën te zien, spreek je een waardeoordeel uit. Ten derde is het van vitaal belang om het aantal artiesten met een migratieachtergrond dat op de culturele arbeidsmarkten actief is, te vergroten, zodat aspirant-kunstenaars zichzelf kunnen herkennen in de succesvolle acteur op het podium of in de decorontwerper achter de schermen. Dit kan discriminatie op basis van etniciteit op de lange termijn doen verdwijnen.[5] Er zijn verschillende manieren om hiertoe te komen: door quota in te voeren of door diversiteitsplannen op te stellen. Wervingsprocedures kunnen ook transparanter worden gemaakt, zodat culturele instellingen niet altijd op het bestaande 'old boys'-netwerk terugvallen. Artiesten met een migratieachtergrond kunnen ook ervaring opdoen tijdens een betaald stageprogramma zodat ze vlotter toegang hebben tot de reguliere culturele arbeidsmarkt.

Als er meer artiesten met een migratieachtergrond in de cultuursector werken, kan er ook werk worden gemaakt van een broodnodige mentaliteitsverandering wat de artistieke kwaliteitsnormen betreft. Die verandering biedt kansen om meer open te staan voor diversiteit. KVS en Ras-El-Hanout effenen het pad om de Brusselse culturele arbeidsmarkt inclusiever en diverser te maken. Op die manier brengen ze geleidelijk een kentering teweeg in de bestaande culturele normen en praktijken. De reguliere cultuursector hoeft enkel hun voorbeeld te volgen.

---

1 Onderzoek uitgevoerd in het kader van een vierjarig Innoviris Anticipate-project over arbeidsomstandigheden in de culturele en creatieve sectoren van Brussel.

2 Rinschbergh, F., Swyngedouw, E., & Vlegels, J. (red.) (2018). *Cultural and creative industries in Brussels. Creativity in a divided city*. Brussel: VUBPRESS.

3 *Knack* (19 oktober 2016). https://focus.knack.be/entertainment/podium/het-swingende-malcolm-x-is-een-mijlpaal-in-de-geschiedenis-van-de-kvs-en-van-brussel/article-review-766657.html?cookie_check=1572947633

4 Dit onderzoek is gebaseerd op 35 biografische interviews die in het kader van een 4 jaar durend Innoviris Anticipate-project werden afgenomen.

5 Pande, R., & Ford, D. (2012). Gender Quotas and Female Leadership. Washington, DC: World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9120

BLANKET

©Esma Alouet

Kunnen vechtsporten de persoonlijke ontwikkeling van jongeren in een maatschappelijk kwetsbare positie versterken?

Misschien als we de coaches coachen!

door Marc Theeboom

Een toenemend aantal beleidsmakers stelt hoge verwachtingen aan sport en beschouwt het als veel meer dan louter een gezonde vrijetijdsactiviteit. De Raad van Europa (2017) bijvoorbeeld refereert naar sport als een instrument voor het aanpakken van de grote maatschappelijke uitdagingen waarmee de EU geconfronteerd wordt, zoals migratie, sociale exclusie, radicalisering, gewelddadig extremisme en werkloosheid.[1] Zelfs de Verenigde Naties hebben herhaaldelijk verwezen naar sport als een kostenefficiënt en makkelijk inzetbaar instrument voor het mee helpen realiseren van de 'Sustainable Development Goals'.[2]

Dit gebruik van sport wordt vaak weergegeven onder de internationale term 'sport-for-development'. Maar mogen we van sport echt wel verwachten dat het een significante positieve impact kan hebben op het leven van individuen ook naast het sportveld? Dat het dus eveneens hun leefsituatie kan verbeteren of zelfs kan leiden tot meer tolerante gemeenschappen en meer vrede? Bovendien is een dergelijke impact moeilijk te meten. We zouden daarnaast ook niet zomaar mogen verwachten dat sport kan leiden tot dergelijke beloftevolle uitkomsten als we daarbij ook rekening houden dat de meeste sportcoaches enkel zijn opgeleid om specifieke sportvaardigheden aan te leren en niet om nog andere leerervaringen mogelijk te maken. Coaches zouden dan eerst moeten gevormd worden in hoe ze sport als een ontwikkelingsmiddel zouden kunnen gebruiken.

Het is opmerkelijk te zien hoe groot het algemeen geloof is in de sociale meerwaarde van sport. Naast dat het een goede manier is om iemands gezondheid te verbeteren, zijn velen ervan overtuigd dat sport ook een effectief middel is om mensen te helpen in hun persoonlijke en sociale ontwikkeling. Omdat veel sporten zeer toegankelijk zijn en meestal niet veel investering vereist, worden deze vaak aangewend als aantrekkings- en hulpmiddel bij jongeren in maatschappelijk kwetsbare situaties die te maken hebben met verschillende uitdagingen in hun dagelijks leven. Dit kan dan betrekking hebben op het opgroeien in arme en superdiverse buurten, het slachtoffer zijn van intolerantie en discriminatie of de school te hebben verlaten op jonge leeftijd. Velen beschouwen sport als een ideale manier om beter te kunnen communiceren met deze jongeren, hen beter te laten samenwerken door hen te leren hoe ze verantwoordelijkheid kunnen opnemen, anderen te helpen, hun leven te plannen en niet snel op te geven.

Vreemd genoeg worden vaak 'harde' vechtsporten, zoals boksen, kickboksen, thaiboksen en ook Brazilian jujitsu, gebruikt in programma's waar men jongeren wil helpen in hun persoonlijke ontwikkeling. De aantrekkingskracht van deze sporten wordt vaak gezien als een belangrijke meerwaarde om deze specifieke groep jongeren te kunnen aanspreken. Men is er ook van overtuigd dat de praktijk van deze vechtsporten zal helpen om het zelfbeeld van jongeren te verbeteren, angsten te overwinnen en emoties te controleren wanneer zij te maken krijgen met stressvolle situaties. De discipline wordt verwacht hen te kunnen helpen om meer strategisch te denken, hun vaardigheid om te anticiperen te verbeteren en te leren hoe anderen te respecteren. Kortom, deze ervaringen worden beschouwd als een bron van inspiratie voor jongeren om hen te helpen de uitdagingen in hun dagelijks leven beter aan te kunnen.

Het mag evenwel geen verrassing zijn dat niet iedereen gelooft in het feit dat vechtsporten een goed middel zijn om meer tolerant te zijn ten overstaan van anderen, en zeker niet voor diegene in problematische situaties. Een aantal voorbeelden uit België kunnen dit punt illustreren.

In september 2013, besliste de Burgemeester van Aalst, een middelgrote stad in België, om het sociale project 'Combat Sambo' te beëindigen. Sambo is een Russische variant van judo waarbij trappen en stoten toegelaten zijn. Het project werd georganiseerd door de stedelijke sportdienst waarbij sambo-lessen gegeven werden aan ongeveer 60 jongeren tussen 14 en 22 jaar oud van 12 verschillende nationaliteiten. De sport werd gebruikt als een manier om in contact te komen met jongeren die normaal niet bereikt konden worden via andere georganiseerde vrijetijdsactiviteiten. De lessen hadden ook als doel

om de jongeren te helpen in hun persoonlijke ontwikkeling. Maar het stadsbestuur had op een gegeven moment bedenkingen om vechtsporten te gebruiken in het werken met jongeren in kwetsbare posities. De bestuurders vreesden dat deze jongeren, de meeste met een migratieachtergrond, de vechtsporttechnieken die ze leerden, zouden gaan misbruiken buiten op straat voor geweldpleging of ander crimineel gedrag. De sportmedewerker, die het project coördineerde, bracht het verhaal van de stopzetting in de media en werd kort daarna ontslagen.

Een ander voorbeeld vond plaats in de herfst van 2016 toen het management van de gevangenis van Hasselt het plan had opgevat om bokslessen als therapeutische activiteit te introduceren bij gedetineerden. De cipiers waren hier evenwel resoluut tegen omdat zij vreesden dat deze lessen alleen maar zouden leiden tot het verhogen van agressie van gedetineerden. Zij dreigden er bovendien met een staking indien de bokslessen wel zouden worden georganiseerd. Dit leidde dan tot het annuleren van het project voor de gevangenen. Maar omdat al het materiaal reeds aanwezig was, werd besloten om de lessen vooralsnog te laten doorgaan maar dan voor de cipiers. Na afloop waren deze zeer positief over de meerwaarde van de lessen en betreurden hun initiële weigering voor het organiseren van lessen voor de gedetineerden.

Een laatste voorbeeld: de 'Brussels Boxing Academy' is een club die veel jongeren aantrekt uit achtergestelde wijken in Brussel en staat bekend voor het gebruik van boksen als een educatief middel. In 2015 haalde de club de media omdat een medeplichtige van de terroristische aanslag in Parijs in het verleden had getraind in de club. De club werd gedwongen haar deuren tijdelijk te sluiten omwille van de veronderstelling dat boksen op een negatieve manier had bijgedragen tot het gedrag van het voormalig lid.

Ondanks de negatieve percepties van vechtsporten is er de laatste jaren een toename te zien van educatieve vechtsportinitiatieven. Voorstanders verdedigen het idee dat het beoefenen van vechtsporten kan bijdragen tot de persoonlijke ontwikkeling van jongeren in maatschappelijk kwetsbare posities. Internationale organisaties zoals 'Fight for Peace' bijvoorbeeld, combineren vechtsporten met educatieve en persoonlijke ontwikkeling van jonge mensen in gemeenschappen die geconfronteerd worden met criminaliteit, geweld en sociale exclusie. Samen met partners in 25 landen werken zij aan het veranderen van de levens van deze jongeren in dergelijke gemeenschappen via vechtsporten. Projecten worden ook georganiseerd in grote conflictgebieden, zoals het Midden-Oosten, Centraal-Afrika, Latijns-Amerika en elders. Deze projecten zijn vaak gericht op het bereiken van een grotere tolerantie tussen groepen en gemeenschappen.

Maar of dergelijke projecten al dan niet effectief zijn in het bereiken van deze doelstellingen, moet in vele gevallen nog worden aangetoond.

Vooraleer we de effectiviteit van dit soort initiatieven bespreken, is het zinvol om te kijken naar de redenen waarom er zo een groot algemeen geloof is in de sociale meerwaarde van vechtsporten en sport in het algemeen. Wat is immers de onderliggende logica hier?

Dit lijkt alvast te zijn ontstaan vanuit de basisveronderstelling dat wanneer jonge mensen sport beoefenen op regelmatige basis, zij hierin beter zullen worden. Deze verbetering is dan niet alleen op technisch niveau, maar ook de discipline helpt, bijvoorbeeld, in het leren om deelnemers beter te laten samenwerken in teamverband of met hun coach en de regels beter te respecteren. Deelnemers wordt dan ook verwacht de meerwaarde te zien van te kunnen doorzetten en hoe te leren omgaan met winst en verlies. Er wordt dan verondersteld dat men dezelfde vaardigheden in het dagelijks leven zal kunnen gebruiken en dat dit dan zal helpen meer zelfvertrouwen en een beter zelfbeeld te verwerven. Het wordt ook aangenomen dat het beoefenen van een sport de deelnemers zal helpen om hun plaats in de gemeenschap beter te kunnen vinden, hen actiever te kunnen maken en daarbij eveneens een voorbeeld te kunnen zijn voor anderen. Met andere woorden, sport zal hen kunnen aanzetten om betere burgers te worden. Zij zijn dan beter maatschappelijk geïntegreerd en dat zal dan eventueel kunnen leiden tot betere of althans meer coherente gemeenschappen.

Deze logica lijkt eenvoudig en rechtlijnig. Maar is deze ook correct?

Indien verwacht wordt dat het beoefenen van sport zal bijdragen tot het realiseren van een grotere tolerantie, waarom zien we dan nog steeds zoveel racisme en geweld op en naast het sportveld? Waarom is homofobie dan vaak nog aanwezig in sportmiddens? En hoe zouden we dan de sociale meerwaarde van sport moeten gaan bepalen? Door atleten te vergelijken met niet-atleten? En stel dat we dan een verschil in gedrag vinden, hoe kunnen we dan weten dat dit verschil het gevolg is van sportdeelname en niet is ontstaan door iets anders? Of zou het niet kunnen dat sommige mensen met bepaalde karakteristieken meer geïnteresseerd zijn in sport en dan ook meer betrokken blijven, terwijl anderen stoppen? Kunnen we dus wel het verschil tussen oorzaak en gevolg bepalen? Met andere woorden, het ziet ernaar uit dat we hier te maken hebben met het eeuwenoude dilemma van de kip of het ei.

Wetenschappers blijven vooral nog skeptisch over 'sport-for-development', ondanks de hoge verwachtingen die gesteld worden door beleidsmakers en ondanks de beloftes die gemaakt worden door vele programma's die sport gebruiken (of vechtsporten) als een educatief of gemeenschapsvormend instrument voor groepen in een maatschappelijk kwetsbare positie. Wat zij willen zien zijn harde bewijzen. Maar dat geldt evenzeer voor de negatieve percepties die er zijn ten overstaan van vechtsporten, ook daar zijn duidelijke bewijzen nodig.

Sommigen geven ook aan dat sport niet moet gebruikt worden als een middel om problemen van individuen op te lossen. Zij vinden dat het eerder moet gebruikt worden om maatschappelijke structuren te veranderen die in de eerste plaats hebben geleid tot situaties van ongelijkheid.[3] Maar wetende dat dit makkelijker gezegd is dan gedaan, verkiezen andere experten dan weer om te kijken naar wat nodig is om effectief het potentieel van sport te vergroten om individuen te helpen.[4] Hun vertrekpunt is om te trachten beter inzicht te krijgen in wat er dan precies gebeurt tijdens sportactiviteiten, wat immers niet altijd meteen duidelijk is. Als we zouden weten hoe sportprogramma's precies worden aangeboden, is er een grotere kans dat we ook de impact hiervan beter kunnen bepalen. Daarbij moet ook opgemerkt worden dat de koepelterm 'sport' een groot domein beslaat. Verschillende sporten komen immers in meerdere vormen en formaten voor en de sportervaring zal dan ook zeker afhankelijk zijn van factoren zoals motivatie, conditie en niveau van de deelnemers, de regels die gebruikt worden, het type van begeleiding, ...

Het zou naïef zijn te denken dat persoonlijke eigenschappen zoals communicatievaardigheden, teamwork, verantwoordelijkheidszin en probleemoplossend vermogen automatisch verworven worden door deelname aan sport. Ons eigen onderzoek heeft onder meer aangetoond dat het beoefenen van een sport alleen maar kan leiden tot het verwerven van dergelijke vaardigheden indien sport expliciet wordt georganiseerd als een ervaringsgerichte leercontext. Deelnemers krijgen dan te maken met specifieke situaties waarop zij dan verwacht worden te reageren. Nadien worden zij dan aangemoedigd om te reflecteren over hun persoonlijke leerervaringen en hoe deze dan kunnen gebruikt worden buiten de sport.

Het kan niet worden ontkend dat vechtsporten zeer goede mogelijkheden bieden om dergelijke leerervaringen op te doen. Maar het is duidelijk dat indien niet de juiste begeleiding en mentoring wordt aangeboden, er wellicht niets zal worden geleerd. Een groot probleem is dat de meeste sportcoaches niet zijn opgeleid om te werken aan

de persoonlijke en sociale ontwikkeling van hun sporters.[5] Hun belangrijkste taak is immers sporttechnische vaardigheden aan te leren. Hoewel zij dus verwacht worden de sporttechnische vaardigheden van deelnemers te helpen verbeteren, betekent dit niet dat dit automatisch zal leiden tot een verbeterde persoonlijke ontwikkeling in het algemeen. Het betekent dan ook dat het mogelijk maken van leerervaringen door sportdeelname specifieke expertise vereist. Jammer genoeg bieden bestaande opleidingen voor sportcoaches en -trainers dit niet aan. Veel educatieve sportprojecten zijn daarbij ook onder druk komen te staan vanwege de hoge verwachtingen die men heeft. Deze verwachtingen van de sociale meerwaarde van sportdeelname (of vechtsporten) vereisen de inzet van mensen met specifieke expertise. Niet alleen om de te verwachte uitkomsten te kunnen bepalen, maar deze ook effectief te kunnen realiseren. Op zeker moment mag men aannemen dat beleidsmakers en andere sponsors immers hardere bewijzen gaan vragen die verder gaan dan het louter beschrijven van enkele individuele succesverhalen.

Het zou zeker helpen om meer realistisch te zijn ten overstaan van het potentieel van sport-for-development of duidelijker te zijn over welke uitkomsten er echt kunnen verwacht worden. Het zou ook helpen de juiste vragen te stellen, zoals 'Wat betekent ontwikkeling eigenlijk?'; 'Hoe kan het gemeten worden?' en 'Hoe moet sport dan georganiseerd worden zodat het kan gebruikt worden als een effectief middel voor ervaringsgericht leren?'. Proberen een aantal coherente antwoorden hiervoor te vinden, zou alvast een zinvolle eerste stap zijn.

---

1 Council of Europe (2017). *EU Work Plan for Sport 2017-2020*. http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9639-2017-INIT/en/pdf

2 Lemke, W. (2016). The Role of sport in Achieving the Sustainable Development Goals. *UN Chronicle*, LIII (2). Augustus.

3 Hartmann, D., & Kwauk, C. (2011). Sport and Development: An Overview, Critique, and Reconstruction. *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3): 284-305.

4 Coalter, F. (2007). *A wider social role for sport. Who's keeping the score?* Londen: Routledge.

5 Jacobs, F. (2016). Addressing and navigating the social domain in sport: Coaches and physical education teachers. Ongepubliceerde doctoraatsthesis. Universiteit Utrecht, Nederland.

We zijn hier allemaal migranten: burgerschap en stedelijke sociale infrastructuur

door Bas van Heur, Karel Arnaut en Bruno Meeus

> *"Dan zouden er alleen maar vreemdelingen in de stad wonen."*
>
> *"Dat kan niet! Als ze in dezelfde stad wonen, zijn het stadsgenoten en helemaal geen vreemdelingen voor elkaar."* [1]

Stel je de stad voor als een plek die open is en die voor iedereen toegankelijk is. Ongeacht je nationaliteit, je migratietraject en je rechtspositie biedt deze stad gratis of op zijn minst betaalbare toegang tot basisdiensten zoals gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, mobiliteit en cultuur. Nu 'van ergens anders zijn' steeds meer de norm wordt – in Brussel heeft bijvoorbeeld amper 15 % van de inwoners Belgische roots – moeten we, om een dergelijke stad te laten bloeien, het categorische onderscheid tussen migranten en 'autochtonen' wegwerken en moeten we stedelijke diensten en infrastructuren voor iedereen openstellen.

Politieke vertegenwoordiging

Hoewel Europa voor het grootste deel van haar geschiedenis een continent van onderling verbonden steden en dorpen is geweest, heeft de opkomst van de moderne staat de logica van het stadsleven de afgelopen twee eeuwen ondergeschikt gemaakt aan die van de natie. De realiteit van het stadsleven verstoort dit nationale beeld voortdurend. Stadsbewoners ontwikkelen en behouden identiteiten en praktijken die de grenzen van de natiestaat overstijgen.[2] Om aan deze praktijken tegemoet te komen en zo bij te dragen aan de ontwikkeling en welvaart van onze steden, moeten we ons idee van burgerschap en de rechten die het met zich meebrengt opnieuw bekijken. Het staatsburgerschap

wordt verkregen door geboorte in de natiestaat, door afstamming van ouders die al staatsburger zijn, of door een min of meer langdurig proces van naturalisatie. Dit sluit per definitie een groot deel van de stedelijke bevolking uit van de sociale, economische en politieke rechten die gepaard gaan met formeel nationaal burgerschap.

Stedelijk burgerschap berust op een andere logica – wat we een logica van aanwezigheid zouden willen noemen. Dit houdt in dat iedereen die als inwoner van de stad geregistreerd staat burgerschapsrechten krijgt. Een radicalere en meer omstreden visie is dat deze burgerschapsrechten ook kunnen worden toegekend aan mensen die in de stad wonen, maar er niet officieel zijn gedomicilieerd of geen verblijfsvergunning hebben (zoals daklozen of migranten zonder papieren). In die inclusieve stad krijgen mensen burgerschapsrechten wanneer ze de stad binnenkomen en er wonen, en verliezen ze deze stadsrechten bij het verlaten van de stad. Het achterliggende idee van gelijke behandeling van verschillende (migrerende) groepen sluit aan bij de New Urban Agenda van VN-Habitat, de VN-Verklaring van New York voor vluchtelingen en migranten en het recent goedgekeurde Globaal Compact voor Migratie.[3] In deze stedelijke politieke gemeenschap is er geen basis of reden voor een onderscheid tussen 'autochtonen' en burgers met een migratieachtergrond. Een dergelijke 'autochtonie' is zeer exclusief en discriminerend[4] en doorbreekt de convivialiteit, samenhorigheid en solidariteit waarop onze 'stad voor iedereen' gedijt.

Principes zijn echter maar zo goed als de daden die eruit voortvloeien. Gelukkig bestaan er goede praktijkvoorbeelden. Steden als New York, Los Angeles, San Francisco, Wenen, Madrid en Barcelona hebben stedelijke identiteitskaarten ingevoerd. Met die kaarten kunnen migranten zonder papieren een bankrekening openen, hun kinderen op een school inschrijven, boeken bij de bibliotheek ontlenen of gewoon toegang krijgen tot bewaakte openbare gebouwen.[5] De uitbreiding van het stemrecht naar de hele stedelijke bevolking is een logische volgende (maar meer omstreden) stap in de vorming van deze stedelijke politieke gemeenschap. Historisch gezien is het verwerven van stemrecht het resultaat van een sociale strijd die er uiteindelijk toe heeft geleid dat vrouwen en arbeiders (met andere woorden de personen zonder eigendomsrechten) in het democratische proces werden opgenomen. In onze hedendaagse steden is echter ook een andere trend zichtbaar, waarbij een substantieel deel van de stedelijke bevolking verstoken is van het recht om te stemmen en te beslissen over de toekomst van wat ook hun stad is. In Brussel mogen EU-burgers met een verblijfsvergunning bijvoorbeeld stemmen en zich kandidaat stellen bij lokale en EU-verkiezingen (maar niet bij regionale en federale verkiezingen), terwijl niet-EU-burgers alleen mogen stemmen bij lokale verkiezingen, op voorwaarde

dat ze minstens vijf jaar legaal in België verblijven. Wie geen verblijfsvergunning heeft, kan helemaal niet stemmen. Strijden voor het politieke kiesrecht van deze burgers is een logische volgende stap op weg naar een meer inclusieve en samenhangende stedelijke gemeenschap.

Sociale voorzieningen in steden

Gemeentelijke identiteitskaarten en de uitbreiding van het stemrecht tot alle stadsbewoners zijn slechts een vertrekpunt om steden voor iedereen te creëren. Een meer inhoudelijke en alomvattende implementatie van stedelijke burgerschapsrechten vereist een herziening van die rechten als rechten die (gelijke) toegang verzekeren tot een stedelijke 'sociale infrastructuur'[6] die een reeks fundamentele stedelijke diensten aanbiedt. Die sociale infrastructuur moet gratis of op zijn minst zeer betaalbaar zijn en moet voorzien in basisbehoeften zoals gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, mobiliteit en cultuur. Stadsbewoners worden zo minder afhankelijk van arbeid, waardoor ze als volwaardige burgers van de stedelijke gemeenschap kunnen participeren. Los van het hiermee nauw samenhangende debat over een universeel basisinkomen gaat een sociaal infrastructurele benadering uit van een meer collectief perspectief door te focussen op de belangrijkste openbare diensten die voor iedereen toegankelijk moeten worden gemaakt. Dit staat haaks op de decennialange afbouw van openbare dienstverlening door een neoliberaal beleid; ze stelt een radicale uitbreiding van openbare diensten voor die toegankelijk zijn voor alle inwoners, ongeacht hun nationale staatsburgerschap. De staat blijft een belangrijke rol spelen als aanbieder van deze sociale infrastructuren. Dit mag echter niet worden opgevat als een 'terugkeer' naar een centraal georganiseerd systeem. Door de verschillen in levensstijlen en de enorme sociale diversiteit, vooral in steden, is een universele oplossing onmogelijk. Daarom kan er het beste werk worden gemaakt van sociale infrastructuren op lokaal niveau, in nauwe samenwerking met de eigenlijke 'gebruikers', zoals basisorganisaties van migranten, buurtverenigingen, huisvestingsactivisten of vakbonden.

In dit scenario moet ook de overheid toegankelijker worden. Gemeentebesturen kunnen bijvoorbeeld taalondersteuning aanbieden in de talen die hun inwoners spreken. Geïnspireerd door het voorbeeld van New York, stelde Pascal Smet (toenmalig minister van Mobiliteit en Openbare Werken in de Brusselse Gewestregering) in 2018 voor om gemeenteambtenaren een badge te laten dragen die hun taalvaardigheid aangeeft om communicatie in andere talen dan de officiële talen Nederlands en Frans mogelijk te maken en te vergemakkelijken. De zorgsector is er ook bij gebaat om zich open te stellen voor talige superdiversiteit. Taalbarrières worden immers vaak alleen maar groter door juridische en

administratieve struikelblokken, die verschillende migrantengroepen uitsluiten van alles behalve de meest elementaire gezondheidszorg, door hun rechtspositie, hun angst om te worden uitgewezen of hun beperkte financiële middelen. Momenteel zijn het niet de overheden die hierin de belangrijkste rol spelen, maar ngo's, kerken en netwerken van vrijwillige artsen. Onderwijs is een ander domein dat als een sociale infrastructuur kan functioneren. Er zijn goede praktijkvoorbeelden, zoals programma's om de inschrijving en integratie van vluchtelingen aan universiteiten te bevorderen. Deze initiatieven, die gaan van de beoordeling van eerder behaalde diploma's tot taalondersteuning, gespecialiseerde opleidingen en mentorprogramma's, dragen ertoe bij dat onderwijs zo toegankelijk mogelijk wordt gemaakt. Een van de uitdagendste domeinen is zonder meer huisvesting. Steden zijn de plek waar de meeste migranten aankomen en waar de druk op de huizenmarkt het hoogste is. De instroom van migranten leidt de facto tot concurrentie tussen verschillende sociale groepen, omdat de 'nieuwkomers' de problemen met de toegang tot huisvesting nog erger maken. Huisvesting voor iedereen vraagt een ingrijpende verandering van het beleid: het sociale woningaanbod moet worden uitgebreid, initiatieven zoals community land trusts moeten worden gesteund en de betaalbaarheid van particuliere huurwoningen moet worden gewaarborgd.

De stad zien als een plek die voor iedereen open en toegankelijk is, klinkt misschien utopisch, maar zoals we hebben uitgelegd, is de weg naar deze utopie vooral een kwestie van een ander uitgangspunt: de politiek van aanwezigheid. Omdat we hier allemaal migranten zijn, moet de toegang tot essentiële stedelijke voorzieningen gelijkmatiger worden verdeeld. Om dit te realiseren in het huidige politieke klimaat moeten politici en burgers hier voluit hun schouders onder zetten. Op die manier delen ze de verantwoordelijkheid voor de toekomst van de stad. Nu 'van ergens anders zijn' steeds meer de norm wordt, is dit de enige realistische toekomstvisie.

1 Tassin, É. (2018). X comme Xénopolis. *Tumultes*, 51:154.

2 Glick Schiller, N., & Çağlar, A. (2009). Towards a comparative theory of locality in migration studies: Migrant incorporation and city scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2):177-202.

3 OESO. (2018). *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees*. OECD Publishing.

4 De Genova, N. (2016). The 'native's point of view' in the anthropology of migration. *Anthropological Theory*, 16(2-3):227-240.

5 Delvino, N. (2017). *European cities and migrants with Irregular Status: Municipal initiatives for the inclusion of irregular migrants in the provision of services*. University of Oxford: Compas.

6 Hirsch, J., Brüchert, O., & Krampe, E.M. (eds.) (2013). *Sozialpolitik anders gedacht: Soziale Infrastruktur*. VSA: Verlag Hamburg.

©Esma Alouet

No one is illegal. Niemand is illegaal! Personne n'est illegal?

door Ronald Crouzé, Pieter Meurs, Minne Huysmans

Allemaal beginnen we de dag met onze eigen unieke rituelen, gewoonten, zoals een kop koffie of thee. Over die gewoonten praten we niet vaak, maar we zijn het er stilzwijgend over eens dat we allemaal onze eigen specifieke manier hebben om een nieuwe dag te beginnen. Vanaf het moment dat we onze voordeur openen en naar buiten stappen, verbinden we de intieme en besloten ruimte van onze woning met de openbare en publieke ruimte van de stad waarin we leven. Die openbare ruimte delen we allemaal, maar tegelijkertijd delen we niet dezelfde realiteit als we erin rondwandelen. Hoe we de dag doorkomen, wordt niet alleen bepaald door wie we zijn of willen zijn, maar ook door hoe anderen ons zien.

Onze voordeuren bevinden zich allemaal in de stad Brussel. Met 'onze' bedoelen we de ondertekenaars van dit hoofdstuk. Vanuit verschillende wijken trekken we naar ons VUB-hoofdkantoor in het zuidoosten van Elsene. We doen dit samen met duizenden andere mensen die ook aan diezelfde nieuwe dag beginnen. Het lijkt vaak op georganiseerde chaos. Dag na dag: files van fietsen, voetgangers, bussen en trams die allemaal op weg zijn naar hun bestemming en elkaar even kruisen. Onderweg is er heel wat te zien, maar vreemd genoeg valt ons oog op dezelfde slogan: NO ONE IS ILLEGAL. Die gewaagde uitspraak, die soms ook in het Frans of het Nederlands te zien is – NIEMAND IS ILLEGAAL, PERSONNE N'EST ILLEGAL – en gedrukt is op kleine, zwart-witte stickers, vind je op heel wat straathoeken, op verkeerslichten, elektriciteitskasten, muren, fietsen, cafés, toiletdeuren en verlichtingspalen in Brussel terug. De 'NO ONE IS ILLEGAL'-stickers zijn klein en vallen nauwelijks op in het stedelijke landschap, maar hun boodschap is zo duidelijk en krachtig dat er niet eens een uitroepteken of punt is gebruikt om de boodschap te benadrukken. Het lijkt een stelling die geen uitleg behoeft. Of toch?

Wij menen van wel. De boodschap die de stickers overbrengen, daagt ons uit om louter juridische overwegingen opzij te zetten en dwingt ons na te denken over het menselijke aspect dat cruciaal is wanneer we het hebben over onze samenleving en wat het betekent daar deel van uit te maken. Hannah Arendts idee van burgerschap is hierin zeer verhelderend: ze laat ons zien dat burgerschap niet gaat over rechtsposities en juridische overwegingen, maar over de manier waarop we als mensen samen handelen en creëren. Volgens Arendt verwijst burgerschap naar het feit dat iedere mens de mogelijkheid heeft om actief te participeren aan de (vormgeving van de) samenleving.[1]

Tegenwoordig wordt de toegang tot de samenleving vaak gedacht aan de hand van een formele en eerder juridische opvatting van burgerschap. Die traditie gaat terug tot de oude Romeinen en Grieken. Zij dachten als eersten na over de vraag wie tot een plaats of gemeenschap behoort en dus al dan niet kan genieten van burgerrechten. Vandaag verwijst burgerschap hier nog steeds naar: naar de verschillen die worden gemaakt tussen zogenaamde 'oorspronkelijke bewoners' en nieuwkomers, tussen insiders en outsiders, tussen degenen die wel of niet mogen participeren en tussen personen die hier legaal of illegaal verblijven. Deze retoriek van tegengestelden heeft vooral in het laatste decennium het publieke debat fors aangewakkerd. Meningen variëren van "we moeten opkomen voor de mensenrechten van iedereen" tot "het is niet 'onze' verantwoordelijkheid als ze lijden"; van "deze mensen zijn vluchtelingen" tot "ze komen hier om te profiteren van ons systeem"; van "ze zijn een bedreiging voor 'onze' cultuur" tot "zij verrijken onze cultuur"; en van "we moeten onze grenzen openen" tot "Schengen moet worden herzien". In het Europese politieke discours en beleid vertaalt deze aanwakkering van het debat zich zelfs in het optrekken van fysieke grenzen in Hongarije, Kroatië en Slovenië, in het criminaliseren van migranten en humanitaire hulp in Italië, in spanningen tussen Turkije en Europa over hulp aan vluchtelingen of in rigide criteria voor inclusie en integratie in Vlaanderen, Nederland en Denemarken.

De sticker (of liever: haar boodschap) daagt ons uit om die ogenschijnlijk duidelijke afbakening tussen legaal en illegaal, tussen insider en outsider in vraag te stellen en laat ons op minstens twee manieren een andere dimensie van burgerschap zien.

Ten eerste dwingt de sticker 'NIEMAND IS ILLEGAAL' ons om de wettelijke voorwaarden opzij te zetten en na te denken over de menselijke aspecten van burgerschap, normen en waarden. Hier als outsider naartoe komen, is lastig, 'insider' worden nog veel moeilijker. De vraag wie mag participeren en wie niet, wordt immers in toenemende mate beantwoord door een ideaal om erbij te horen, door vast te houden aan een specifieke set

van zogenaamde 'westerse' (wat dat ook mag betekenen) normen en waarden. Hierdoor ontstaat een situatie waarin de nieuwkomer zowel insider als outsider is: insider voor zover hij of zij een formeel of wettelijk verblijfstatuut krijgt en outsider voor zover hij of zij zich niet houdt aan een ideaal geheel van normen en waarden, noch aan een bepaalde ideale identiteit en taal. Daardoor kan iemand wettelijk gezien een insider worden en toegang hebben tot rechten en diensten, maar toch moeite hebben om zich hier op een meer emotionele en cultureel betekenisvolle manier thuis te voelen, door culturele verschillen of omdat hij of zij door de reguliere bevolking wordt uitgesloten. Werkelijk kunnen deelnemen en deelhebben aan de samenleving lijkt in die zin af te hangen van bepaalde regels: zichtbaar in de vorm van wetten en onzichtbaar in de vorm van normen en waarden, die moeilijk te doorgronden zijn.

Ten tweede stelt PERSONNE N'EST ILLEGAL het idee van burgerschap in vraag als een wettelijke voorwaarde voor de toegang tot en deelname aan het sociaal-politieke gebeuren. De slogan stelt de banaliteit van 'onze' juridische differentiaties van mensen in vraag: 'wij' stellen de regels op, 'wij' regelen de toegang en 'wij' vertellen je hoe je burger van dit land kunt worden. In zekere zin toont de boodschap van de sticker ons de stem van de andere, van de buitenstaander. En die stem is een belangrijke stem. Een stem die bovendien vaak verwaarloosd wordt: de visies van nieuwkomers op burgerschap komen zelden aan bod in openbare debatten over burgerschap. In plaats van nieuwkomers te beschouwen als passieve ontvangers van een burgerschapsstatus, is het belangrijk om nieuwkomers zelf in staat te stellen burgerschap te definiëren. Want dat doen ze: door hun omgang en contacten met andere mensen en gemeenschappen.[2] De aanwezigheid van transmigranten in het Brusselse Maximiliaanpark is hiervan een goed voorbeeld. Door hun aanwezigheid is het park uitgegroeid tot een ruimte waar mensen – nieuwkomers en buurtbewoners – zich organiseren en met elkaar in gesprek gaan. Hoewel de transmigranten niet de formele rechten genieten om daar te wonen, nemen ze wel deel aan het vormgeven van die ruimte. Meer nog: hun aanwezigheid op zich kan beschouwd worden als een politieke daad. En laat dat nu precies de manier zijn waarop Arendt het begrip burgerschap opvat: als een ruimte die we samen creëren door ons handelen en waartoe iedereen actief kan bijdragen en het sociaal-politieke gebeuren vormgeven.

Nieuwkomers helpen ons te begrijpen dat burgerschap een dynamisch en continu proces is waarin we allemaal een rol te spelen hebben. Ze wijzen ons ook op de mogelijkheid om burgerschap een nieuwe invulling te geven. Democratie was altijd al het resultaat van dialoog, interactie en participatie tussen mensen en groepen met verschillende

achtergronden. Wat het precies betekent om burger te zijn, wordt dus best niet alleen door de staat bepaald. Het zijn immers veeleer de burgers zelf die invulling kunnen geven. Op onze dagelijkse tocht door de stad kruisen we elkaars paden en kunnen we er zeker van zijn dat we zo allemaal de ruimte bepalen die we delen. Het hangt allemaal samen met onze dagelijkse gewoonten, doelstellingen, rituelen, zoals een kop koffie of thee.

---

1 Arendt, H. (1958). *The Human Condition.* Chicago: University of Chicago.

2 Moosa-Mitha, M. (2005). 'Situating Anti-Oppressive Theories within Critical and Difference-centered perspectives'. In: Brown, L. and Strega, S. *Research as Resistance: Critical, Indigenous and Anti-Oppressive Approaches.* Toronto: Canadian Scholars Press, pp. 37-72.

Etnische diversiteit in de Brusselse politiek: schakelen naar een hoger niveau

door Karen Celis[1]

Na de verkiezingen van mei 2019 steeg in het Brussels parlement het aantal verkozenen met een etnische minderheidsachtergrond van ongeveer een vijfde naar een derde. Samen met een aandeel vrouwen van 44 % resulteert de etnische diversificatie van het Brussels parlement in een zeer duidelijke 'push-back' van de typische politicus (wit en mannelijk), die historisch gezien de politieke instellingen in België domineert en die oververtegenwoordigd is, vooral daar waar de echte macht zit. Velen lezen deze evolutie naar hogere aantallen vrouwen en etnische minderheden in de politiek als een 'natuurlijke evolutie', een spontane afstemming tussen het Brussels Parlement en het demografisch profiel van de Brusselse bevolking. Het is in die lezing een erkenning van de innovatieve leiderschapskwaliteiten en van het potentieel bij vrouwen en etnische minderheden in Brussel. Die toename van 'andere' (lees: niet-witte, niet-mannelijke) vertegenwoordigers is er echter helemaal niet spontaan gekomen. Politiek heeft alles te maken met macht en de regel is dat mensen die macht hebben, eraan vasthouden. Diversificatie is met andere woorden niet het resultaat van een natuurlijke evolutie, maar een verhaal van strijd en weerstand.

De strijd voor inclusie en erkenning is, vanuit democratisch perspectief, de investering van sociaal kapitaal, energie en materiële middelen meer dan waard. Het symbolisch belang van politieke diversificatie is aanzienlijk. Het stuurt het signaal uit dat etnische minderheden in Brussel 'ertoe doen' en dat ook zij later in hun leven 'de top' kunnen bereiken. Die boodschap is bijzonder belangrijk voor de jongere generatie. De aanwezigheid van etnische minderheden in het Brussels Parlement is een wezenlijke en zichtbare bekrachtiging van hun volwaardig politiek burgerschap. Ze zegt ook iets over de eerlijkheid en rechtvaardigheid van het Brusselse politieke systeem, de partijen en het establishment.

De aanwezigheid van niet-elitaire vertegenwoordigers die geen deel uitmaken van groepen die traditioneel als de elite worden beschouwd, kan ook een diepere democratische verandering teweegbrengen. Er kan er een nauwere band door ontstaan tussen politieke instellingen en bestuur en de politieke behoeften, dromen en wensen van allerhande bevolkingsgroepen. Dit is een langzaam en intensief proces waarbij niet-elitaire groepen de instellingen en het beleid van binnenuit veranderen. Een aantal van de nieuwgekozen vertegenwoordigers zullen in de politiek blijven en deel gaan uitmaken van de politieke elites, wat sommigen al hebben gedaan. Zodra ze deel uitmaken van de leiding van partijen en van parlementaire fracties, kunnen etnische minderheden meewerken aan het opstellen van verkiezingsprogramma's en wetsvoorstellen van de partij, aan het onderhandelen over regeringscoalities, akkoorden en mandaten en aan de besluitvorming over partijpolitiek, beleid en strategieën voor toekomstige werving en selectie.

Ook deze evolutie – een betere aansluiting bij de diversiteit van de burgers via een grotere diversiteit bij politici – zal wellicht niet zo natuurlijk en spontaan tot stand komen als sommigen hopen of verwachten. Niet alle vertegenwoordigers van etnische minderheden zijn bereid om 'hun gemeenschap' te vertegenwoordigen. Sommigen vinden die verwachting misschien zelfs stigmatiserend en verzetten zich tegen het idee om vanwege hun sociaal-demografische kenmerken de extra opdracht op zich te moeten nemen om 'hun groep' te vertegenwoordigen. Anderen willen zich misschien ook helemaal niet profileren als 'een deel van een etnische gemeenschap'. Zelfs als politici uit etnische minderheden bereid zijn om op te komen voor de thema's en belangen van hun etnische groepen, dan nog zullen ze daar misschien niet toe in staat zijn omdat ze geen steun krijgen of botweg op verzet stuiten van hun partijen en politieke collega's. Kortom, de politieke inhoud kan *samen met* politici veranderen, maar er zijn geen garanties.

De voorstanders van een betere connectie van de politieke instellingen met diverse burgers rekenen dus beter niet alleen op individuele vertegenwoordigers. Het goede nieuw is dat ze dat in Brussel ook niet hoeven te doen. Het Brussels regeerakkoord bevat vijf veelbelovende institutionele hervormingen die tot meer etnische diversiteit in de Brusselse politiek kunnen leiden. Het ondersteunt: (i) extra ontmoetingen van de ministerraad met het maatschappelijke middenveld om Brusselse kwesties en onderwerpen te bespreken; (ii) nieuwe vormen van burgerparticipatie om de toekomstige complexe uitdagingen te onderzoeken die de diversiteit van Brussel weerspiegelen; (iii) initiatieven voor gezamenlijke besluitvorming in het Brussels parlement, zoals gemengde parlementaire commissies met verkozenen en burgers en hervormingen om het indienen

van petities aan te moedigen en aantrekkelijker te maken als middel voor burgers om wetgevende initiatieven te nemen; (iv) participatieve en coöperatieve begrotingen om onder meer initiatieven rond sociale cohesie en stadsplanning te financieren; (v) plaatselijke besturen en gewestelijke instellingen bij hun hervormingsinspanningen die het gemakkelijker moeten maken om burgerinitiatieven op te zetten en om de overheid en de burgers te laten samenwerken.

Dit zijn vijf belangrijke mogelijkheden die samen of parallel met de numerieke sterkte van de vertegenwoordigers van etnische minderheden kunnen gebruikt worden om de banden tussen de diverse Brusselse burgers en de politiek aan te halen. Het rijk en zeer divers maatschappelijk middenveld van Brussel kan zo betrokken worden bij de politieke dialoog en samen met wetgevers en regeringsleden beleidsmaatregelen uitwerken om de problemen van etnische minderheden aan te pakken en hun belangen te behartigen. Besluitvorming wordt zo een overleg met alle betrokkenen om eerlijke en rechtvaardige resultaten te bereiken voor alle Brusselaars, inclusief de minder bemiddelde en gemarginaliseerde burgers. Het grotere aantal vertegenwoordigers van etnische minderheden en deze institutionele hervormingen vormen samen een unieke kans voor het Brusselse parlement en de regering om de kloof tussen de politiek en de diverse Brusselaars te dichten. Het is ook een unieke gelegenheid om iets te doen aan het drastisch afnemende vertrouwen en de pijlsnel dalende legitimiteit, waarmee de (Brusselse) instellingen die onze democratie vertegenwoordigen, kampen. Etnische minderheden binnen en buiten die formele instellingen kunnen deze kans nu grijpen om de institutionele hervormingen in hun voordeel te gebruiken. Belangrijker evenwel is dat met de vijf beloften in het Brussels regeerakkoord de correcte vertegenwoordiging van etnische minderheden nu een verplichting is geworden van de democratische instellingen zelf. Die verantwoordelijkheid ligt niet langer bij individuele leden van etnische minderheden maar bij het parlement en de regering. Zo schakelt Brussel in het diversiteitsverhaal naar een hoger niveau.

1 Dit essay is gebaseerd op Celis, K. en Childs, S. (2020) *Feminist Democratic Representation.* Oxford: Oxford University Press.

Geef steden de middelen om zelf werk te maken van de integratie van migranten

door Deniz Ay

Migratie is vooral een stedelijk fenomeen. Hoewel we internationale migratie vaak associëren met kampen, leeft 60 % van de vluchtelingen wereldwijd in steden.[1] Maar liefst 20 % van de internationale migranten verblijft in amper twintig wereldsteden. In achttien van die steden maken ze ongeveer 20 % van de totale bevolking uit.[2] Het is niet langer ongebruikelijk dat grote aantallen migranten in golven in die steden aankomen, en dit als gevolg van uiteenlopende factoren, van gewapende conflicten tot de klimaatcrisis. Steden zijn voor de meeste migranten knooppunten. Daar begint hun integratietraject.[3] De vraag is daarom: welke rol kunnen steden spelen om een kentering tot stand te brengen in het verhaal dat van een migratieachtergrond al te vaak een bron van structurele ongelijkheid maakt? Antwoorden op die vraag kunnen leiden tot veerkrachtige steden die diversiteit omarmen.

De meeste internationale migranten die in steden terechtkomen, lopen in de voetsporen van familieleden en etnische netwerken die door eerdere migratiegolven zijn ontstaan, of volgen hun dromen om vlotter toegang te hebben tot de sociale en economische kansen die steden bieden. Generaties migrantengemeenschappen hebben in elke kosmopolitische stad etnische enclaves opgericht. Die gevestigde netwerken bieden de sociale voorzieningen en de onmiddellijke steun die nieuwkomers nodig hebben om een begin te kunnen maken met het lange integratieproces. Gastgemeenschappen kunnen ook noodmaatregelen uitwerken, zoals ze deden voor de vluchtelingen die in 2015 massaal in West-Europa toestroomden. Georganiseerde vrijwilligers voorzien dikwijls in de primaire kortetermijnbehoeften van nieuwkomers door hen eten en onderdak te bieden. Van zodra het hoogtepunt van de opvangcrisis voorbij is, wordt die ad-hocrespons van de gemeenschap doorgaans teruggeschroefd.

Het is dan aan de steden om werk te maken van de integratie van migranten. Toegang tot degelijke huisvesting, onderwijs, taalopleidingen en werk zijn de dringendste uitdagingen voor hun integratie. We kunnen integratie zien als het proces waarbij de sociale afstand tussen nieuwkomers en gevestigde bewoners wordt verkleind en verschillen in toegang tot economische en politieke kansen worden weggewerkt. Integratie heeft drie praktische componenten: een sociale, een economische en een politieke component. Sociale integratie is het wederzijdse proces om sociale banden op te bouwen tussen migranten en gastgemeenschappen. Sociale integratie vergt dialoog, begrip en respect. Het is tweerichtingsverkeer, waarbij zowel de nieuwkomers als hun gastgemeenschappen betrokken zijn. Economische integratie omvat het integreren van nieuwkomers in het economische systeem, als werkgever of als werknemer. Ze draagt zo bij tot de welvaart die wordt gedeeld door de hele samenleving, zowel de nieuwkomers als de gevestigde inwoners. Politieke integratie opent tot slot de deur voor migranten naar vertegenwoordiging in en deelname aan het politieke systeem.

In een echte democratie mag de geboorteplaats of de herkomst van de ouders geen rol spelen in de kansen op de arbeidsmarkt, toegang tot basisdiensten of tot politieke participatie en vertegenwoordiging. Die drie aspecten van de integratie van migranten bepalen of een stad echt democratisch is en haar inwoners gelijke toegang hebben tot werk, onderwijs en basisvoorzieningen. Met deze formule kunnen we de beperkte en technische interpretatie van wat de 'integratie van migranten' precies inhoudt verruimen en opteren voor een meer inclusieve en praktische aanpak om sociale, economische en politieke struikelblokken voor nieuwe inwoners zoveel mogelijk weg te werken. Niet alleen migranten, maar alle stadsbewoners zullen baat hebben bij die ruimere kijk op integratie en de ontwikkeling van betere integratiestrategieën.

Nieuwkomers die toegang hebben tot taal- en beroepsopleidingen en vervolgens de stap naar de arbeidsmarkt zetten, betalen belastingen en leveren zo een bijdrage aan de stad. Ondernemende migranten creëren banen en helpen lokale economieën en achtergestelde buurten nieuw leven in te blazen, vaak door kleine bedrijven op te starten. Om te garanderen dat vluchtelingen en migranten hun steentje bijdragen aan hun gastgemeenschappen, keuren heel wat steden in de VS uitgebreide welkomstprogramma's en strategische plannen met tweeledige steun goed om van hun sociale, economische en politieke integratie een succes te maken. Zo'n lokaal integratiebeleid voorziet onder meer in toegang tot onderwijsprogramma's voor kinderen en volwassenen. Het vergroot ook de expertise van professionals die migranten en vluchtelingen begeleiden. Het bevordert ook de gemeenschapsopbouw tussen gastgemeenschappen en nieuwkomers.

De schaal van de stad maakt integratie op een efficiënte en effectieve manier mogelijk. Het is gemakkelijker om een integratiebeleid te ontwikkelen dat de problemen binnen een stad aanpakt, dan een beleid dat dit op nationaal niveau doet, zoals meestal het geval is. Ondanks het belang van huisvesting voor sociale en economische integratie, beantwoordt een nationaal huisvestingsbeleid niet aan de specifieke behoeften van nieuwkomers. Steden verschillen ook aanzienlijk wat betreft hun lokale huizenmarkten of capaciteiten om nieuwkomers degelijke huisvesting te bieden. Een nationaal huisvestingsbeleid kan in de praktijk nauwelijks iets verhelpen aan de huisvestingsproblemen van migranten. Steden kunnen betaalbare en toegankelijke huisvesting aanbieden omdat ze de markt kennen en ze gerichte oplossingen op lokaal en buurtniveau kunnen uitwerken. Verschillende steden in Canada en Australië gebruiken bijvoorbeeld 'community housing' als onderdeel van hun beleid om betaalbare huisvesting voor migranten aan te bieden. Italië past dan weer innovatieve beleidsmaatregelen toe die huisvesting en integratie van migranten combineren in de vorm van zelfbouwprojecten.[4]

Onmiddellijke toegang tot taalopleidingen is essentieel voor alle aspecten van integratie. Ook dit is gemakkelijker op stadsniveau te regelen. 'Hispi' is een succesvol voorbeeld van een dergelijk initiatief in het Duitse Düsseldorf. Hispi[5] is een lokale ngo die sinds 2015 vrijwilligers inschakelt om migranten te helpen bij het aanleren van de taal. De ngo kan hierbij rekenen op donaties van individuen en coöperaties en op de samenwerking met plaatselijke ondernemingen en de lokale overheid. De taal leren door directe sociale interactie met leeftijdsgenoten doet ook netwerken tussen migranten en nieuwkomers ontstaan. Steden zijn flexibel en kunnen lokale mogelijkheden en vrijwilligers benutten om snel met taalopleidingen te starten. Ze hoeven zo niet te wachten tot de bureaucratie het initiatief neemt en middelen vrijmaakt.

Omdat het eenvoudiger is om op het stedelijke niveau informatie en feedback te verzamelen over het gevoerde beleid, kunnen steden het intergratiebeleid ook gemakkelijker evalueren en er beter toezicht op uitoefenen. Zo kunnen ze betere strategieën ontwikkelen en kan het stadsbestuur partnerschappen opzetten met andere lokale instanties zoals universiteiten, verenigingen en ngo's die zich richten op migranten. Een integratieagenda op stadsniveau staat in schril contrast met het trage centrale, bureaucratische beleid van de overheid. Het integratiebeleid van nationale regeringen begint met het classificeren van migranten op basis van hun wettelijk statuut: asielzoekers, vluchtelingen, illegale migranten, vreemdelingen enz. Een gedecentraliseerde aanpak van integratie op niveau van steden laat toe om af te stappen van wettelijke beperkingen op bepaalde rechten. Het stadsbestuur focust meer op de noden van de migranten.

Steden de mogelijkheid bieden om hun beloftevol potentieel te activeren en werk te maken van de integratie van migranten, komt de hele bevolking ten goede. Hierbij kunnen financiële en administratieve bevoegdheden van nationale/federale overheden naar het lokale niveau worden overgeheveld. Ook kan politieke en technische steun via coalities/platforms tussen de steden – de zogenaamde stadsnetwerken – worden verdeeld. Het potentieel van steden om de integratie van migranten te versnellen, komt al tot uiting in de activiteiten van verschillende stadsnetwerken. Stadsnetwerken kunnen opereren onder transnationale instellingen zoals het Intercultural Cities-programma (ICC) van de Raad van Europa, onder organisaties zoals Eurocities (een gezamenlijk initiatief van verschillende stadsbesturen) en onder ngo's zoals Welcoming America in de VS. Die stadsnetwerken willen steden helpen door kennisuitwisseling over integratiepraktijken en professionele gemeenschapsvorming voor mensen uit het middenveld te bevorderen. Een tastbaar resultaat van deze netwerken is het ontwikkelen en inzetten van innovatieve en progressieve strategieën voor integratie. Die ontwikkelingen helpen stadsbesturen om samen met het maatschappelijk middenveld en de publieke en private sector na te denken en acties op te zetten die verder gaan dan de politieke en wettelijke beperkingen van hun nationale regeringen. Als progressieve signalen kunnen die stadsnetwerken ook invloed uitoefenen op de beleidskaders van hun nationale/federale regeringen door plaatselijke besturen meer armslag te geven om een migratiebeleid op te zetten of door administratieve ondersteuning te bieden om integratiestrategieën van onderuit te implementeren.

Stadsnetwerken hebben ook symboolfuncties zoals het legitimeren van plaatselijke integratie-initiatieven en het positioneren van steden als plekken waar migranten welkom zijn.[6] De activiteiten van deze stadsnetwerken worden gefinancierd met middelen uit verschillende bronnen, zoals regeringen, supranationale organisaties, ngo's en bedrijven. Die netwerken meer macht geven, is een eenvoudig stap om steden te helpen samenwerken om nieuwe plaatselijke integratiestrategieën te ontwikkelen en te verspreiden. Kennis en kennisuitwisseling bevorderen de samenwerking en solidariteit tussen steden. Dit kan leiden tot grensoverschrijdende initiatieven om werk te maken van een wereldwijde coalitie voor de integratie van migranten.

Steden kunnen een grotere rol spelen bij de integratie als de gastgemeenschappen steun vragen voor en geven aan de beloften van steden om werk te maken van effectieve integratiestrategieën. Dit idee kan rekenen op meer steun als beleidsmakers en het maatschappelijk middenveld zich inzetten om het grote publiek op de hoogte te brengen van de 'publieke voordelen' van goed doordachte integratiestrategieën. Het struikelblok

is vaak niet het gebrek aan financiële middelen, maar het gebrek aan steun van de bevolking en de politieke eisen van mensen met sociaaleconomische privileges die zich verzetten tegen een diversiteitsbeleid waar alle stadsbewoners beter van worden. Het is veel eenvoudiger om de politiek en het praktijkveld in een stad tot actie aan te sporen dan op nationaal niveau, omdat de overheid er veel dichter staat bij hun kiezers. Deze aanpak van de integratie van migranten op stadsniveau zal uiteindelijk het conventionele idee van burgerschap als lidmaatschap van een natiestaat doen verdwijnen. Die politieke opening effent het pad voor een nieuwe progressieve invulling van burgerschap die gebaseerd is op het bewonen van een bepaalde stad en bezield is door de rechten van de mens. Zo'n stadsburgerschap sluit beter aan bij de hedendaagse mondiale politieke omstandigheden en de toenemende mobiliteit van mensen.[7]

---

1 Muggah, R., & Abdenur, A. (2018). *Refugees and the City: The Twenty-First-Century Front Line*. Waterloo, ON, Canada: Centre for International Governance Innovation.

2 IOM (2015). World Migration Report. Migrants and cities: New partnerships to manage mobility. Geneva, Switzerland: IOM. https://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf

3 De Graauw, E., & Vermeulen, F. (2016). Cities and the politics of immigrant integration: a comparison of Berlin, Amsterdam, New York City, and San Francisco. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(6): 989-1012.

4 Semprebon, M., & Haddock, V. S. (2016). Innovative housing practices involving immigrants: the case of self-building in Italy. *Journal of Housing*, 31(3): 439-455.

5 Hispi das Lernhaus: https://www.hispi.de/ueber-hispi/

6 Caponio, T. (2019). City Networks and the Multilevel governance of migration. Policy discourses and actions. Policy Discourses and Actions (January 2019). *Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper No. RSCAS, 8.*

7 Oomen, B. (2020). Cities of Refuge: rights, culture and the creation of cosmopolitan cityzenship. In R. Buikema, A. Buyse, & A. C. Robben (Eds.), *Cultures, Citizenship and Human Rights* (pp. 121-136). Abingdon & New York: Routledge.

Tolerantie ten aanzien van LGBT's kan van in religies worden ontwikkeld

door Filip Van Droogenbroeck, Bram Spruyt, Jessy Siongers

België wordt vaak beschouwd als een liberaal land in vergelijking met andere Europese landen als het gaat om lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LGBT) kwesties.

Stellen van hetzelfde geslacht kunnen in België sinds 2003 trouwen of wettelijk gaan samenwonen en mogen sinds 2006 kinderen adopteren. De publieke steun voor homohuwelijken is in België hoger dan het EU-gemiddelde. Sinds 2012 worden misdrijven strenger bestraft als er sprake is van discriminatie als verzwarend element. Bovendien is het bestrijden van een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit opgenomen in de eindtermen van het secundair onderwijs.

Ondanks dit alles krijgen LGBT's ook in België te maken met vooroordelen, haat en geweld. LGBT-jongeren worden vaker gepest op school, hebben vaker problemen met drugsgebruik en kampen met zelfmoordgedachten en/of problematische gedrag. Religie lijkt hierin een belangrijke rol te spelen. Hoewel alle grote religieuze tradities een boodschap van universeel mededogen en tolerantie uitdragen, toont onderzoek sinds de jaren ‘50 dat gelovigen vaker vooroordelen hebben tegenover minderheidsgroepen (op grond van hun ras, etnische afkomst, en seksuele geaardheid) dan niet-gelovigen.

De klassieke moderniserings- en secularisatietheorie voorspelde dat religie weldra tot het verleden zou behoren, maar het is duidelijk dat secularisering voornamelijk een West-Europees fenomeen is en een uitzondering in vergelijking met de rest van de wereld. Daarnaast hebben migratieprocessen geleid tot een samenleving waarin religie een belangrijke rol zal blijven spelen. Op basis van ons eigen empirisch onderzoek willen we tonen hoe verdraagzaamheid van binnenuit religies kan worden ontwikkeld.

We illustreren een manier waarop gelovigen hun religieuze identiteit niet opzij hoeven te schuiven om verenigbaar te zijn met seculiere waarden zoals LGBT-rechten.

Hoewel België historisch gezien een katholiek land is, is het kerkbezoek sinds de jaren 1960 fors gedaald. Dat geldt overigens voor de meeste landen in West-Europa. Katholieke overtuigingen oefenen wel nog steeds een belangrijke invloed uit op politieke waarden en cultureel conservatisme. Bovendien is een groeiend deel van de Belgische bevolking van Marokkaanse of Turkse afkomst, die over het algemeen het islamitische geloof aanhangen. Een open houding tegenover LGBT-rechten leidt tot spanningen met aanhangers van conservatieve interpretaties van Abrahamitische religies (waaronder het christendom en de islam), die een groepsnorm voor heteronormativiteit voorstaan die homoseksualiteit verbiedt. Daarom wordt het uitermate belangrijk om manieren te vinden om gelovige mensen aan te moedigen een tolerante en respectvolle houding ten opzichte van LGBT's (en ook andere minderheidsgroepen) aan te nemen, op een manier die religieuze overtuigingen niet stigmatiseert of miskent.

Die duidelijke paradox tussen de boodschap van universele verdraagzaamheid die alle religies uitdragen, en de (gemiddeld) vaker voorkomende negatieve gevoelens ten aanzien van homoseksualiteit bij gelovigen is een blijk van de complexe band tussen religie en vooroordelen tegenover homoseksualiteit. Om deze paradox te begrijpen, is het belangrijk om te onderzoeken *hoe* religie in academisch onderzoek wordt gebruikt.

Of je religie nu meet aan de hand van de religieuze identificatie van mensen (bv. christen of moslim), de religiositeit (bv. het subjectief belang van religie) of de geloofspraktijken (frequentie van het bijwonen van erediensten), er is een duidelijk positief verband met vooroordelen jegens homoseksuelen, ongeacht de religie. Al vroeg beseften wetenschappers dat zulke benaderingen de complexiteit van hoe mensen religie ervaren niet helemaal weerspiegelt. In dit verband wezen Batson, Schoenrade en Ventis op het bestaan van een soort religieuze oriëntatie die ze ‘zoektochtoriëntatie’ noemden en die theoretisch met verdraagzaamheid wordt geassocieerd.[1] Het concept van zoektochtoriëntatie moet beter aansluiten bij het idee van een volwassen religieuze beleving die existentiële vragen kritisch en open benadert. Een religieuze zoektochtoriëntatie impliceert een bereidheid om te twijfelen, zelfkritisch te zijn en om complexe problemen, zoals ethische verantwoordelijkheid, aan te pakken zonder afbreuk te doen aan hun complexiteit.

Wij onderzochten de relatie tussen religieuze identiteit, zelf-gerapporteerde religiositeit, religieuze zoektochtoriëntatie, autoritarisme en negatieve attitudes ten opzichte van homoseksuelen bij 2834 jongeren – christenen en moslims – tussen 14 en 23 jaar in Vlaanderen.[2] Onze vergelijking van de relaties tussen verschillende aspecten van religiositeit voor twee verschillende religies stelde ons in staat om een beter inzicht te verwerven in de relatie tussen religiositeit en vooroordelen ten opzichte van homoseksualiteit. We ontdekten dat jonge moslims vaker aangaven vooroordelen te hebben tegenover homoseksualiteit dan jonge christenen, hoewel de factoren die wijzen op het hebben van vooroordelen bij christenen – geslacht, lage opleiding, hoge zelf-gerapporteerde religiositeit, autoritarisme en zoektochtoriëntatie – evenzeer worden aangetroffen bij moslims. Van alle religieuze indicatoren bleek *enkel en alleen* een religieuze zoektochtoriëntatie bij beide geloofsgroepen tot minder anti-homogevoelens te leiden.

Onze bevindingen hebben belangrijke implicaties voor hedendaagse samenlevingen. Volgens het klassieke secularisatiedenken zal religie door de voortschrijdende modernisering binnenkort aan belang en betekenis voor het publieke en politieke debat verliezen. In zijn artikel 'Religion in the Public Sphere' stelt Habermas dat aanhangers van de seculiere visie ervan overtuigd zijn "dat religieuze opvattingen op lange termijn onvermijdelijk zullen smelten onder de zon van wetenschappelijke kritiek en dat geloofsgemeenschappen niet in staat zullen zijn om de druk te weerstaan van een niet te stoppen culturele en sociale modernisering."[3]

Aanhangers van de secularisatiethesis verwachten dat moslimminderheden in Europese landen dezelfde secularisatieprocessen doormaken en uiteindelijk zullen opgaan in de seculiere manier van leven. Deze redenering loopt echter op twee punten mank. Ten eerste houdt ze er geen rekening mee dat het secularisatieproces vooral een West-Europees fenomeen is en in de rest van de wereld nauwelijks voorkomt. In de VS is er ondanks dezelfde moderniseringstrends minder sprake van secularisatie. In landen als Marokko en Turkije lijkt toenemende modernisering de religiositeit niet te verminderen. Daarnaast heeft onderzoek in Nederland aangetoond dat moslims van de tweede generatie met een hoger opleidingsniveau geen lagere mate van zelfbenoemde religiositeit of geloofspraktijk vertonen dan moslims van de tweede generatie met een lager opleidingsniveau. Het is dus naïef om te beweren dat religie zal verdwijnen naarmate de modernisering toeneemt. Religie is met andere woorden een blijver.

De redenering getuigt ook niet van respect voor de identiteit van het gelovige individu. Vanuit het perspectief van secularisatie wordt van gelovigen verwacht dat ze seculier worden en hun religieuze overtuigingen loslaten, aangezien ze worden beschouwd als onverenigbaar met secularistische idealen. Hierbij wordt doorgaans op minderheden gefocust voor wie religie een belangrijke plaats in het leven heeft. Deel uitmaken van een geloofsgemeenschap biedt migranten zekerheid, respect en toegang tot middelen die ze nodig hebben om problemen aan te pakken na hun migratie.

De hamvraag blijft hoe westerse samenlevingen die uit een groeiende groep jonge moslims bestaan, erin slagen een tolerante en respectvolle houding ten opzichte van homoseksuelen te cultiveren zonder religieuze overtuigingen te stigmatiseren of te miskennen.

Volgens Habermas is er behoefte aan een postseculier perspectief dat accepteert dat geloofsgemeenschappen niet verdwijnen als gevolg van modernisering. In een postseculiere wereld zullen seculiere en religieuze tradities elkaar moeten tolereren en ernstig nemen. Dit postseculier perspectief onderzoekt hoe religieuze tradities kunnen worden gerespecteerd zonder de verworvenheden van secularisatie op te offeren. Dit vraagt om een gedeeld en complementair leerproces. Aan de seculiere kant is het noodzakelijk om tot een postmetafysisch denken te komen dat zich onthoudt van ontologische uitspraken en het overdrijven van huidige wetenschappelijke kennis (zoals "Er is geen leven na de dood"). Een dergelijke houding erkent de relativiteit van de metafysische aannames van naturalisten.[4] Zolang secularisten vasthouden aan hun overtuiging dat religieuze tradities archaïsche en anachronistische overblijfselen zijn van premoderne samenlevingen die worden gekenmerkt door wreedheid en irrationaliteit, is er geen ruimte voor wederzijds begrip. Wat de religieuze kant betreft, stelt Habermas dat er behoefte is aan het ontwikkelen van reflexieve religie. Dit betekent niet dat gelovigen hun religieuze overtuigingen moeten ontkennen, maar wel moeten erkennen dat vrijheid van religie bestaat. Ze moeten accepteren dat er ruimte is voor een redelijk en hoffelijk debat over religieuze overtuigingen/levensbeschouwingen.

Al te vaak bleven eerdere discussies steken op een filosofisch niveau dat geen concreet aanknopingspunt biedt dat ook in de praktijk werkt. Religieuze zoektochtoriëntatie kan de noodzakelijke ontbrekende schakel zijn. Ons onderzoek toont dat een religieuze zoektochtoriëntatie een positieve invloed heeft op het aanvaarden van homoseksualiteit door zowel jonge christenen als jonge moslims, zelfs na rekening te hebben gehouden met zelfbenoemde religiositeit, autoritarisme en andere indirecte factoren. Jongeren met een

religieuze zoektochtoriëntatie lijken zich aan te sluiten bij de universele boodschap van verdraagzaamheid die hun religieuze tradities uitdragen en die de invloed kan temperen van de bezwaren tegen homoseksualiteit die voortvloeien uit de meer conservatieve interpretaties van hun religie. Een religieuze zoektochtoriëntatie geeft hoop op het tot stand komen van verdraagzaamheid vanuit de religie zonder dat gelovigen hun religieuze identiteit moet loslaten om compatibel te zijn met seculiere waarden. Omdat het van toepassing kan zijn op zowel jonge moslims als jonge christenen, biedt dit een hoopvol perspectief voor de toekomst. Daarom moeten we manieren vinden om een religieuze zoektochtoriëntatie te cultiveren bij gelovige jongeren en wellicht ook bij agnostici. Onze bevindingen tonen aan dat onverdraagzaamheid ten opzichte van homo's/lesbiennes niet noodzakelijk te maken heeft met het feit dat iemand gelovig is, maar met hoe iemand religie beleeft.

---

1 Batson, C. D., Schoenrade, P., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social- psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

2 Van Droogenbroeck, F., Spruyt, B., Siongers, J., & Keppens, G. (2016). Religious Quest Orientation and Anti-Gay Sentiment: Nuancing the Relationship Between Religiosity and Negative Attitudes Toward Homosexuality Among Young Muslims and Christians in Flanders. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 55(4): 787-799.

3 Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1): 1-25.

4 Habermas stelt bijvoorbeeld dat de naturalistische achtergrond van het secularisme nog steeds het onderwerp is van een voortdurend filosofisch debat met een open einde. De radicale vorm van naturalisme reduceert de hele realiteit tot een fysieke realiteit en devalueert alle soorten uitspraken die niet kunnen worden herleid tot gecontroleerde observaties, nomologische stellingen of causale verklaringen.

Europa moet zijn opvatting over secularisme in vraag stellen om diversiteit een echte plaats te geven

door Shilpi Pandey en Stefaan Smis

In verschillende Europese landen zagen we recent hoe verhitte debatten over het dragen of verbieden van de *boerka* (volledige gezichtssluier) of *hijab* (hoofddoek) de samenleving verdeelden. De discussie werd vaak aangewakkerd door tegengestelde opvattingen over de vrijheid van godsdienst, die erkend is door verschillende mensenrechtenverdragen, zoals het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Het debat heeft intussen de sociaal-politieke wereld overstegen en wordt nu voortgezet in juridische arena's en in het bijzonder voor nationale hoven en rechtbanken. Zelfs het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is in verschillende zaken gevraagd om zich over de kwestie uit te spreken. In een reeks opmerkelijke uitspraken heeft het Straatsburgs Hof geoordeeld dat het verbieden van de *hijab* of *boerka* in openbare ruimten de vrijheid van godsdienst niet beperkt.[1] Hoewel vrijheid van godsdienst een essentieel mensenrecht is, is het volgens artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens geen absoluut recht. Daarom kan het onderworpen worden aan een aantal beperkingen, voor zover die bij wet zijn vastgelegd en in een democratische samenleving noodzakelijk worden geacht. Het EHRM keurde het verbod op de *boerka* of *hijab* goed in het licht van het 'samenleven' in een democratische seculiere maatschappij. Het is daarom duidelijk dat een specifieke invulling van het secularisme in moderne Europese samenlevingen het leidende principe is geworden voor het bepalen van de plaats van religie en religieuze identiteit. Dit doet de vraag rijzen of deze vorm van secularisme plaats kan bieden aan diversiteit in een steeds diverser wordend Europa.

Velen zijn het erover eens dat de introductie van het secularisme in Europa de spanningen tussen katholieken en protestanten heeft vervlakt en later ook dienstig was om personen met een christelijk geloof te kunnen laten samenleven met degenen die afstand hadden genomen van de christelijke kerken of religies. In onze huidige Europese samenlevingen, die in toenemende mate worden gekenmerkt door nieuwe vormen van religieuze diversiteit, waar (niet-christelijke) gelovigen zich altijd en overal aan bepaalde voorschriften moeten houden, komt de visie van het Europese secularisme onder druk te staan. Men kan zich dan de vraag stellen of het secularisme nog steeds als het middel dient om de diversiteit te kunnen accommoderen of dat het integendeel een struikelblok is geworden in de ambities om een diverse samenleving op te bouwen waar iedereen zich thuis voelt. Moeten we vandaag het secularisme herzien? We pleiten hier niet om het secularisme af te wijzen, maar verdedigen de opvatting dat er moet worden nagedacht over wat voor soort diversiteit we in Europa willen. Dit soort diversiteit bepaalt of en hoe we het secularisme moeten herinterpreteren. Wij menen dat het secularisme neutraler moet worden, zodat het ook ruimte kan bieden aan de nieuwe vormen van diversiteit in Europa.

De oorsprong van het secularisme in Europa is terug te voeren tot de tijd dat het protestantisme een uitdaging begon te vormen voor het katholicisme. Men zou kunnen stellen dat het concept is uitgevonden door de protestantse bewegingen om de macht van de katholieke kerk aan banden te leggen.[2] Door religie als een strikt persoonlijke aangelegenheid te beschouwen en de invloed van de katholieke kerk op de staat te beperken door een duidelijke scheiding tussen kerk en staat door te voeren, creëerden de protestantse bewegingen een instrument om de invloed van de katholieke kerk in openbare aangelegenheden in te perken zodat er ruimte kwam om hun eigen invloed uit te breiden. Deze specifieke historische invulling van het secularisme is een belangrijke factor geweest die Europese samenlevingen lang heeft bepaald.[3] In de loop der jaren is de scheiding tussen kerk en staat ook één van de belangrijkste aspecten geworden bij het vastleggen van de grenzen van de religieuze vrijheden in veel Europese staten. Terwijl het secularisme vereist dat staten niet-religieus zijn en zich neutraal opstellen tegenover religieuze identiteit, geldt dezelfde eis ook voor het belijden van religie door individuen, in de zin dat religie behoort tot de privésfeer. Door het secularisatieproces is religie met andere woorden 'gedomesticeerd' en teruggebracht tot een loutere privéaangelegenheid die thuis en in speciaal daartoe opgerichte gebedsplaatsen kan worden beoefend. Deze specifieke aard van het secularisme laat ruimte voor één enkele opvatting over hoe religie in een samenleving aanwezig kan zijn en verplicht tegelijk alle religies om binnen de grenzen van de privésfeer te blijven.

Onderzoek van de geschiedenis van het secularisme heeft echter aangetoond dat het secularisme zelf een niet-neutraal concept is en in Europa op een specifiek religieuze en historische manier wordt ingevuld. Deze opvatting over 'neutraliteit' zou in een grotendeels homogene Europese samenleving een adequaat antwoord bieden op het diversiteitvraagstuk. Eenzelfde standpunt dat pleit voor religieuze neutraliteit in het Europa van vandaag met zijn steeds diversere en multiculturele bevolking brengt heel wat uitdagingen met zich mee… Hoewel de meerderheidsbevolking in de Europese context een religieus 'neutrale' identiteit heeft, vormt deze vraag een uitdaging voor bepaalde (nieuwe) minderheden. Deze minderheden verwachten van hun leden immers een manier van leven gebaseerd op voorschriften die bepaalde zichtbare symbolen opleggen zonder rekening te houden met de scheiding tussen kerk en staat. Zo is het voor Sikhs een verplichting een baard te laten groeien en een tulband te dragen. Andere religies, zoals de islam, het boeddhisme of het jodendom, vereisen dat hun volgelingen hun haar laten groeien of juist afscheren, dat ze bepaalde kledingstukken dragen, dat ze bepaalde zaken al dan niet mogen eten of drinken, dat ze gedurende een bepaalde periode van het jaar moeten vasten, dat ze op bepaalde momenten van de dag moeten bidden of dat ze zich aan bepaalde normen moeten houden. Men kan geen volgeling van deze religies zijn als men zich niet aan die regels houdt. Om echter binnen de seculiere identiteit van onze Europese samenlevingen te passen, moeten alle religieuze identiteiten zich beperken tot de privésfeer. Het secularisme en zijn opgelegde 'neutraliteit' verplicht die minderheidsreligies dus om zich in het openbaar neutraal op te stellen, ook al vereist hun religie dat ze onder alle omstandigheden bepaalde religieuze regels in acht nemen. Dit dwingt hen om de ene identiteit boven de andere te plaatsen, ook al brengt dit hun godsdienstvrijheid in gevaar. Omdat er maar één unieke manier is waarop een staat zichzelf als een seculiere staat kan identificeren, verworden religies tot op zichzelf staande privéaangelegenheden. Het gevolg is dat vele Europese democratieën strategieën nastreven van culturele assimilatie door een beleid te voeren waarbij 'andere' identiteiten (die niet tot de seculiere tradities behoren) in overeenstemming worden gebracht met de Europese identiteit.

In het licht van het groeiende multiculturele karakter van Europese samenlevingen, brengen die assimilatiestrategieën nieuwe uitdagingen met zich mee met betrekking tot de vrijheid van godsdienst. Het is daarom belangrijk de nodige aandacht te schenken aan de betekenis die we geven aan het secularisme in multiculturele Europese samenlevingen. Onze samenlevingen wachten immers op oplossingen om met diversiteit te kunnen omgaan zonder de vrijheid van godsdienst in gevaar te brengen.

1 De drie belangrijkste uitspraken in dit verband zijn SAS tegen Frankrijk (rolnummer 43835/11), Belkacemi en Oussar tegen België (rolnummer 37798/13) en Dakir tegen België (rolnummer 37798/13).

2 Zie De Roover, J. (2015). *Europe, India, and the limits of secularism.* Oxford: Oxford University Press, pp. 60-63.

3 Casanova, J. (2006). Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. *The Hedgehog Review* 8(1/2): 7.

RACISME
&
IDENTITEIT

AVENUE
FLOYD GEORGE
LAAN
BLACK LIVES MATTER
NOT BEING RACIST IS NOT ENOUGH! BE ACTIVELY ANTI-RACIST!
FIGHT RACISM
©Esma Alouet

BOULEVARD
LEOPOLD II
LAAN
©Esma Alouet

SQUARE
PATRICE LUMUMBA
SQUARE
©Esma Alouet

©Esma Alouet

Brussel is doordrongen van racisme

door Géraldine André, Safaa Charafi, Laura Westerveen, Dounia Bourabain

Als gaststad van de Europese instellingen wordt Brussel vaak beschouwd als de hoofdstad van de Europese Unie. Met bijna 180 nationaliteiten en 100 gesproken talen is Brussel ook een van de meest kosmopolitische steden ter wereld. Na Dubai telt de hoofdstad van de EU het hoogste percentage bewoners die geboren zijn in het buitenland. Volgens het Wereldmigratierapport van de Internationale Organisatie voor Migratie zijn meer dan 62 % van de inwoners van Brussel geboren in het buitenland, vooral in Noord-Afrika en Turkije. Brussel is de meest diverse stad van België, op de voet gevolgd door Antwerpen. De voorbije anderhalve eeuw werd de demografie van de stad sterk bepaald door migratiestromen, wat resulteerde in een erg grote (onder meer) etnische, raciale, talige, culturele, sociale en religieuze diversiteit. Brussel wordt dus ontegensprekelijk gekenmerkt door een erg mobiele en internationale bevolking. Dat scherpt de uitdaging om voor de etnische minderheden van de stad een gelijke en rechtvaardige samenleving uit te bouwen verder aan.

Hoewel Brussel een erg diverse bevolking heeft, is heel wat informatie voorhanden over de discriminatie van mensen met een migratieachtergrond. Die toont aan dat inwoners met een migratieachtergrond niet dezelfde mogelijkheden en kansen krijgen als mensen van Belgische oorsprong. Volstaat dat om Brussel te bestempelen als een racistische stad? Als we het over racisme hebben, denken we in de eerste plaats aan het zichtbare en bewuste gedrag van individuen die anderen discrimineren vanwege hun huidskleur, geloofsovertuiging, afkomst, enzovoort. Maar niet alleen individuen produceren of vertonen racistisch gedrag. Er zijn ook implicietere en meer verborgen vormen van racisme, zoals het racisme door institutionele organen. Organisaties en instituties van een land of een stad kunnen namelijk zo gestructureerd zijn dat ze discriminatie van minderheden veroorzaken en in stand houden. In het geval van Brussel worden etnische minderheden geconfronteerd met systematische discriminatie, die ingrijpt op hun buurt, hun keuze van onderwijsrichting en -traject en hun mogelijkheden om zich in te

schrijven in een goede school. Uiteindelijk heeft dat soort geïnstitutionaliseerd racisme een grote impact op het carrièreverloop van minderheidsstudenten en dus ook op hun toekomstige levensstandaard. Hun mogelijkheden worden beperkt door de manier waarop de stad gestructureerd is en waarop het schoolsysteem en de arbeidsmarkt georganiseerd zijn. Als je kijkt naar de stedelijke segregatie en naar de structuur van het onderwijssysteem en de arbeidsmarkt in Brussel, wordt het duidelijk dat Brussel, onder een sluier van superdiversiteit, een smet draagt van racisme.

Ook al zijn gemeenten en buurten niet homogeen en ook al is de stedelijke segregatie een dynamisch gegeven, toch blijft Brussel een erg gepolariseerde stad. De periferie van de hoofdstad bestaat uit de sociaaleconomisch meest bevoorrechte en meest Europese wijken. In het centrum en het noordwesten van Brussel vind je een concentratie van niet-Europeanen en mensen met een migratieachtergrond. Die stadsdelen kampen ook met een aantal problemen en nadelen: lage inkomens en onzekerheid op de arbeidsmarkt. In Brussel treft de stedelijke segregatie vooral de jongste generatie: kinderen en jonge mensen zijn sterk vertegenwoordigd in de achtergestelde buurten. Er is een duidelijk onevenwicht tussen de gemeenten wat de schoolcapaciteit betreft: sociaaleconomisch achtergestelde wijken beschikken over de meest beperkte schoolinfrastructuur. Door zich zo te organiseren verdeelt de stad publieke goederen en diensten ongelijk over haar bewoners, en dat vanaf erg jonge leeftijd.

Het Belgische onderwijssysteem (georganiseerd door de verschillende taalgemeenschappen, die elk hun eigen scholen hebben in Brussel) kenmerkt zich door ongelijkheid. Die ongelijkheid is vooral het gevolg van een schoolsysteem dat volgens het principe van een quasi-markt georganiseerd is, gebaseerd op de vrije schoolkeuze door de ouders en op een publieke financiering volgens het aantal leerlingen dat ingeschreven is op een school. Scholen concurreren op die manier met elkaar en ontwikkelen strategieën om leerlingen aan te trekken op basis van verschillende kenmerken (opleidingsniveau, demografie, enz.). Door deze manier van organiseren krijg je een groot onderscheid tussen 'goede scholen' en 'slechte scholen' en raken leerlingen ongelijk verdeeld over de scholen. In de concurrentiestrijd tussen scholen eindigen leerlingen uit sociaaleconomisch achtergestelde gezinnen en leerlingen met een migratieachtergrond vaak in de meer achtergestelde scholen. Als je kijkt naar de nationaliteit van de leerlingen, dan merk je dat buitenlandse leerlingen in de meer achtergestelde scholen belanden. Van die buitenlandse leerlingen zitten de scholieren uit Turkije, ex-Joegoslavië en de Oost-Europese landen in de meest achtergestelde scholen. Scholieren uit Congo, de ex-Sovjetunie en Marokko nemen een tussenpositie in, maar ze zitten nog altijd op meer

achtergestelde scholen. Omdat Brussel zoveel inwoners heeft, worden de effecten van het schoolaanbod en de schoolkeuze nog versterkt. In het basisonderwijs gaan de leerlingen die in de meest Europese wijken wonen, ook naar de meest Europese scholen. In wijken die relatief minder Europees zijn, merk je dat meer Belgische en Europese gezinnen hun kinderen inschrijven in 'goede scholen' dan niet-Europese gezinnen.

Het onderwijslandschap in België kenmerkt zich ook door een vroege keuze tussen verschillende onderwijsrichtingen, gaande van de meest theoretische richtingen (algemeen onderwijs) tot de richtingen die de minste kansen bieden (beroepsonderwijs). Stereotypering van leerlingen met een migratieachtergrond heeft een invloed op hun studiekeuze en studietraject. In Brussel zijn leerlingen met een migratieachtergrond oververtegenwoordigd in de richtingen van de middelbare school die de minste kansen bieden. Zo is bijvoorbeeld 80 % van de ouders van leerlingen in het technisch onderwijs en het beroepsonderwijs geboren in het buitenland, terwijl dat maar voor 40 % van de moeders en vaders geldt van kinderen in het algemeen onderwijs.

De systematische discriminatie van mensen met een migratieachtergrond stopt niet aan het eind van hun schoolcarrière. Integendeel: sinds het einde van de jaren 1990 wijst onderzoek op de systematische moeilijkheden die werkzoekenden van buitenlandse afkomst ondervinden op de Brusselse arbeidsmarkt. Mensen met een migratieachtergrond vinden moeilijker werk dan werkzoekenden van Belgische of Europese afkomst. Maar niet alle werkzoekenden met een migratieachtergrond worden even zwaar gediscrimineerd. Mensen van niet-Europese afkomst zijn oververtegenwoordigd onder de werklozen. Mensen van Europese (maar niet-Belgische) afkomst maken dan weer veel minder kans om tot de groep van werklozen te behoren. Oververtegenwoordigd onder de werklozen zijn vooral mensen van Sub-Saharaanse, Noord-Afrikaanse en Turkse afkomst. Ook jonge werkzoekenden van niet-Europese afkomst zijn oververtegenwoordigd in de werkloosheidscijfers, maar wel in mindere mate. Toch blijft de werkloosheid onder jonge mensen van niet-Europese afkomst groot, vooral als ze van Noord-Afrikaanse en Turkse afkomst zijn. Ook geslacht speelt een rol bij dit probleem, want vrouwen van Afrikaanse, Maghrebijnse en Turkse afkomst maken meer kans om werkloos te zijn dan hun mannelijke tegenhangers. Mensen met een migratieachtergrond zijn niet alleen harder getroffen door de werkloosheid, ze zijn ook oververtegenwoordigd in slecht betaalde, tijdelijke en deeltijdse banen. Ze zijn ook vaker overgekwalificeerd voor het werk dat ze doen en verdienen aanzienlijk minder dan mensen van Belgische afkomst.

Hoewel de diverse bevolking van Brussel duidelijk een stempel heeft gedrukt op de stad, zijn etnische minderheden in de Europese hoofdstad nog altijd het slachtoffer van systematische discriminatie. Dit institutioneel racisme manifesteert zich in diverse vormen van structurele uitsluiting in bijvoorbeeld het onderwijs of de beroepswereld. Een van de centrale aandachtspunten voor Brussel is zorgen voor meer gelijkheid tussen haar diverse bewoners, vooral in het onderwijs en op de arbeids- en huizenmarkt. Erkennen dat institutionele vormen van racisme bestaan in de Brusselse instituties en organisaties is een eerste, belangrijke stap om het probleem op te lossen. Als de superdiverse hoofdstad van Europa bevindt Brussel zich in een unieke positie om de strijd tegen etnische discriminatie aan te gaan en om te werken aan meer gelijkheid voor al zijn inwoners.

Brussel, het is tijd om een tandje bij te steken in de strijd tegen systematische discriminatie!

De emancipatie van dieren wordt niet bereikt met racisme

Mariska Jung

Het ritueel slachten van dieren volgens joodse en islamitische riten stond de voorbije jaren in het middelpunt van verschillende heftige publieke en politieke debatten in België. Daarom voerden de gewestregeringen van Vlaanderen en Wallonië een wet in die onverdoofd ritueel slachten verbiedt. In Vlaanderen werd de wet in januari 2019 van kracht, in Wallonië in september 2019. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is nog altijd verstrikt in discussies over een mogelijke beperking van de praktijk. In deze bijdrage voer ik aan dat de politisering van rituele slachtingen niet plaatsvindt in een politiek vacuüm. We moeten rekening houden met de bredere achtergrond van de Europese 'moslimkwestie' als we willen begrijpen waarom ritueel slachten *op dit ogenblik* zo'n heet hangijzer is. Dit betekent dat ons begrip van het huidige politieke debat verder zal reiken dan een louter ééndimensionale spanning tussen dierenwelzijn en religieuze vrijheid.

In zijn boek *Recalling the Caliphate: Decolonization and World Order* schrijft Salman Sayyid:

> *"Het ter discussie stellen van de islam is een van de meest prangende kwesties van onze tijd geworden. De 'moslimkwestie' (...) verwijst naar een aantal vragen en speculaties waarbij de islam en/of moslims benaderd worden als een probleem dat moet worden aangepakt. De 'moslimkwestie' wordt zo een probleemstelling die ruimte biedt voor interventies: culturele en epistemologische interventies en overheidsinterventies."*[1]

Sinds de millenniumwisseling heeft België, zoals veel Europese landen, de 'moslim-kwestie' op zijn eigen manier benaderd. In dit land zijn vooral moskeeën en islamitische kleding de vehikels geworden om deze kwestie aan te kaarten. In 2010 was België het eerste Europese land dat in het federale parlement een wetsvoorstel heeft goedgekeurd

dat het dragen van gezichtsbedekkende kleding in *alle* openbare ruimtes verbood. Zo'n verbod treft vooral moslimvrouwen die een gezichtssluier dragen. Hoewel het wetsvoorstel nooit is uitgevoerd door de vroegtijdige ontbinding van het parlement, heeft het in grote mate de framing van de 'moslimkwestie' beïnvloed. De verschillende voorstellen die tot dit wetsvoorstel hebben geleid, werden bijvoorbeeld opgesteld in een context van post-9/11-debatten over de islam, terrorisme, 'mislukt' multiculturalisme en oprukkend rechts Vlaams nationalisme. Dat resulteerde een jaar later in de invoering van een gedeeltelijk verbod op gezichtsbedekkende kleding. Belgische politici en lokale bestuurders legden moslimvrouwen beperkingen op voor het dragen van een gezichtssluier of een hoofddoek in een aantal openbare ruimtes, zoals op de werkvloer en in scholen. Het is met name de hoofddoek die de afgelopen twee decennia veel politieke en publieke aandacht kreeg in debatten over moslims. Veel gevallen werden sterk gemediatiseerd, zoals de verkiezing van de eerste gesluierde vrouw in het Brusselse parlement in 2009. Door de in het oog springende politieke en media-debatten over de islam of over moslims is een klimaat ontstaan waarin alles wat islamitisch is, van meet af aan angst of achterdocht dreigt op te wekken. De manier waarop België met de islam omgaat, heeft ertoe geleid dat het land de islam in de eerste plaats ziet als, zoals Sayyid het formuleert: "een probleem dat moet worden aangepakt".

De islam maatschappelijk positioneren als iets wat inherent verdacht is, kan bijdragen tot de racialisering van moslims in België. Maar de stelling dat islamofobie een vorm van racisme is, stuit over het algemeen op zware kritiek. Het argument tegen de gelijkschakeling van islamofobie en racisme luidt meestal als volgt: 'Islam is een religie en geen 'ras', dus moslims kunnen geen racisme ervaren. Ze kunnen hooguit worden geconfronteerd met discriminatie op grond van religie. Bovendien ligt de tijd ver achter ons dat fysieke kenmerken zoals huidskleur of de grootte van iemands hoofd golden als aanwijzingen voor iemands raciale inferioriteit. Dergelijk biologisch racisme bestaat niet meer en dus is racisme niet langer een probleem in westerse landen.' De gerenommeerde racisme-expert David T. Goldberg noemt dit idee dat racisme iets 'van vroeger' is een kenmerk van "postraciale politiek". In een postraciale politieke context wordt racisme gedefinieerd als biologisch racisme en dergelijk racisme zou niet langer een organiserend principe zijn in huidige samenlevingen. Net als veel andere wetenschappers is Goldberg het niet eens met die bewering. Bij 'ras' gaat het tenslotte nooit alleen maar om fysieke kenmerken. Interpretaties van de fysieke kenmerken van mensen zijn altijd vervlochten geweest met negatieve ideeën over hun cultuur, gewoonten, praktijken, religie, taal en genderpercepties. Ann Stoler heeft dit bijvoorbeeld uitgebreid in kaart gebracht in haar onderzoek naar het koloniale Nederlands-Indië (wat tegenwoordig Indonesië heet).

Daaruit blijkt dat het indelen van mensen volgens rassenhiërarchieën nooit los stond van interpretaties van hun religieuze of andere spirituele systemen. Europese kolonisten maakten een raciale classificatie van de 'nieuwe' gemeenschappen die ze tegenkwamen. Die classificatie ontstond op basis van de kennis van de Europese kolonisten in plaats van op de kennis van de gemeenschappen zelf. De 'anderen' werden gecategoriseerd volgens Europese normen, en 'Europeesheid' voerde de normenhiërarchie aan. Met andere woorden, 'ras' en religie zijn nauw met elkaar verbonden, en racisme tegen moslims kan niet a priori worden weggewuifd omdat 'de islam geen 'ras' is'. Wat dus verder moet worden bestudeerd, is hoe moslims precies geracialiseerd worden in het huidige België. Wanneer, hoe en door wie worden moslims gecollectiviseerd, ge-essentialiseerd en voorgesteld als inferieur aan westerse en Belgische normen?

De politisering van ritueel slachten is niet nieuw. Dierenethiek is in het verleden gebruikt om rassenhiërarchie en raciale onderdrukking tot stand te brengen. De historische studies van de rechtsgeleerde Maneesha Deckha hebben bijvoorbeeld aan het licht gebracht dat het Britse rijk zijn gekoloniseerde volkeren probeerde te 'beschaven' met verschillende beleidsmaatregelen, waaronder maatregelen die in de koloniën ingevoerd werden om wreedheid tegenover dieren te stoppen en te voorkomen. Deckha herinnert ons eraan dat de gekoloniseerde volkeren werden beschouwd als gemeenschappen die 'verbeterd' moesten worden, terwijl de Britten niet vonden dat hun eigen dierenpraktijken, zoals jagen of het eten van vlees, hun menselijkheid aantastten. Met andere woorden, wat onder 'wreedheid tegen dieren' werd verstaan, werd vanuit een pro-Brits vooroordeel gedefinieerd. De gekoloniseerde volkeren werden beoordeeld volgens dat vooroordeel en op basis daarvan werden ze in een vakje van het raciale classificatiesysteem gestopt. In dat systeem was het nooit mogelijk om gelijk te zijn aan of beter te zijn dan wie dan ook in het vakje van witte, christelijke Britten. Ritueel slachten als een probleem voorstellen en het afschilderen als een erg wrede en bloederige praktijk maakte ook deel uit van de nazipropaganda in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw. Deze geschiedenissen vereisen op zijn minst een zorgvuldige en bewuste reflectie over de manier waarop de politisering van ritueel slachten vandaag speelt in het bredere politieke klimaat van België en de 'moslimkwestie'. Verder is het nodig om nader te onderzoeken hoe het debat over ritueel slachten dan precies zou kunnen bijdragen aan de racialisering van moslims in België.[2]

Het beleidsvraagstuk van ritueel slachten is moeilijk 'op te lossen' omdat er veel verschillende politieke ideologieën, ethische opvattingen en historisch gegroeide machtsverhoudingen meespelen. Wat momenteel ontbreekt is een gevoeligheid voor

de Belgische sociale en politieke context waarin deze praktijk wordt gepolitiseerd, net als voor de historische achtergrond van waaruit discussies over dierenpraktijken zijn ontstaan. De discussie over ritueel slachten kan dus niet worden gereduceerd tot een directe tegenstelling tussen godsdienstvrijheid en dierenwelzijn. Het is veel complexer. Als het debat wordt gesimplificeerd en het onderwerp los wordt gezien van zijn historische en sociaal-politieke context, dan lopen we het risico dat een progressieve beweegreden als dierenwelzijn een vehikel wordt voor racisme en onderdrukking. In het belang van collectieve bevrijding en gerechtigheid is het mijn overtuiging dat dierenemancipatie niet gestoeld mag zijn op racisme.[3]

---

1 Sayyid, S. (2014). Recalling the Caliphate. *Decolonisation and World Order. London: Hurst & Company, p. 3.*

2 Zie: Jung, M. *Animals, race and religion in post-racial Europe*, PhD in uitvoering.

3 Deze stelling is een verwijzing naar het gedicht en de songtekst "De revolutie wordt niet op televisie uitgezonden" van Gil Scott-Heron. Het werd een belangrijke slogan van de Black Power-beweging in de Verenigde Staten van de jaren zestig.

Antiziganisme: wanneer een ‘specifieke’ vorm van racisme als ‘fatsoenlijk’ wordt beschouwd

door Serena D’Agostino

“Dit is *hun manier van leven* en ze verwachten van niemand hulp. *We* kunnen *hen* alle mogelijke hulp aanbieden, maar *we* kunnen *hen* niet dwingen om die aan te nemen.”[1] Dat is een uitspraak van Alain Kestemont, schepen van Preventie en Veiligheid in de Steden van de Brusselse gemeente Anderlecht. Die deed hij na een paar recente gemeentelijke beslissingen om enkele zogenaamde ‘Roma-kampen’ op te ruimen vanwege de hachelijke en onhygiënische omstandigheden op het terrein. Kestemont behoort tot een Belgische politieke partij (DéFI), die zichzelf omschrijft als ‘de partij van het sociaalliberalisme’ die ‘progressieve waarden’ omarmt.[2]

De uitspraak van Kestemont kan geduid worden als een van de vele voorbeelden van het wijdverspreide politieke discours dat het antiziganisme mee voedt. Antiziganisme is een complex, wereldwijd fenomeen. Het gaat om een historisch gegroeid anti-Romagevoel, dat zich uit in gewelddadige en discriminerende acties tegen leden van de Romagemeenschap en in hun marginalisering. Zoals elke vorm van racisme is antiziganisme gestoeld op gevestigde vormen van onderdrukking die uitgeoefend en in stand gehouden worden door de machtigste en meest bevoorrechte klassen. Het uit zich op heel veel manieren en op verschillende politieke en maatschappelijke niveaus.

Antiziganisme wordt meestal gedefinieerd als een ‘specifieke’ vorm van racisme. Maar de term *specifiek* wordt vaak verkeerd uitgelegd en misbruikt. Politici, de media, beleidsmakers en ook gewone burgers gebruiken hem om de Roma te omschrijven als een volk met een ‘specifieke’ cultuur en een ‘specifiek’ gedrag, waarbij ‘specifiek’ een typisch negatieve connotatie heeft. Door de eeuwen heen heeft die houding bijgedragen tot de

toename en verspreiding van de stereotypering van de Roma en de tegen hen gerichte retoriek. Die retoriek is gestoeld op de opvatting dat de *manier van leven* en de cultuur van de Roma, en ook hun zogenaamde neiging om zich te misdragen en ongemak te veroorzaken, *ons* – de niet-Roma – het recht geeft om tegen *hen* – de Roma – op te treden en/of hen anders te behandelen.[3] Dus het zijn niet 'wij' die hen marginaliseren, maar 'zij' die onze rechten schenden en hun plichten niet nakomen. Die eigen-schuld-logica heeft geleid tot wat Huub van Baar ietwat provocatief het 'fatsoenlijk antiziganisme' noemt: omdat de Roma zich schuldig maken aan ongewenst gedrag, is het terecht dat wij hen de les mogen lezen en uitsluiten.

Dat 'fatsoenlijk antiziganisme' beschouwt en behandelt de Roma als 'de ander' met primitieve culturele praktijken, vreemde gedragingen, een lage intelligentie en/of criminele neigingen. Het vindt zijn voedingsbodem in de heersende cultuur en wordt verspreid door individuen, massamedia, politici en instellingen. Soms wordt het vertaald in beleidslijnen en wetten, en dat heeft altijd gevaarlijke gevolgen. Daar zijn verschillende voorbeelden van te vinden in ons verre en recente verleden. Zo werden bij een bomaanslag in Oberwart (Oostenrijk) in 1995 vier Roma gedood. De autoriteiten beschouwden het aanvankelijk als een afrekening onder Roma, tot de niet-Romadader twee jaar later opgepakt werd. In Hongarije vermoordden neonazigroepen in 2008 en 2009 verschillende Roma, en in 2010 werden in Frankrijk Roemeense en Bulgaarse Roma het land uitgezet. Een ander voorbeeld zijn de bedreigingen die de voormalige Italiaanse vicepremier en minister van Binnenlandse Zaken Matteo Salvini openlijk uitte tegen de Roma die in de zogenaamde *campi nomadi* (nomadenkampen) wonen. Hij deed herhaaldelijk en zonder schroom uitspraken als: "Maar is het normaal dat een zigeunervrouw in Milaan zegt: 'Salvini verdient een kogel door zijn kop?' Braaf zijn, vuile zigeunerin (*zingaraccia*), braaf zijn, de BULLDOZER komt eraan".[4]

Europa heeft Roma altijd met de vinger gewezen en gestereotypeerd. In de loop der jaren heeft de meerderheidsbevolking de mythes over de Roma zo geïnternaliseerd dat ze die nu voor waar aanneemt. Veel van die mythes zijn op die manier plausibel geworden. De publieke opinie die zegt dat 'de Roma het toch wel verdienen om anders behandeld te worden', klinkt alsmaar luider en legitimeert een 'fatsoenlijk antiziganisme'. Die mythen en stereotypen hebben een verschillende oorsprong.

De politiek staat centraal in de verspreiding van dat anti-Romasentiment. Hoewel antiziganisme in Europa traditioneel beschouwd wordt als een rechts fenomeen, is het veel meer dan een zaak van extreemrechts. Het antiziganisme is een ideologie van

onderdrukking, die door alle soorten mensen verspreid en gesteund wordt: gematigde politici, burgers, de politie, beleidsmakers en zelfs bepaalde progressieve mediakanalen. Een 'fatsoenlijk antiziganisme' is tegenwoordig alomtegenwoordig in Europa en wordt ondersteund en gedeeld over partijgrenzen heen, door vertegenwoordigers van elke partij[5], zoals blijkt uit de verklaring van Kestemont. Antiziganisme is veeleer de norm dan de uitzondering. Ze treft de Roma in het algemeen en viseert sommige groepen in meer of minder mate expliciet. Wat bijvoorbeeld de Romavrouwen betreft, hebben zowel de politiek als de media in grote mate het stereotiepe beeld gevoed van de stelende, bedelende, analfabete, hypergeseksualiseerde of zich prostituerende Roma-vrouw. In 2007 liep in Roemenië een rechtszaak tegen de voormalige president Traian Băsescu, die naar een Roma journaliste verwees als 'stinkende zigeunerin' en 'vogeltje' – *păsărică* in het Roemeens, een pejoratieve term met een denigrerende, seksuele connotatie.

Het huidige Europese beleid wil de discriminatie van Roma aanpakken door hun sociaaleconomische integratie te bevorderen, vooral via onderwijs, werkgelegenheid, gezondheidszorg en huisvesting. Er zijn zeker nog verdere stappen in die richting nodig. Slechte leefomstandigheden, segregatie in het onderwijs en een ongelijke behandeling in de gezondheidszorg moeten worden gezien als de gevolgen van discriminerend gedrag en een discriminerende behandeling, niet als de oorzaak ervan. Denk maar aan de aparte kraamafdelingen voor Romavrouwen in de openbare ziekenhuizen en de vele gevallen van gedwongen sterilisatie die nog onlangs vastgesteld zijn in bepaalde Centraal- en Oost-Europese landen, zoals Slowakije.

Ook documenten verspreiden en bestendigen vooroordelen en stereotypes die over en van Roma bestaan. Vaag geformuleerde en/of onduidelijke plannen bevorderen veeleer de stigmatisering van Roma. Het Belgische Interfederaal Gelijkekansencentrum UNIA benadrukt bijvoorbeeld herhaaldelijk in haar Diversiteitsbarometer (*Diversiteitsbarometer Onderwijs*) van 2018 hoe de 'culturele identiteit' van de Roma en/of *woonwagenbewoners* een invloed heeft op de opvoeding van hun kinderen. Maar de Barometer van UNIA beschouwt het begrip 'culturele diversiteit' als een vanzelfsprekend gegeven en verduidelijkt tegenover de lezer niet wat het precies inhoudt. Gezien de nadelige gevolgen van de raciale culturalisering van de Roma door de eeuwen heen, draagt de onzorgvuldige en/of onduidelijke formulering bij tot de verspreiding van het vooringenomen idee dat Roma *door hun cultuur* niet geneigd zijn om te werken of om naar school te gaan en zich te vormen.

Een paar jaar geleden brak er in een klein pittoresk dorpje in Zuid-Italië een vechtpartij uit tussen nieuwkomers uit Roemenië en jongeren met een Italiaanse achtergrond. Kort

daarna doken op de muren van het dorp borden op waarop stond 'VIA I ROM! (Roma buiten!). Het bleek om een groot misverstand te gaan. De lokale bevolking wist niet dat niet alle Roemenen Roma waren en dat amper 16 %[6] van de Europese Roma echt uit Roemenië komen. Het incident is een van de vele in een lange lijst van vergissingen, foute ideeën en mythen over de Roma die sinds de middeleeuwen de ronde doen in Europese samenlevingen, zoals de vaak gehoorde mythe dat 'zigeuners kinderen stelen'.

In 2000 ontkrachtte Kathryn D. Carlisle – de toenmalige lokale waarnemer van het *European Roma Rights Centre* (ERRC) in Italië – die mythe in haar stuk *Stealing Children: Institutionalising Romani Children in Italy*. Ze toont aan dat staats-, kerk- en liefdadigheidsinstellingen de voorbije tweehonderd jaar Romakinderen gestolen hebben van Romagezinnen en ze in instellingen hebben ondergebracht. Toch leeft de mythe van de Roma als kinderdieven nog altijd heel sterk in Italië en in veel andere Europese landen, zoals Griekenland, waar het verhaal van de ontvoerde 'blonde engel Maria' (die te blond werd bevonden om een Romakind te kunnen zijn) viraal ging in 2013. Tot op vandaag zijn er geen gevallen bekend waarin bewezen is dat Roma betrokken waren bij een ontvoering.

Deze voorbeelden bewijzen dat antiziganisme constant gevoed wordt door vooroordelen en onwetendheid op alle politieke en maatschappelijke niveaus. Hoewel het opgevoerd wordt als een 'specifieke' vorm van racisme, is antiziganisme niet specifiek van aard. Zoals bij elke vorm van racisme, gaat het ook bij antiziganisme om haat, onderdrukking en marginalisering. Het gaat om een ongelijke toegang tot en de onrechtvaardige dynamiek van macht. Als dusdanig kan het nooit 'fatsoenlijk' zijn.

1 Zelf gecursiveerd. Bron: Hope, A. (2019). Anderlecht clears Roma camp; Molenbeek lets theirs remain. *The Brussels Times*, 2 August 2019. Beschikbaar op https://www.brusselstimes.com/brussels/62433/anderlecht-clears-roma-camp-molenbeek-lets-theirs-remain/ (Geraadpleegd 3 november 2019).

2 Officiële website van DéFI: https://defi.eu/nos-idees/ (Geraadpleegd op 6/03/2020).

3 van Baar, H. (2014). The Emergence of a Reasonable Anti-Gypsyism in Europe. In T. Agarin (ed.), *When Stereotype Meets Prejudice: Antiziganism in European Societies*. Stuttgart: Ibidem Verlag.

4 Officieel twitteraccount van Matteo Salvini, 1 augustus 2019, eigen vertaling.

5 Cf. 'Antigypsyism: a Reference Paper' (versie juni 2017) door de Alliance against Antigypsyism; beschikbaar op http://www.antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf (Geraadpleegd 3 november 2019).

6 Dit percentage is gebaseerd op de laatste schattingen over het aantal Roma (2 juli 2012) volgens het Support Team of the Special Representative of the Secretary General for Roma Issues van de Raad van Europa; beschikbaar op https://www.coe.int/en/web/portal/roma (Geraadpleegd 24 maart 2018).

Discriminatie beïnvloedt de identiteit van etnische minderheden

door Yijia Huang

Sinds de terreuraanslagen van 2016 in Brussel krijgen Belgische moslims alsmaar meer te maken met zowel impliciete als expliciete discriminatie door leden van de meerderheidsbevolking. Moslims worden in de media meestal in een verkeerd daglicht gesteld, wat islamofobie in zekere mate in de hand werkt. Bovendien worden moslims heel vaak negatief afgeschilderd door populistische partijen, die zo verkiezingen willen winnen. Zelfs als moslims geen migranten zijn, maar in het gastland geboren en getogen zijn, hebben ze nog te kampen met discriminatie en stigmatisering.

Discriminatie van etnische en religieuze minderheden, vooral moslims, is wijdverspreid in België. Volgens de Eurobarometer-enquêtes[1] is discriminatie op basis van etnische afkomst, zowel in België als in de EU, de meest verspreide vorm van discriminatie.[2] De perceptie van of de ervaringen met discriminatie van Belgen liggen procentueel relatief hoger dan in andere EU-lidstaten. Bovendien was discriminatie op basis van religie, in de jaren 2008 en 2012, de op een na grootste vorm van discriminatie in België,[3] terwijl het gemiddelde percentage voor de EU veel lager lag.[4] Uit die cijfers blijkt dat raciale en religieuze discriminatie een ernstig probleem vormt. Het verdient onze aandacht en moet aangepakt worden. Er is op zijn minst een mentaliteitsverandering nodig om de vooroordelen, stigmatisering en discriminatie terug te dringen, die allemaal een invloed hebben op iemands identiteit. Als je je gediscrimineerd en gestigmatiseerd voelt in je geboorteland, 'voel je je dan nog Belg'?

In deze bijdrage stellen we dat discriminatie van Belgische moslims van de tweede of een latere generatie bijdraagt tot de versterking van hun etnische identiteit en tot de verzwakking van hun nationale identiteit. Als reactie op discriminatie bouwen ze een unieke identiteit op, die een combinatie is van een etnische (Marokkaanse, Turkse, andere), nationale (Belgische) en religieuze (moslim) identiteit.

Wat is identiteit? Identiteit is een complex begrip. Het is veelzijdig en veranderlijk. 'Veelzijdig' verwijst naar met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijke relaties tussen de verschillende identiteiten, zoals de nationale, de etnische en de religieuze identiteit. 'Veranderlijk' wijst erop dat identiteit geen afgewerkt product is, maar dat het constant verandert onder invloed van verschillende factoren, zoals waar we zijn (de sociale context) en met wie we omgaan (interpersoonlijke relatie). Zo kun je je als Belgische moslim bijvoorbeeld Belg voelen als je in Marokko of in Frankrijk bent en Marokkaan als je omgaat met Belgen zonder migratieachtergrond. Bovendien is identiteit niet statisch en kan ze veranderen met de jaren. Identiteit krijgt vorm en evolueert door interactie met anderen en met de samenleving als geheel. De identiteit van Belgen die tot een etnische en religieuze minderheid behoren, zal in dat licht dan ook anders vorm krijgen in een vriendelijke (inclusieve) samenleving dan in een onvriendelijke (exclusieve) samenleving. Als de berichtgeving over moslims in de media constant negatief is, zul je je misschien minder Belg voelen dan als de berichtgeving neutraal of uitnodigend is. Hun identiteit wordt dus beïnvloed door de manier waarop ze door leden van de meerderheidsgroep – de bevolking met een Belgische achtergrond – behandeld worden. Eenvoudig gezegd, de term 'identiteit' verwijst naar het gevoel tot een bepaalde groep te behoren en steunt op het onderscheid tussen 'wij' en 'de anderen'. Onze identiteit wordt niet alleen bepaald door hoe we naar onszelf kijken (zelf-erkenning), maar ook door wat anderen van ons denken (perceptie van anderen). In dit geval speelt de vijandige omgeving waarin discriminatie plaatsvindt, een belangrijke rol in de vorming en evolutie van de identiteit van Belgen met een etnische en moslimachtergrond.

De theorie van reactieve etniciteit, die het eerst geformuleerd werd door Alejandro Portes en Ruben Rumbaut, stelt dat als minderheden te maken krijgen met bedreigingen, exclusie of discriminatie, ze een 'reactieve etniciteit' ontwikkelen als reactie op de onvriendelijke omgeving in het land waar ze wonen. Ze benadrukt 'de rol van een vijandige ontvankelijkheidscontext' als verklaring voor een veeleer versterkte dan afnemende etniciteit.'[5] Marokkaanse Belgen kunnen zich dus soms meer Marokkaan dan Belg voelen, en dat is niet noodzakelijk omdat ze trouw blijven aan het geboorteland van hun ouders of grootouders. Onderzoek in Duitsland bevestigt de reactieve etniciteitstheorie. Çelik nam interviews af in Duitsland en observeerde er het dagelijkse leven van de deelnemers (Turks-Duitse jongeren). Daaruit leidt hij af dat reactieve etniciteit opduikt als de tweede generaties discriminatie waarnemen of ervaren.[6] Een recentere studie van Daniel Herda voert ook bewijs aan voor de reactieve etniciteitstheorie. Op basis van enquêtegegevens van 208 Amerikaanse moslims in Michigan kwam Herda erachter dat directe ervaringen

van discriminatie tot gevolg hadden dat ze zich minder gingen identificeren met Amerika en meer met de islam. Hij wees er verder ook op dat geanticipeerde discriminatie daarvoor al volstaat, zonder dat er persoonlijke ervaringen aan te pas komen. Voor Amerikaanse moslims van Zuid- en Zuidoost-Aziatische afkomst 'leidt geanticipeerde discriminatie tot meer negatief gedrag tegen Amerika en tot een verzwakte identificatie met Amerika'[7], vanwege hun meer opvallende raciale en culturele kenmerken in vergelijking met andere groepen.

Als er ongepaste terminologie gebruikt wordt om te verwijzen naar Belgen van de tweede en latere generaties, kan dat tot ongewild gevolg hebben dat ze uitgesloten of gediscrimineerd worden. Daarom stel ik voor dat termen zoals 'immigrant' vermeden worden en dat andere termen zoals 'integreren' en 'integratie' met de nodige omzichtigheid gebruikt worden als onderzoekers het hebben over de tweede, derde en latere generaties, ook al worden ze algemeen en vaak gebruikt in vroegere en recente academische studies. Mensen die in België geboren en getogen zijn, hebben de Belgische nationaliteit en zijn Belgische burgers. Daarom lijkt het onrechtvaardig en vooringenomen om die mensen 'immigranten' te noemen. Het is ook problematisch om van de tweede en latere generaties te eisen dat ze zich integreren in België, dat hun eigen land is. Waarom zouden in het land geboren Belgen zich moeten integreren in België? Dit begrip van 'integratie' stuit vaak op verzet bij de tweede en latere generaties. In haar boek stelt Dominique Schnapper[8] in de eerste plaats dat er kritiek is op de term 'integratie' omdat die de idee weerspiegelt van de meerderheidsbevolking die zich opdringt aan etnische minderheden. Dat impliceert dat de cultuur en identiteit van etnische minderheden onaanvaardbaar zijn en dat zij zich horen aan te passen aan de gevestigde normen.[9] Schnapper is van mening dat onderzoekers niet anders kunnen dan de term 'integratie' gebruiken als hun onderzoek zich toespitst op de relaties tussen de etnische minderheden en de meerderheden, maar ze betoogt tegelijk dat de connotatie van het woord verduidelijkt moet worden. Minderheden worden dan wel grootgebracht door ouders met een invloed van de Marokkaanse (of Turkse of andere etnische) en islamitische cultuur en zelf worden ze ook beïnvloed door zowel de Belgische als Marokkaanse cultuur, maar ze kunnen tegelijk Marokkaans zijn wat hun etniciteit betreft, Belg wat hun nationaliteit betreft en moslim wat hun religie betreft. Die diverse identiteiten zijn niet noodzakelijk in strijd met elkaar. Ze kunnen naast elkaar bestaan, en ze zijn inclusief, niet exclusief.

Het is problematisch dat de tweede en latere generaties vaak het verwijt krijgen dat ze zich niet echt Belg voelen. Belgen met een etnische en islamitische achtergrond worden meestal als buitenstaanders of buitenlanders behandeld. In hun eigen land krijgen ze van hun eigen landgenoten de vraag: Waar kom je vandaan? Als ze dan antwoorden dat ze Belg zijn, volgt de pijnlijke vraag: Maar van welke afkomst ben je? Misschien worden ze uit vriendelijkheid of nieuwsgierigheid anders behandeld, maar de speciale aandacht die ze krijgen, kan een vorm van raciale of religieuze discriminatie blijken. De regering en de bevolking in het algemeen wil dat de tweede generaties zich beter 'integreren' en zich meer Belg voelen. Maar door die houding en mentaliteit duwen ze hen nog meer van zich weg. In de praktijk is de beste oplossing om de verschillen te aanvaarden en te omarmen, en om minderheden hun unieke identiteit te laten behouden, die bepaald wordt door etnische (Marokkaanse/Turkse/andere), nationale (Belgische) en religieuze (islamitische) eigenschappen.

Tolerantie en ruimdenkendheid van de Belgische meerderheidsbevolking zal België diverser en levendiger maken. Dat komt ook de ontwikkeling van een harmonieuze identiteit ten goede. In een tolerante samenleving, waar er minder of geen discriminatie is en iedereen zich thuis voelt, zullen minderheden een grotere verbondenheid voelen met het land. Culturele, etnische en religieuze verscheidenheid moet worden gezien als een troef en niet als een last voor België. Als leden van de Belgische samenleving verrijken Belgen met een etnische achtergrond in aanzienlijke mate het leven en de ervaring van alle Belgen. Het zijn niet enkel de Belgen van de tweede of derde generatie die het initiatief moeten nemen en veranderen, maar wel de leden van de meerderheidssamenleving. De Belgen van de tweede en derde generatie maken een essentieel en onlosmakelijk onderdeel uit van de Belgische samenleving, wat België diverser maakt. Als we een harmonieuzere gemeenschap willen, kunnen we de etnische minderheden maar beter omarmen en ze insluiten in plaats van ze uit te sluiten.

1 De enquêtes werden over hetzelfde onderwerp uitgevoerd in de jaren 2008, 2012 en 2015.

2 Cijfers uit Eurobarometerenquêtes: jaar 2008: BE: 71 %, EU: 62 %; jaar 2012: BE: 68 %, EU: 56 %; jaar 2015: BE: 74 %, EU: 64 %.

3 Voor België was dat 53 % in 2008 en 60 % in 2012.

4 Voor de EU was dat 42 % in 2008 en 39 % in 2012.

5 Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation.* Berkeley and Los Angeles: Univ of California Press, p. 148.

6 Çelik, Ç. (2015). 'Having a German passport will not make me German': reactive ethnicity and oppositional identity among disadvantaged male Turkish second-generation youth in Germany. *Ethnic and Racial Studies*, 38(9): 1646-1662.

7 Herda, D. (2018). Reactive ethnicity and anticipated discrimination among American Muslims in Southeastern Michigan. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 38(3): 372.

8 In het boek *Qu'est-ce que l'intégration* gaat Dominique Schnapper in op de oorsprong (de geschiedenis) van en de controverse over de term 'integratie'. Schnapper, D. (2007). *Qu'est-ce que l'intégration?* Paris: Éditions Gallimard.

9 De originele tekst luidt in het Frans: 'Parler d'intégration peut sembler impliquer que les comportements doivent se conformer à des normes déjà établies'.

Een opleiding 'Etnische Studies' en archiveringsinitiatieven als cruciale middelen voor bevrijding

door Tundé Adefioye

We moeten verdergaan in het niet langer centraal stellen van witte, Europese kennisproductie door ons begrip van *Black Studies* te verankeren en het niet zomaar te zien als een soort van intellectuele oefening. De academische opleiding *Black Studies* komt voort uit de bevrijdingsstrijd in de VS en moet hier vanuit eenzelfde urgentie ingebed worden. Veel zwarte onderzoekers, onder wie Fred Moten, hebben al vaker gezegd dat *Black Studies* een kritiek vormen op de 'westerse beschaving'. Als dat klopt, dan is het logisch dat Stuart Halls' wetenschappelijke activiteiten de aanzet hebben gegeven voor het eerste Departement *Black Studies* in het VK aan de Birmingham City University. Hall was niet alleen een toeschouwer en onderzoeker van de protesten tegen raciale onderdrukking in de jaren 1970 en 1980 in Groot-Brittannië, hij organiseerde en nam ook deel aan acties om mensen van kleur te bevrijden. Kehinde Andrews, hoogleraar aan de universiteit van Birmingham, schrijft dat "*Black Studies* van cruciaal belang zijn omdat ze tot doel hebben om niet alleen het gezicht, maar ook het wezen zelf van de universiteiten te veranderen. Elke benadering die geworteld is in de ervaring van zwarte bevolkingsgroepen, zal snel inzichten bieden in de grote problemen die discriminatie en uitsluiting over de hele wereld veroorzaken. Daarom kunnen we er geen genoegen mee nemen dat we slechts toegang krijgen tot de academische wereld. We moeten ervoor zorgen dat *Black Studies* ingezet worden om de universiteit te verbinden met de strijd voor betere omstandigheden in de brede samenleving."[1]

Het is duidelijk dat plaatsen zoals het AfricaMuseum in Tervuren niet volstaan en niet voor iedereen een veilige omgeving bieden, vooral niet voor veel gekleurde mensen die willen deelnemen aan het herdenken. Het is misschien een vertrekpunt voor sommigen,

maar anderen voelen vooral minachting. Bij de heropening van het AfricaMuseum plantten actievoerders bebloede handen van papier-maché voor de ingang van het museum omdat "ze niet tevreden (zijn) met het nieuwe museum, dat volgens hen niet voldoende gedekoloniseerd is."[2] Deze actie zou ook aan bod moeten komen in een vak binnen de specialisatie Etnische Studies, die zou moeten worden opgericht.

In *Lose Your Mother* schrijft Saidiya Hartman:

> *"De slavernij herdenken werd een krachtig middel om het verleden het zwijgen op te leggen onder het mom van 'de herinnering levendig houden' omdat dat effectief alle discussies aan banden legde over Afrikaanse slavernij en de gevolgen ervan – klassenuitbuiting, genderongelijkheid, etnische en regionale conflicten. Net als de tovenarij van maraboets en kruidengenezers, was ook de tovenarij van de staat bedoeld om het verleden uit te wissen... en om de erfgenamen van de slaven te sussen, maar deze keer werd het omschreven als herdenken in plaats van vergeten."*[3]

Dat is in wezen wat het zogenaamde AfricaMuseum is – een plek om te vergeten. Een soort Disneyland, waar gezinnen door ruimtes kunnen lopen die een erg gekoloniseerde blik bieden op wat een volk en een plaats zijn. In een kapitalistisch, imperialistisch en koloniserend land als België hebben dat soort plekken een bestaansrecht, maar er moet enorm gesnoeid worden in het budget dat ze krijgen. Een knip in dat budget zou middelen vrijmaken voor initiatieven en individuen die bezig zijn met het archiveren van de realiteit van mensen van kleur in België. We noemen er maar een paar: Black History Month (België), MVSLIM en de Unie Van Turkse Verenigingen. Het andere deel van het budget van het AfricaMuseum kan gebruikt worden om een opleiding Etnische Studies aan ten minste één universiteit in te voeren. Zijn er gegadigden? De VUB misschien?

Als je een land als België bekijkt, dan rijst de vraag waarom geen enkele van zijn universiteiten een opleiding *Black Studies* aanbiedt, of op zijn minst een specialisatie Etnische Studies, die focust op de realiteit van zwarte mensen, Marokkanen, Turken en andere gekleurde mensen in België, waarbij ook aandacht gaat naar hun strijd voor gelijkheid en bevrijding. Daarom hebben sommige wetenschappers in de VS voorgesteld

om de benaming 'Etnische studies' te veranderen in 'Bevrijdingsstudies'. Zo zou niet alleen het werk van organisaties als de Arabisch Europese Liga, Bamko-Cran, Baas Over Eigen Hoofd, Black Speaks Back en anderen in kaart gebracht kunnen worden, maar het zou ook een diepere analyse opleveren van het werk van kunstenaars en schrijvers als Chika Unigwe, Rachida Lamrabet, Luanda Casella, Seckou Ouologuem, NoMoBs en vele anderen. Zo zou er via documentering en archivering werk gemaakt kunnen worden van wat Gloria Wekker een nieuw 'proces van betekenisgeving' noemt. Mensen van kleur die momenteel in België wonen, zouden de kans krijgen om hun verhaal en geschiedenis herdacht te zien. Toekomstige generaties zouden archieven hebben die als basis kunnen dienen voor hun eigen levenstraject doordat ze zichzelf weerspiegeld zien in de verhalen die we over onszelf vertellen. Veel jonge mensen slaan de weg naar deze nieuwe betekenisgeving in. Neem bijvoorbeeld de jonge mensen van kleur achter de populaire cultradioshow Lowkey Radio. Christopher Kiaku, een van de oprichters, zegt daarover:

> *"Het begon toen we ons realiseerden dat er een leemte was. Het soort muziek dat we wilden horen, werd niet gedraaid op radiozenders van de VRT. We hadden al een verleden samen, met ons gehypete rapcollectief Young Nation, uit de tijd dat we de enige zwarte kinderen waren op een middelbare school in Dilbeek."*

Het werk van The Black Archives in Amsterdam toont aan dat individuen, door inzet en toewijding, een initiatief kunnen opzetten dat de huidige realiteit en het verleden van mensen van kleur belicht en herdenkt. The Black Archives werden zelfs uitgenodigd om samen te werken met een groot museum in Amsterdam. En ze kregen het bezoek van niemand minder dan Angela Davis, die ook het belang van hun cruciale werk erkent.

Tijdens een speech na haar bezoek aan The Black Archives zei Angela Davis:

> *"Het is belangrijk om te erkennen dat we, naarmate we vooruitgang boeken in onze collectieve strijd tegen racisme, heteropatriarchie en kapitalisme, dieper graven in onze geschiedenis en nieuwe, meer verhelderende verbanden ontdekken die ons het belang helpen te begrijpen van de nieuwe solidariteit die we smeden over de oceanen, de landsgrenzen en de scheidslijnen heen... Dat vereist uiteraard dat we een robuust historisch geheugen creëren. Een historisch geheugen dat ons oproept om aandacht te schenken aan zoveel mogelijk eerdere beloften van wereldwijde solidariteit. Beloften... vooral tussen mensen die hebben geleden onder het onrecht en het geweld van slavernij en kolonialisme. Diegenen die werden beschreven als... de gekrenkten, de gekwetsten, de berooiden..."*[4].

Om dit te ontsluiten moeten we, met andere woorden, een ec(h)o-systeem voor archivering opzetten, dat door een grote instelling wordt gecreëerd en beheerd. Daarnaast moeten kleinere initiatieven worden aangemoedigd, gestimuleerd en in stand gehouden worden door deze herdenkingen. Op die manier kunnen we de basis van onze historische herinneringen versterken. Die dienen niet alleen om toekomstige generaties te informeren en hen een beter begrip van zichzelf te geven, maar ook om meer licht te werpen op wereldwijde solidariteit. Dat zou kunnen tonen hoe we onze collectieve verlangens begrijpen om urgente problemen op te lossen, zoals de wereldwijde klimaatcrisis, ongelijkheid en andere onderdrukkende systemen waarin sommigen van ons zich nog steeds bevinden.

In haar jongste boek, *Wayward Lives, Beautiful Experiments*, stelt Saidiya Hartman:

> *"Elke historicus van de massa, de berooiden, de ondergeschikten en de slaven krijgt af te rekenen met de macht en het gezag van de archieven en de beperkingen ervan... wiens perspectief ertoe doet, en wie de ernst en het gezag van een historische actor wordt toegewezen... We moeten proberen om de opstandige ondertoon van die levens terug te vinden, om de openlijke rebellie uit hun verhaal naar boven te halen, net als de eigenzinnigheid en afwijzingen ... en om een licht te werpen op de radicale verbeeldingskracht en alledaagse anarchie van gewone gekleurde meisjes, die niet alleen over het hoofd zijn gezien, maar bijna ondenkbaar zijn."*[5]

Hoewel Hartman dit schrijft als professor aan de Columbia University, kun je dit ruimer zien als een oproep om te graven naar de levens van verschillende actoren in de huidige en vroegere Belgische en Europese samenlevingen. Een oproep aan gewone individuen, zelforganiserende initiatieven, vrijwilligersorganisaties, enzovoort. Die verhalen en het erfgoed van mensen moeten op verschillende niveaus opgespoord en gereconstrueerd worden en verschillende actoren moeten daar een rol in spelen. Eigenlijk moeten we dat zien als een noodzakelijke en gedurfde stap om ons begrip van de Vlaamse canon te vergroten en van wat we als de westerse canon in het algemeen kennen. Vanuit dat soort beschouwing zouden we ons niet alleen de levens van gewone mensen kunnen voorstellen, maar we zouden ook dieper kunnen graven en een nieuw licht kunnen werpen op hoe we onszelf hebben begrepen en blijven begrijpen. Op die manier zullen we naar een toekomst kunnen kijken die we ons voor onze collectieve samenleving misschien niet hadden voorgesteld.

1 Kehinde, A. (20 mei 2016). *At Last, the UK has a Black Studies University Course. It's Long Overdue.* www.theguardian.com (Geraadpleegd 9 december 2019).

2 Nkiambote, R. (8 december 2018). Protest met 'bebloede' kartonnen handen aan het AfricaMuseum. Bruzz.com (Geraadpleegd 1 december 2019).

3 Hartman, S. (2007). *Lose Your Mother: A Journey Along the Atlantic Slave Route*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

4 Davis, A. (12.06.2018). *Angela Davis About her Visit at The Black Archives and Uncovering Histories of Global Solidarities.* http://www.theblackarchives.nl/home.html (Geraadpleegd 9 december 2019).

5 Hartman, S. (2019). *Wayward Lives Beautiful Experiments*. London: Serpent's Tail (Profile Books Ltd.).

©Esma Alouet

©Esma Alouet

Het racisme in Brussel aanpakken: Yes We Can!

door Dounia Bourabain, Laura Westerveen, Safaa Charafi, Géraldine André

Als we het over racisme hebben, dan hebben we het vaak over hoe het aanwezig is in verschillende domeinen van het leven. Dat is uiteraard een noodzakelijke stap om het bestaan van discriminatie en racisme te beschrijven en aan het licht te brengen. Maar vaak gaan we niet verder dan dat. We negeren meestal de vraag hoe we iets kunnen doen aan racisme. Het feit dat steden zoals Brussel 'superdivers' zijn, lost racisme niet automatisch op. De volgende stap is dat we strategieën moeten bedenken, bespreken en uitvoeren die racisme ontmantelen in alle domeinen van het leven, zowel op individueel als op structureel niveau.

Om racisme te kunnen aanpakken moeten we graven naar de wortels van racisme zelf. Racisme is te verklaren vanuit de vooringenomenheid en vooroordelen die individuen hebben tegenover 'anderen' die ze niet beschouwen als leden van hun groep. Die vooringenomenheid en vooroordelen ontstaan door een automatisch proces in onze hersenen dat alle dagelijkse impulsen indeelt in categorieën. Om greep te krijgen op de complexe wereld waarin we leven, maken onze hersenen 'bestanden' aan en stoppen ze iedereen in vakjes door groepen mensen te verbinden met een aantal vereenvoudigde eigenschappen. Zo kan een gesluierde vrouw bijvoorbeeld stereotiepe beelden oproepen van culturele inferioriteit Die bestanden worden regelmatig beïnvloed door de boodschappen die je hersenen elke dag verwerken. De belangrijkste kanalen waarlangs die boodschappen doorgegeven worden, zijn ouders, onderwijs, (sociale) media, enzovoort. Hoewel de meeste mensen als excuus inroepen dat ze niet kunnen verhinderen dat hun hersenen aan stereotypering doen, kunnen we wel degelijk iets doen aan ons gedrag. We kunnen iets veranderen aan de bestanden in onze hersenen als we ons actief inzetten om ons meer bewust te worden van racisme in de samenleving. De vraag is wat we kunnen doen om ons bewustzijn te veranderen en om racisme aan te pakken in onze buurt, school, vrijetijdsvereniging of lokale jeugdclub.

Het antwoord is: Breng mensen samen! De meeste publieke ruimtes in Brussel zijn nog altijd strikt gescheiden naargelang etnische achtergronden. Die segregatie zie je in de huisvesting, in scholen, op het werk en ook op recreatieve plekken, zoals in vrijetijdsverenigingen. Segregatie verhindert dat (etnische) groepen elkaar ontmoeten, waardoor we de kans niet krijgen om onze mening over anderen te veranderen. Wat we nodig hebben, is positief contact tussen groepen in onze dagelijkse interacties. "Is het dan zo eenvoudig?", vraagt u zich misschien af. Er moet aan bepaalde criteria worden voldaan als we echt willen dat die contacten leiden tot minder vooroordelen. Het eerste criterium is dat alle deelnemers aan de interactie een gemeenschappelijk doel hebben. Dat kan makkelijk mogelijk worden gemaakt in klassen waar studenten samenwerken of op werkplekken waar groepsinspanningen aangemoedigd worden. Een tweede criterium is dat iedereen binnen de interactie dezelfde status moet hebben. Dat betekent dat de groep geen dominante leider mag hebben, die het gesprek naar zijn hand probeert te zetten. Een derde criterium is samenwerking binnen de groep. Dat houdt in dat iedereen in de groep een rol moet krijgen om het gemeenschappelijke doel te bereiken. En tot slot zorgt ondersteuning door de overheid of door de wet voor een stevigere basis om de interactie tussen mensen met een verschillende etnische achtergrond te vergroten. Als je rekening houdt met die criteria, kunnen we ons voorstellen dat het mogelijk is om vooroordelen en dus racisme op lange termijn te verminderen. Hoe kunnen we dat in Brussel precies doen? Op publieke plaatsen kunnen de criteria voor positief contact tussen groepen gemakkelijk toegepast worden. Voor de jongere generatie kunnen we bijvoorbeeld inzetten op vrijetijdsverenigingen, waarin leden samen werken aan een gemeenschappelijk doel – zoals een nieuwe sport leren – als gelijkwaardige leden van een team. Dat bewijst dat ontmoetingen tussen groepen ondersteund kunnen worden binnen bestaande instellingen.

Racisme heeft een impact op zowel onze dagelijkse ontmoetingen als onze maatschappelijke instellingen, zoals op het onderwijssysteem en de economie. Het kan niet alleen aangepakt worden op het niveau van individuele interacties, er moet ook structureel op ingegrepen worden. Het bestaan van institutioneel racisme moet erkend worden. Die vorm van racisme vindt zijn oorsprong in hoe onze maatschappelijke instituties in elkaar zitten. In tegenstelling tot individueel racisme verwijst institutioneel racisme niet naar individuele vooroordelen van mensen, maar veeleer naar de manieren waarop institutionele beleidslijnen en praktijken ongelijkheden tussen minderheden en de meerderheid veroorzaken. Als minderheidsstudenten bijvoorbeeld systematisch terechtkomen in minder bevoorrechte scholen of in lagere onderwijsrichtingen, kunnen we dit 'institutioneel racisme' noemen. Dat weerspiegelt niet noodzakelijk – of niet alleen

– de vooroordelen van een bepaalde leerkracht tegenover een bepaalde student, maar ook de manier waarop de instituties georganiseerd zijn. Terwijl het recht op gelijke behandeling grotendeels verankerd is in onze wetten, wordt vaak niet erkend dat minderheden niet op gelijke voet deelgenomen hebben aan de opbouw van onze instituties. Om te garanderen dat alle groepen op gelijke basis kunnen deelnemen aan sociale interactie, moeten we erkennen dat door de meerderheid bepaalde, geïnstitutionaliseerde normen en waarden (opzettelijk of indirect) minderheden in de samenleving kunnen benadelen. Neem bijvoorbeeld de standaardregel van bepaalde werkgevers die een hoofddoek op het werk verbiedt. Die standaard leidt ertoe dat elke vrouw die een hoofddoek draagt, structureel uitgesloten wordt van de arbeidsmarkt. Alleen als we dit erkennen, kunnen we beginnen na te denken over hoe we onze instituties kunnen veranderen om racisme op structureel niveau aan te pakken.

Racisme op structureel niveau aanpakken betekent ook dat er redistributieve beleidsmaatregelen genomen moeten worden. Institutioneel racisme leidt in essentie tot een ongelijke verdeling van macht en middelen tussen minderheids- en meerderheidsgroepen. Als we daar verandering in willen brengen, moeten we onze institutionele beleidslijnen en praktijken zo aanpassen dat ze een gelijkere verdeling bevorderen. Een groot deel van de huidige antidiscriminatiewetgeving is erop gericht de gelijke behandeling van minderheidsgroepen te waarborgen. Dat is belangrijk, maar het volstaat niet om volledige gelijkheid te bereiken, wat blijkt uit de aanhoudende ongelijkheid waarmee minderheidsgroepen geconfronteerd worden. Vanwege de structurele aard van racisme moeten we antidiscriminatiemaatregelen die individueel racisme willen bestrijden, combineren met de uitwerking van een 'kleurenbewust' gelijkheidsbeleid. Dat is beleid dat ongelijkheid aanpakt door etnische of raciale minderheden te erkennen (bijvoorbeeld bij het bepalen van de doelgroep van beleidsmaatregelen). Daaronder vallen ook positieve acties. Positieve acties zijn beleidsmaatregelen die gelijkheid promoten door de nadelen die geracialiseerde en ander minder bevoorrechte groepen ondervinden te voorkomen of te compenseren. Dat kan gaan van strategieën van actieve rekrutering buiten de traditionele netwerken tot maatregelen ter bevordering van een gelijke vertegenwoordiging in besluitvormingsprocedures.

In Brussel, zowel in de stad als in het gewest, bestaan er nog altijd structurele ongelijkheden tussen meerderheids- en minderheidsgroepen in onderwijs, werkgelegenheid, huisvesting en andere belangrijke maatschappelijke domeinen. In 2017 heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een nieuwe antidiscriminatiewetgeving goedgekeurd. Die wetgeving staat praktijktesten en mysterycalls toe: dat zijn veldexperimenten

waarbij de aanwezigheid van racisme wordt getest, gebaseerd op real-life-waarnemingen. Daarmee gaat Brussel in zijn antidiscriminatiewetten en -regels verder dan de andere gewesten. Maar ondanks die wetgeving moeten er volgens ons nog concrete positieve acties komen ter ondersteuning van verschillende actoren en domeinen. Zo lijkt de praktijk in het Franstalige en Nederlandstalige onderwijs om leerlingen vroeg voor een bepaalde onderwijsrichting te laten kiezen, nadelig te zijn voor leerlingen met een migratieachtergrond, terwijl het systeem zo zou kunnen worden aangepast dat de keuze voor een bepaalde onderwijsrichting pas later gebeurt. Een ander voorbeeld is de werkgelegenheid. De regering zou kunnen streven naar een betere vertegenwoordiging van alle bevolkingsgroepen in publieke functies door minderheidssollicitanten actief op te sporen en ze te steunen tijdens de sollicitatieprocedure. Dat zijn maar twee van de vele voorbeelden die we kunnen geven.

Brussel is als stad en gewest superdivers, maar wordt nog altijd gekenmerkt door racisme en de daaruit voortvloeiende ongelijkheid. Omdat racisme op een aantal verschillende, maar intergerelateerde niveaus speelt, stellen we een tweeledige strategie voor om het te bestrijden. Op individueel niveau kan de aanmoediging van contact tussen groepen helpen om vooroordelen aan te pakken en racistische stereotypering van de 'ander' tegen te gaan. Om het contact tussen groepen in Brussel aan te moedigen, zijn er ruimtes nodig voor positieve ontmoetingen op gelijke basis. Op structureel niveau kunnen de erkenning van institutioneel racisme en de invoering van positieve acties leiden tot meer gelijkheid tussen meerderheids- en minderheidsgroepen op het gebied van onder meer onderwijs en werkgelegenheid. Het idee dat racisme 'onvermijdelijk' en 'onoplosbaar' is, zou niet langer als excuus mogen gelden. Racisme kan bestreden worden en we kunnen er iets aan doen. Yes we can!

Praktijktesten: een springplank naar mensenrechten?

door Pieter-Paul Verhaeghe

Discriminatie verwijst naar de nadelige behandeling van mensen vanwege hun raciale of etnische afkomst, geslacht, leeftijd, handicap of een ander 'beschermd' kenmerk. In moderne samenlevingen zou er geen plaats mogen zijn voor dit soort ongelijke behandeling, want ze is duidelijk in strijd met elementaire mensenrechten. Toch is racisme nog altijd een structureel probleem in Brussel, in België en in veel andere landen.[1] Het is ook moeilijk voor slachtoffers om te bewijzen of zelfs maar te beseffen dat ze gediscrimineerd worden. Een sollicitant van Marokkaanse afkomst die niet wordt uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek, kan bijvoorbeeld enerzijds denken dat hij niet geschikt genoeg was voor de baan, hoewel hij in realiteit werd gediscrimineerd. Maar anderzijds kan hij ook denken dat hij werd gediscrimineerd en daarom afgewezen, hoewel hij om professionele redenen niet werd uitgenodigd voor een gesprek. Met andere woorden, mensen beroepen zich soms te weinig en soms te vaak op discriminatie. Daarom zijn er instrumenten nodig die duidelijke en overtuigende bewijzen leveren van discriminatie. Naar mijn mening lenen praktijktesten zich daar uitstekend voor.

Praktijktesten – in het Frans bekend als *'tests de situation'* en in het Engels als *'correspondence tests'* of *'audit studies'* – worden al decennialang gebruikt door onderzoekers en activisten. Praktijktesten zijn een veldexperimentele techniek waarbij twee kandidaten bijvoorbeeld solliciteren voor een baan of ingaan op een huuradvertentie. Er is geen verschil tussen beide kandidaten wat alle relevante kenmerken betreft, met uitzondering van het te testen kenmerk dat aanleiding zou kunnen geven tot discriminatie (neem bijvoorbeeld een kandidaat met een Marokkaans klinkende naam en een kandidaat met een Belgisch klinkende naam). Nadien wordt nagegaan of de kandidaten gelijk worden behandeld door de werkgever of huisbaas. Elke significant ongelijke behandeling wordt dan beschouwd als discriminatie.

Ik geloof om verschillende redenen in de kracht van praktijktesten. De resultaten van praktijktesten voeden het publieke debat over discriminatie. Een publiek debat betekent dat beleidsmakers gedwongen worden zich uit te spreken over de zaak, en misschien ook om echt iets te gaan ondernemen. Bovendien gaan mensen misschien nadenken over hun eigen gedrag als ze geconfronteerd worden met de harde bevindingen over discriminatie. Uit sociaalpsychologische studies weten we dat veel discriminerend gedrag vaak onbewust gebeurt en niet de expliciete bedoeling heeft om te discrimineren. Een publiek debat kan daarom bijvoorbeeld werkgevers of huiseigenaars ertoe aanzetten om na te denken over hun daden en of die wel of niet (onbewust) discriminerend zijn. Met andere woorden, praktijktesten zouden gebruikt kunnen worden als educatieve tool om het bewustzijn over onze (impliciete) vooroordelen te vergroten.

Praktijktesten kunnen ook worden ingezet bij juridische procedures, zoals processen of bemiddeling. In België worden veel officiële klachten over discriminatie niet ontvankelijk verklaard wegens gebrek aan bewijs; de antidiscriminatiewetgeving blijft dus vaak dode letter. Achter elk van die afgewezen klachten gaat een menselijk verhaal schuil van afwijzing, frustratie en woede. Als ze harde bewijzen hadden gehad, zouden slachtoffers of burgerrechtenorganisaties sterker staan in hun zaak tegen de dader. Als we praktijktesten proactief zouden gebruiken op de arbeids- of woningmarkt, dan zou dat de antidiscriminatiewetten handen en voeten geven en zouden de klagers de dienstverlening krijgen waar ze recht op hebben. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat in steden waar woningagentschappen juridische praktijktesten uitvoerden (en waar bevooroordeelde makelaars nadien beboet werden), de discriminatie op de woningmarkt aanzienlijk verminderde.[2]

Ten slotte is er wetenschappelijk bewijs dat, zelfs zonder sancties, praktijktesten tot op zekere hoogte doeltreffend kunnen zijn tegen discriminatie. Uit een quasi-experiment dat in 2015 werd uitgevoerd in Gent, bleek dat vastgoedmakelaars die wisten dat ze via praktijktesten in de gaten worden gehouden (maar niet wisten hoe of wanneer), zich nadien veel minder discriminerend gedroegen. De nettodiscriminatiegraad om uitgenodigd te worden voor een bezoek aan een huurwoning daalde in amper een paar maanden aanzienlijk, van 26 % naar 10 %. De verklaring is dat de makelaars door de praktijktesten gingen nadenken over hun vaak onbewuste reacties, waardoor ze uiteindelijk minder bevooroordeeld hun keuze maakten. Bovendien bleek die daling zich op lange termijn door te zetten als er tegelijk ook juridische tests uitgevoerd werden.[3] De casestudy in Gent ondersteunt het eerdergenoemde betoog dat praktijktesten het best zowel educatief als juridisch ingezet kunnen worden.

De invoering van de praktijktesten in 2015 in Gent bleef niet onopgemerkt. De tests werden een controversieel thema en een ideologisch symbool voor zowel linkse als rechtse partijen in België, waarmee ze wilden scoren bij hun aanhangers. Als uitvoerder van veel van die tests heb ik aan den lijve ondervonden hoe bits die ideologische strijd vaak werd gevoerd. De reacties gingen van complimenten en steunbrieven tot verdachtmakingen op de sociale media en onderzoeksvoorstellen die om politieke redenen werden geblokkeerd.

Ondanks die polarisering zagen we in de voorbije jaren toch een verschuiving in het publieke debat over praktijktesten. De regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest nam als eerste in België juridische praktijktesten op in haar antidiscriminatiewetgeving over de arbeids- en huisvestingsmarkt en maakte het nodige budget vrij om die tests uit te voeren.

Brussel werd snel gevolgd door de Belgische regering, maar die maakte de tests alleen mogelijk op papier, niet in de praktijk. Een belangrijke doorbraak kwam er in 2018-2019: verschillende lokale besturen namen de invoering van praktijktesten op de arbeids- en huisvestingsmarkt expliciet in hun beleidsplannen voor de volgende zes jaar op. Het is belangrijk om aan te stippen dat het daarbij gaat om steden die bestuurd worden door verschillende politieke coalities, zoals Mechelen, Leuven, Kortrijk en Antwerpen (naast Gent, dat die tests al in 2015 invoerde). Op die manier zijn de praktijktesten getransformeerd van een politiek symbool tot wat ze vandaag zijn: niet 'de heilige graal om racisme uit te roeien' en ook geen 'stok om werkgevers en huiseigenaars mee te slaan', maar wel een belangrijk instrument om discriminatie op een objectieve manier te meten, vergelijkbaar met snelheidscamera's en alcoholtests in het verkeer. Het gebruik van praktijktesten wordt alsmaar minder een politieke keuze en alsmaar meer een teken van goed bestuur.

Dat was mogelijk omdat drie soorten actoren zich in België verzamelden rond het instrument van praktijktesten: middenveldorganisaties, onderzoeksinstellingen en politici. De middenveldorganisaties zijn blijven pleiten voor het gebruik van praktijktesten en academici zijn onderzoek blijven doen om de kwaliteit van die tests te verbeteren. En ten slotte maakten sommige politici van die tests een prioriteit tijdens politieke onderhandelingen. Samen vormden ze een machtige coalitie van al diegenen die de tests wilden gebruiken, en konden ze een antwoord bieden op alle argumenten van hun tegenstanders.

Hoewel de toon van het debat over discriminatie zeker ingrijpend is veranderd, is er nog geen verandering gekomen in het ruimere heersende discours over gelijkheid en racisme. Het zou dus misplaatst zijn om nu te triomferen. Praktijktesten kunnen om veel redenen door beleidsmakers worden gebruikt. In de stad Gent werden ze beschouwd als zowel een preventief als juridisch instrument tegen discriminatie. Bovendien maakten de tests deel uit van een ruimer beleid en discours tegen discriminatie, uitsluiting en armoede. Maar praktijktesten kunnen ook worden misbruikt. Ze kunnen bijvoorbeeld dienen om een beleid te legitimeren dat de positie van kwetsbare groepen in onze samenleving nog verzwakt. In zo'n geval zouden politici hun beleid kunnen verdedigen met het argument 'dat we niet zo slecht bezig zijn als ze beweren, want we voeren praktijktesten uit'. Het is te vroeg om een eindbalans op te maken, maar de tijd zal uitwijzen of praktijktesten beschouwd moeten worden als een springplank naar mensenrechten dan wel als een louter symbolisch gebaar van een beleid dat erop gericht is mensenrechten alsmaar meer uit te hollen.

1 Verhaeghe, P. P. (2017). *Liever Sandra dan Samira? Over discriminatie, mystery shopping en praktijktesten.* Berchem: Uitgeverij EPO; Quillian, L., Pager, D., Hexel, O., & Midtboen, A. (2017). Meta-analysis of field experiments shows no changes in racial discrimination in hiring over time. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114.

2 Ross, S., & Galster, G. (2007). Fair housing enforcement and changes in discrimination between 1989 and 2000. An exploratory study (pp. 177-202). In: J. Goering (ed.), *Fragile rights within cities. Government, housing and fairness.* Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.

3 Verhaeghe, P. P., & Ghekiere, A. (2020). *Is de discriminatie op de Gentse woningmarkt structureel gedaald?* Brussel: Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.

Eenheid in diversiteit: de lijm van de Brusselse identiteit

door Petrus te Braak, Laora Mastari, Hélène Lemblé en Gil Keppens

Een gedeelde identiteit is erg belangrijk voor de sociale cohesie: het geeft ons het gevoel dat we deel uitmaken van een groter geheel, zoals een groep of een cultuur. Decennia van onderzoek hebben aangetoond dat een gevoelde verbondenheid met een groter geheel de sleutel vormt voor ons psychische welzijn. Hoewel dit geldt voor mensen zonder en met origines in het buitenland, is dit in sterkere mate het geval voor mensen met buitenlandse origines. Ze kunnen hun identiteit ontwikkelen vanuit een gevoel van verbondenheid met zowel de bevolkingsgroep of de cultuur van het land waarin ze wonen (de *nationale* cultuur) als met de cultuur van het land waar ze etnische origines hebben (de *etnische* cultuur). Het migratie- en integratiebeleid is er lang van uitgegaan dat het ontwikkelen van een identiteit op basis van beide culturen onmogelijk is. Hoewel mensen verschillen in de mate waarin ze zich verbinden met de etnische of nationale cultuur, sluit een verbinding met de ene cultuur de andere niet uit. Het idee dat een identiteit uit meerdere lagen bestaat wordt intussen steeds meer geaccepteerd.

Opvallend genoeg tonen recente gegevens aan dat Brusselse jongeren, met of zonder migratieachtergrond, zich vooral nauw verbonden voelen met Brussel. De verbondenheid die ze voelen met Brussel is groter dan die met België, Vlaanderen, Wallonië of een ander land dan België. Volgens ons heeft dat voornamelijk te maken met de demografische samenstelling van Brussel. Brussel is, na Dubai, de meest superdiverse stad ter wereld. Dat betekent dat er etnografisch gezien geen duidelijke etnische meerderheidsgroep aanwezig is. In Brussel is iedereen een 'minderheid' en is iedereen 'de andere', waardoor geen enkele meerderheidsgroep daardoor een identiteit kan opdringen. Er is eerder sprake van een gedeelde 'paraplu-identiteit' die voor iedereen beschikbaar is en die op een eigen manier ingevuld kan worden. Iedereen, van welke etnische afkomst ook, krijgt bijgevolg de kans om zich te identificeren met Brussel.

De hoofdstad van België, gelegen tussen Vlaanderen en Wallonië, herbergt een zeer jonge bevolkingsgroep van 'Zinnekes'. Dat is de bijnaam voor burgers die zich onderscheiden door een diversiteit aan etnische, culturele, sociale, talige en religieuze achtergronden. Historisch gezien waren 'Zinnekes' straathonden die in de Zenne (de enige Belgische rivier die zowel Brussel, Vlaanderen en Wallonië doorkruist) werden gegooid. 'Zinneke' kreeg later een pejoratieve ondertoon en werd gebruikt als scheldwoord voor mensen die geen duidelijke oorsprong hebben. In tegenstelling tot de 'Ketjes', een term die verwijst naar mensen wiens voorouders in Brussel geboren zijn, werden Zinnekes beschouwd als bastaarden. In de huidige superdiverse Brusselse context wordt de term Zinneke niet langer beschouwd als een belediging, maar is ze veeleer een geuzennaam die met trots wordt gedragen. Een mooi voorbeeld daarvan is de tweejaarlijkse Zinneke Parade, die de diversiteit van de Brusselaars viert. Tegenwoordig is de Zinneke een echt Brussels symbool dat staat voor de Brusselse identiteit gekenmerkt door diversiteit en inclusie. De Brusselse identiteit wordt met een zekere trots gedragen door een brede groep dankzij haar niet-exclusieve connotatie. Het is precies deze inclusiviteit die een belangrijk fundament vormt om te kunnen bouwen aan een collectieve identiteit gestoeld op een gevoel van verbondenheid met een groter geheel.

Uit twee recente onderzoeken[1] blijkt dat Brussel inderdaad een identiteit biedt waarmee veel mensen zich kunnen identificeren. Brusselaars kunnen zich met verschillende lagen verbonden voelen: Brussel, België, Vlaanderen, Wallonië en/of land(en) waar ze etnische origines hebben. In de surveys werden Brusselaars gevraagd in welke mate ze zich verbonden voelen met deze verschillende lagen. Daaruit blijkt dat jonge Brusselaars met origines in het buitenland zich het meest verbonden voelen met Brussel en slechts in tweede instantie met België, terwijl het land waar ze etnische origines hebben op de derde plaats komt. Bij oudere Brusselaars geldt een vergelijkbare rangorde voor mensen met en zonder origines in het buitenland. Anders dan bij de jonge Brusselse bevolking met buitenlandse origines, voelt de oudere generatie zich het meest verbonden met België en dan pas met Brussel, terwijl het land waar ze etnische origines hebben opnieuw de derde plaats inneemt. Opvallend is wel dat Brusselaars, jong en oud, zowel met als zonder buitenlandse origines, zich slechts zwak verbonden voelen met Wallonië en/of Vlaanderen.

De tendens dat jongeren met buitenlandse origines zich in de eerste plaats verbonden voelen met Brussel, illustreert dat deze stad een gevoel van verbondenheid teweeg kan brengen, iets waar noch België, noch Vlaanderen of Wallonië, noch het land waar ze etnische origines hebben, lijkt in te slagen. Wat is de verklaring hiervoor? Veel mensen

met buitenlandse origines hebben een band met het land waar ze origines hebben in die zin dat ze vasthouden aan bepaalde aspecten van de cultuur (zoals luisteren naar muziek, bepaalde tv-zenders kijken, het eten van typische gerechten), en misschien, zo nu en dan, op en af reizen om hun relatie met vrienden en/of familie te onderhouden. Hoewel deze band duidelijk nog aanwezig is, is het moeilijk om een identiteit uitsluitend hierop te baseren. Regelmatig beschouwen burgers van het land waar ze etnische origines hebben, hen als 'anders', waardoor ze zich op hun beurt ook anders kunnen voelen. Bovendien speelt slechts een klein deel van hun leven zich nog af in het land waar ze etnische origines hebben, aangezien ze wonen, werken en/of studeren in Brussel. Brussel als gedeelde leefomgeving is daarom voor verschillende groepen veel tastbaarder. Maar waarom identificeren ze zich dan in mindere mate met België, Vlaanderen of Wallonië?

Dit is waar het volgens ons interessant wordt. Wij stellen dat mensen met buitenlandse origines in Brussel voor één keer niet het gevoel krijgen dat ze de minderheid of de 'andere' zijn. In Vlaanderen, Wallonië en België als geheel, worden ze vaak beschouwd als etnische minderheidsgroepen. Wanneer je wordt herleid tot één kenmerk, zoals etnische afkomst, en op grond daarvan wordt gestigmatiseerd, is een veelvoorkomende reactie dat men zich in sterkere mate gaat identificeren met de eigen etnische groep. Het kan zelfs zo ver gaan dat je je actief verzet tegen elke andere vorm van identificatie met het land of regio waar je woont. Waarom zou je je tenslotte identificeren met een groep die jou stigmatiseert?

In Brussel is het minder waarschijnlijk dat zo'n onderscheid tussen 'wij' en 'zij' wordt gemaakt. De meeste Brusselaars zijn Zinnekes en behoren noch tot de minderheid, noch tot de meerderheid. Een afgelijnde identiteit opleggen is onmogelijk in Brussel, dankzij de veelheid aan aanwezige culturen. Brussel is in dat opzicht eerder een leeg canvas, dat door iedereen op zijn eigen manier ingekleurd en begrepen kan worden. Bovendien kan de Brusselse identiteit, in tegenstelling tot de Belgische, Vlaamse of Waalse identiteit, niet terugvallen op een (mogelijk denkbeeldig) gemeenschappelijk verleden. Brusselaars uit verschillende culturen en etnische groepen hebben geen gedeelde geschiedenis. De Brusselse identiteit is veeleer gebaseerd op een heden en toekomst in een gedeelde leefomgeving die gekenmerkt wordt door diversiteit. Precies in die diversiteit ligt de eenheid voor identiteitsvorming. In Brussel is en wordt de gedeelde identiteit van de Zinnekes gecreëerd op een organische, bottom-up-manier, waarbij elke burger zijn eigen interpretatie en betekenis geeft aan de gedeelde identiteit.

Wat kunnen we leren van het Brusselse voorbeeld? Dat inclusieve identiteiten nooit afgelijnd en vooraf gedefinieerd mogen zijn. Indien België, Wallonië en Vlaanderen inclusief willen zijn en een gedeelde identiteit willen hebben, kunnen ze leren van het voorbeeld van de Zinnekes in Brussel. Vergeet daarbij niet dat de Zenne de enige rivier is in België die over de grenzen van Brussel, Vlaanderen en Wallonië heen stroomt.

---

1 Het JeugdOnderzoeksPlatform Scholenmonitor verzamelde in 2018 gegevens van 1279 leerlingen uit de tweede en derde graad van alle Nederlandstalige scholen in Brussel. Het BRUXODUS-onderzoek, gefinancierd door INNOVIRIS, bevroeg in 2019 1900 Brusselaars van 18 tot 75 jaar, met en zonder origines in het buitenland.

‘Uit Europa’, maar ‘geen Europeaan’: de vicieuze cirkel van ongelijkheid in België

door Gabriel Zohar

Migranten die op zoek gaan naar een ander leven in een onbekend land, wacht een bikkelharde strijd. Ze staan voor de uitdaging om zich aan te passen aan een nieuwe cultuur: dat betekent dat ze een andere taal moeten leren, hun weg moeten vinden in een andere gemeenschap, werk en huisvesting moeten zoeken en zich moeten aanpassen aan verwarrende culturele normen en sociale verwachtingen. Helaas zijn er heel wat tekenen die op een verontrustende waarheid wijzen: wat individuen met een migratieachtergrond ook doen om zich te integreren in de samenleving, ze maken weinig kans op slagen.[1] Zelfs hun kinderen en kleinkinderen worden generatie na generatie op dezelfde manier benadeeld.

België behoort tot de landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) met de laagste inkomensongelijkheid. Toch is de sociale mobiliteit er alarmerend laag. In België duurt het gemiddeld vier generaties voor kinderen uit gezinnen met een laag inkomen het gemiddelde landelijke inkomen verdienen. Bovendien is de werkloosheid drie keer hoger bij burgers met minstens één ouder van buiten de EU dan bij burgers van wie beide ouders en grootouders in België geboren zijn.[2] Het hoeft dus niet te verbazen dat het percentage mensen dat onder de armoedegrens leeft, bijna zes keer hoger ligt voor etnische minderheden, zoals die van Turkse (59 %) of Marokkaanse herkomst (56 %), dan voor personen van Belgische herkomst (10 %).

Achter de lage inkomensongelijkheid gaat een jammerlijke realiteit schuil. In België maken kinderen en personen met een migratieachtergrond een grotere kans op een lager opleidingsniveau, werkloosheid, discriminatie op school en op de werkvloer en een grotere kans om in de armoede te belanden. Minderheden stuiten dus op meer obstakels als ze zich economisch willen integreren dan de algemene bevolking.

Zowel in het onderwijs als op de arbeidsmarkt hebben fysieke verschillen en een naam die wijst op een niet-Belgische etnische herkomst, een negatieve invloed op de toegang tot de arbeidsmarkt en het onderwijs en op de succesgraad.[3] De kansen om te klimmen of te dalen op de sociale ladder worden voor bepaalde groepen dus sterk beïnvloed door geërfde kenmerken.

Hoe is het zover gekomen? In de jaren 1950 en 1960, toen België heel wat 'gastarbeiders' verwelkomde, dacht men dat de verschillen in opleidingsniveau tussen de bevolking van Belgische herkomst en de nieuwe migranten na verloop van tijd wel zouden afnemen naarmate de nieuwe migranten meer zouden wennen aan hun nieuwe omgeving. Maar dat gebeurde niet. Uit onderzoek van Phalet en Swyngedouw van 2003 blijkt dat de verschillen in onderwijskansen, prestaties en verwachtingen tussen inwoners met een migratieachtergrond en de bevolking van Belgische herkomst na verloop van tijd wel afnamen, maar dat ze zeker niet verdwenen. En dat is nu nog altijd het geval.

De invloed van de sociaaleconomische status van ouders op de prestaties van scholieren in het middelbaar onderwijs is niet uniek voor dit land, maar is wel 'bijzonder groot in België'. België behoort zelfs tot de top vier – van 43 landen – waar de invloed van de sociaaleconomische achtergrond op de schoolprestaties het grootst is.[4] Die invloed verschilt van groep tot groep. Op basis van statistisch onderzoek wezen Verhaeghe en collega's in 2016 op verschillen in onderwijsvormen (algemeen onderwijs, technisch onderwijs, beroepsonderwijs of deeltijds onderwijs), vertragingen in onderwijstrajecten en de verwachtingen om werk te vinden onder drie verschillende bevolkingsgroepen in België (personen van Belgische herkomst, inwoners met een EU15-achtergrond en inwoners met een niet-EU15-achtergrond). Terwijl sociaaleconomische factoren de meeste verschillen tussen personen van Belgische herkomst en personen van EU15-herkomst konden verklaren, was dat niet zo voor personen van niet-EU15-herkomst. Als ze de vraag kregen waarom ze geen werk vonden, verwezen de meeste jongeren uit de EU15-groep naar de moeilijke toestand op de arbeidsmarkt. De meeste jongeren met een niet-EU15-achtergrond benadrukten dat ze 'geen eerlijke kans kregen'.[5]

België staat in dat opzicht voor een grote uitdaging. Scholen kunnen die uitdaging potentieel het hoofd bieden, aangezien het plaatsen zijn waar democratie onderwezen wordt. Dat proces zou moeten beginnen met de erkenning dat het onderwijssysteem in zekere mate zelf bijgedragen heeft tot het probleem. Boone en Van Houtte concludeerden bijvoorbeeld dat leerkrachten in België die aanbevelingen doen over een verdere studiekeuze, bevooroordeeld zijn tegenover leerlingen op basis van zowel

hun migrantenstatus als hun sociaaleconomische status.[6] Etnische minderheden worden in vergelijking met leerlingen van Belgische herkomst makkelijker in de richting van een technische opleiding geduwd dan in een academische richting. Uit de European Union Minorities and Discrimination Survey (2010) bleek dat in België ongeveer een op de vijf jongeren met een etnische achtergrond uit Noord-Afrika gediscrimineerd werd door schoolpersoneel.

Op het werk of op school zijn etniciteit (24 %), religie (9 %), huidskleur (5 %) en leeftijd (2 %) de belangrijkste oorzaken van discriminatie. De discriminatiegraad tegen inwoners met een Turkse achtergrond – zowel op het werk, in het onderwijs, in de gezondheidszorg, in huisvesting, in winkels als in openbare diensten – ligt in België vandaag meer dan dubbel zo hoog dan die tegen de vorige generatie (28 % tegenover 13 %).

Die rapporten bevestigen dus wat ook andere studies over het gelijkekansenbeleid voor etnische minderheden in Europa al lang uitwijzen. Belgische burgers met een migratieachtergrond worden nog altijd beschouwd als migranten, zelfs verschillende generaties nadat ze Belgisch staatsburger zijn geworden. Hoe dan ook zijn er veel bewijzen voor een sterke link tussen etniciteit, discriminatie, armoede, een laag opleidingsniveau en een moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt voor etnische minderheden in België.

De bevolking in dit land is de voorbije tien jaar met 6 % gegroeid[7], vooral door de groeiende instroom van migranten (+40 % sinds 2007), die op dit ogenblik 17 % van de totale Belgische bevolking uitmaken. Met een groeiende migrantengemeenschap vormen de bestendiging van een laag opleidingsniveau en de slechte kansen op de arbeidsmarkt een enorme uitdaging voor dit land, zowel nu als in de toekomst.

Er zijn geen eenvoudige oplossingen voor deze puzzel. Maar als we voor een veelbelovende toekomst gaan, kunnen zelfs kleine veranderingen een belangrijke transformatie op gang brengen. Ik wil de aanzet geven om collectief onze mentaliteit te veranderen en meer erkenning te geven aan de mogelijkheid om tot eender welke etniciteit te behoren zonder automatisch weggezet te worden als een outsider ergens aan de rand van de maatschappij. Daarom is het van essentieel belang dat we ophouden individuen in onze taal te classificeren. Termen zoals 'autochtoon', 'migrant', 'tweede of derde generatie' of 'Europees' komen allemaal voort uit classificaties die veeleer de verschillen dan de gelijkenissen benadrukken tussen groepen van onze bevolking. Geen enkele burger, wat zijn of haar achtergrond ook is, zou beschouwd mogen worden als een migrant in een land waar hij of zij geboren is.

Misschien is het tijd om een ruimere nationale identiteit vorm te geven waarvan het sociaal gewicht verder reikt dan alleen maar etniciteit. De sociale ongelijkheden zullen pas verminderen als de integratie van burgers niet langer gezien wordt als het resultaat van een proces van aanpassing aan de meerderheidscultuur, maar veeleer als een dynamische verantwoordelijkheidsoefening voor alle leden van een gemeenschap. Noch etniciteit noch sociale status zou mogen meespelen bij het beoordelen of een burger succesvol kan zijn in een samenleving. Dat is een haalbare opdracht, waarvoor wel veel inspanningen nodig zullen zijn. Zo zullen we het concept van verbondenheid moeten herdenken en het meer moeten zien als iets wat respect inhoudt voor de waardigheid van de ander.

---

1 Mednick, F. (2020). *Lectures on immigration, global education, and development.* Vrije Universiteit Brussel.

2 OECD (2015). *Settling In 2015: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing.

3 EU-MIDIS II (2010, 2017). *Second European Union, Minorities and Discrimination Survey.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

4 OECD (2019). *International Migration Outlook 2019.* OECD Publishing.

5 Verhaeghe, F., Bradt, L., Van Houtte, M., & Derluyn, I. (2016). Structural assimilation in young first, second and third-generation migrants in Flanders. *Ethnic and Racial Studies*, 40(15): 2728-2748.

6 Boone, S., & Van Houtte, M. (2012). Why are teacher recommendations at the transition? from primary to secondary education socially biased? A mixed-methods research. *British Journal of Sociology of Education*, 34(1): 20-38.

7 https://statbel.fgov.be/en/themes/population/structure-population#panel-12

Niet 'of' we diversiteit erkennen, maar 'hoe'

door Lena Imeraj en Tuba Bircan

Steden van verschillen

Vandaag zijn Europese steden uiterst divers. Maar wat bedoelen we eigenlijk met 'divers'? Diversiteit kan gedefinieerd worden als 'het verschijnsel dat er mensen zijn met verschillende etnische of culturele achtergronden; verscheidenheid, variatie'[1]. Vanuit stedelijk oogpunt verzinnebeeldt diversiteit de samensmelting van mensen die verschillen in taal, burgerschap, etniciteit, religie, seksuele geaardheid, klasse, fysieke capaciteiten, rijkdom, geslacht, identiteit, ras en/of levensstijl. In haar meest gangbare opvatting wordt diversiteit begrepen als het behoren tot een bepaalde categorie, namelijk die van 'migrant'. Op die manier is en blijft *migratieachtergrond* een onmiskenbaar criterium van uitsluiting en worden inwoners van de stad (en daarbuiten) nog al te vaak ingedeeld in twee tegenover elkaar staande groepen: 'wij' versus 'zij'. Maatschappelijke groepen worden vergeleken en gecontrasteerd: de geïntegreerden en de gesegregeerden, zij die aanvaard zijn en zijn die uitgesloten zijn (en vaak blijven), de ordelijken en de ordelozen, de gewilden en de ongewilden, de rijken en de armen. Echter, diversiteit gaat helemaal niet over tegenstellingen: diversiteit gaat om erkenning. Om respect. Om waardering. Waardering van mensen die elk op hun eigen manier uniek zijn. En precies daarom heeft diversiteit een wezenlijk meerdimensionaal karakter.

Wanneer we de complexe en dynamische samenstelling van onze hoofdstad vandaag bekijken, kunnen we inderdaad stellen dat nieuwkomers van (soms ver) buiten onze landsgrenzen de groep van immigranten verder laat aangroeien. Maar etnische diversiteit wordt vandaag meer dan ooit bepaald door een veel breder begrip van *migratieachtergrond*: minderheidsgroepen omvatten een groot en groeiend aantal mensen die zelf nooit zijn geïmmigreerd, maar integendeel, hier zijn geboren. Generatie 2.0, 3.0 en vast ook al 4.0, doch nog steeds 'migrant'. Alsof ze allemaal te herleiden zijn tot één en dezelfde categorie. Niets is minder waar. De verscheidenheid aan individuele (levens)ervaringen leidt tot een enorme heterogeniteit binnen etnische groepen en gaat hand in hand met toenemende

sociaaleconomische ongelijkheden en woonsegregatie. Dat heeft gaandeweg geleid tot een realiteit waarin er meer verschillen *in* dan *tussen* groepen zijn. Opmerkelijk genoeg komt die diversiteit-binnen-de-diversiteit amper aan bod in het publieke debat. Maar hoe kan het argument – vóór of tegen – oprecht en helder zijn als ons begrip van diversiteit nog zo eenzijdig en ontoereikend is? En hoe kunnen we dan praten over wat inclusie/exclusie is of zou moeten zijn? Eerder dan een waardeoordeel op te hangen aan diversiteit – a priori goed noch slecht – zit het antwoord op de vraag hoe om te gaan met diversiteit (deels) vervat in de meerdimensionale en dynamische aard ervan. Want om tegemoet te komen aan de noden van alle bevolkingsgroepen en om een soms wankele sociale cohesie en risico's van uitsluiting aan te pakken, zullen steden veelzijdige en creatieve oplossingen moeten bedenken.

Een Onbekende in Brussel

'Migrant-zijn' – als één van de meest gangbare categorische interpretaties van diversiteit – kan coulant worden beschreven aan de hand van demografische kenmerken en kenmerken die verband houden met de bredere migratiecontext en -geschiedenis. Terwijl sommigen vrijwillig migreren om economische of familiale redenen of voor het volgen van een opleiding, zijn anderen net hier geboren of migreren ze op zoek naar asiel en een veilig(er) leven. Die diversiteit van de bovengenoemde 'migranten' zie je ook in de complexe en dynamische structuur van de Brusselse bevolking. Tussen 2000 en 2019 groeide het bevolkingsaantal er van 960.000 tot ongeveer 1.200.000 inwoners, door zowel natuurlijke aangroei als door internationale immigratie. Ruim 60 % van de Brusselaars is van buitenlandse afkomst.[2] Er leven ongeveer 184 nationaliteiten in Brussel, waarmee de stad, na Dubai, de op een na meest etnisch, raciaal en cultureel diverse stad ter wereld is.[3]

De structurele inclusie van 'migranten' – zowel diegenen die migreerden als de generatie 2.0 en verder – is cruciaal voor de ontwikkeling van een cultureel rijke, sociaal samenhangende en leefbare samenleving. Hoewel mooi in theorie, is de praktijk net iets minder rooskleurig: de soms pijnlijk markante ruimtelijke, sociale en symbolische wrijving tussen individuen/gemeenschappen leidt tot een moeilijk te duiden complexiteit en fragmentatie van wegen naar inclusie. De hoofdstad koestert terecht haar eigen cultuur, erfgoed, waarden, tradities, talen en manieren van leven. Diversiteit is daarbij niet alleen een onbetwistbare realiteit maar ook één van de belangrijkste aspecten van sociale cohesie. En om die sociale cohesie te versterken, moet overtuig(en)d worden ingezet op verbondenheid en vertrouwen, op gelijke kansen voor iedereen en op

positieve contactervaringen tussen leden van verschillende groepen die kunnen leiden tot samenwerking, vertrouwen en respect. Net door erkenning, wederzijds begrip en waardering van verschillen in de praktijk te brengen, kan een samenleving zowel divers, inclusief als samenhangend zijn.

Laten we even een korte denkoefening doen. Stel je een handvol *onbekenden*[4] in Brussel voor: wie zie je voor je en waar zou die wonen? Zouden die *onbekenden* rijk zijn of arm, geschoold of ongeschoold, gekleurd of wit, je buur zijn of liefst veraf wonen? Jong of oud zijn, man of vrouw, alleenstaand zijn of een gezin hebben? Misschien verbeeld je je een verscheidenheid aan *onbekenden*, in evenveel verschillende Brusselse buurten. Of verbeeld je je slechts die ene *onbekende*, conform het meest gangbare en stigmatiserende cliché? Misschien denk je aan de recent gearriveerde *onbekende* nieuwkomers, vanuit de verste uithoeken van de wereld of de Brusselse rand. Nieuwkomers die een andere taal of dialect spreken dan de lokale 'Brusseleer' en met verschillende ambities en achtergronden. Zijn het werknemers van een internationaal bedrijf of een Europese instelling? Zijn het studenten die aan een opleiding beginnen? Of mensen die ergens ter wereld een conflictgebied ontvlucht zijn? En in welk buurten zullen ze gaan wonen? Sommigen mogen dan wel veel geld te besteden hebben, anderen hebben niets. Of misschien verbeeld je je de *net-iets-minder-onbekenden* die in de stad geboren en getogen zijn, aanvaard door de lokale bevolking en tussen hen in wonend. *Onbekenden* die bijdragen aan de stedelijke groei en zich aangepast hebben aan *ons* normaal, dus iets minder onbekend. *Voor-altijd-onbekenden* misschien? Evengoed hier geboren en getogen, maar het vormgeven van hun identiteit en gevoel van verbondenheid met de gemeenschap verlopen niet noodzakelijk zonder slag of stoot. Leven ze dicht bij de eigen etnische gemeenschap uit vrije wil of uit noodzaak? Of zullen ze, hoe hard ze ook hun best doen, altijd als *onbekend* worden weggezet vanwege hun donkere huidskleur, hun religie, hun seksuele voorkeur of hun arme achtergrond? De kans is groot dat net die mensen terechtkomen in de armste buurten, omdat hun een aanzienlijk deel van de huizenmarkt wordt ontzegd. Of haal je je expats voor de geest uit naburige of verder afgelegen landen die het makkelijker vinden om te wonen en te leven tussen andere buitenlanders, met wie ze talige, culturele en politieke banden delen? *Onbekende* doch gewenste expats, uit een handvol ontwikkelde landen, die onderwijs, rijkdom en vaardigheden meebrengen en we hartelijk verwelkomen omdat ze de financiële en intellectuele middelen hebben? Of misschien haal je je de *onzichtbare-onbekenden* voor de geest, slapend in stations, dakloze sans-papiers, slachtoffers van mensenhandel. Ze zijn ongewenst en daarom onzichtbaar. Of misschien denk je aan al die *onbekenden* op doorreis, toeristen of seizoenarbeiders, die de stad bezoeken en er maar even verblijven?

Deze denkoefening maakt hopelijk duidelijk dat diegenen die we bestempelen als *'onbekend'* eigenlijk een uiterst diverse groep omvat van mensen met verschillende etnische en culturele achtergronden en met uiteenlopende overtuigingen, motivaties, ervaringen en demografische achtergronden. Ze wonen om allerlei redenen in verschillende delen van de stad: beschikbare financiële middelen, de aanwezigheid van een co-etnische gemeenschap waar ze terecht kunnen, de bereidheid van *anderen* om dezelfde buurt, buren, school en vrienden te delen en hen er zich thuis te laten voelen. *Hun* woonbuurt kan al dan niet dicht bij *onze* buurt liggen, met uitgesproken reële of denkbeeldige grenzen. De mate waarin eenieder de nabijheid van een *onbekende* duldt, hangt af van of en hoe bestaande stereotypen van de *onbekende* als legitiem worden beschouwd. Wie de *onbekende*, de *migrant* is, wordt bepaald door opvattingen over wie wel of niet tot onze samenleving behoort. Niet alleen zijn deze opvattingen zelden onderbouwd door degelijke argumenten, ze zijn al te vaak vanuit de dominante eigen cultuur geformuleerd; een polariserende integratiebenadering die eenzijdige aanpassingen van minderheidsgroepen verwacht. Daarmee wordt meteen ook elke mogelijke interculturele invulling de mond gesnoerd.

Deze op adaptatie gerichte aanpak lijkt bovendien versterkend te werken voor de minderheidsgroepen die het minst 'gewenst' zijn in onze samenleving; zij dreigen het slachtoffer te worden van systematische uitsluiting, stigmatisering en discriminatie in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en de woningmarkt, en in de gezondheidszorg. Dat de accumulatie van 'nadelen' het meest pertinent is bij diegenen die een stempel kregen vanwege hun handicap, ras, religie of culturele en politieke overtuigingen, legt pijnlijk bloot hoe het Brussel, en bij uitbreiding de Westerse samenleving, nog steeds ontbreekt aan interculturele bekwaamheid.

Erkenning: Zie mij… écht.

In werkelijkheid komen talloze *onbekenden* naar Brussel. Sommigen vestigen zich hier voor lange tijd, terwijl anderen gewoon op doorreis zijn. En ook al behoren ze niet tot dezelfde sociale of etnisch-culturele groep, delen ze niet dezelfde ervaringen of hebben ze uiteenlopende standpunten als het aankomt op opleiding, werk, gezin en relaties, één ding is zeker: ze delen de stad. De vraag is dus niet zozeer *of* maar wel *hoe* de verschillen *tussen* en *in* minderheidsgroepen in het stedelijk weefsel ertoe doen wanneer we het hebben over diversiteit en sociale cohesie.

Diversiteit wordt in toenemende mate ondersteund door een sterk ideologisch engagement van stadsbestuurders om inclusie te bevorderen. Ze streven naar eenzijdige integratie en toenadering, maar dat verloopt zelden zoals verwacht. In werkelijkheid zijn inclusie en integratie grotendeels een mythe. Het bestaande beleid miskent de dynamische aard van diversiteit en wordt verkeerdelijk vormgegeven aan de hand van rigide etnische or raciale categorieën die betrekking hebben op slechts enkele bevolkingsgroepen of buurten. En net die onwetendheid over de immense diversiteit van etnische minderheden leidt tot een onderwaardering van de sociale realiteit.

De tandem sociale cohesie en diversiteit wordt veelal besproken vanuit het perspectief van de gastgemeenschap, maar zijn de standpunten van die vele *onbekenden* niet (minstens) even waardevol? Heeft niet iedereen baat bij wat minder onverschilligheid en wat meer waardering voor de eigen én de andere gemeenschap? Daarom volstaat het niet om louter de aanwezigheid van minderheden – en dus diversiteit – te (h)erkennen maar moeten we vooral meer (durven) kijken naar 'hoe' individuen behorende tot een minderheidsgroep worden gezien door andere etnische groepen en door de eigen gemeenschap.

Het is hoog tijd dat de stad blijk geeft van een sociaal en politiek engagement door oprecht de discussie over diversiteit en de mogelijke uitdagingen daaraan gekoppeld aan te gaan met ál haar burgers. Hiertoe zal de stad wederzijds cultureel bewustzijn en waardering, en constructieve communicatie en samenwerking moeten stimuleren. Daarbij is het eerste te overwinnen euvel de huidige politieke stedelijke elite; die is monocultureel en nauwelijks gekleurd en staat daarmee dus haaks op de samenleving die ze vertegenwoordigt. Een duidelijke aanwezigheid en vertegenwoordiging van mensen met verschillende achtergronden in de politieke besluitvorming zou de stedelijke institutionele capaciteit vergroten om effectief om te gaan met etnisch-culturele diversiteit en de uitdagingen ervan. We kunnen ons afvragen hoe de stad er zou uitzien als haar leiders even divers zouden zijn als haar bevolking; als de ervaringen en visies van mensen – *bekend én onbekend* – het stadslandschap en het samenleven zouden kunnen inspireren en vormgeven. De uitdaging wordt uiteindelijk om de openheid én geslotenheid van alle gemeenschappen te erkennen en te verzoenen. Dat is geen kwestie van kunnen, maar van willen.

---

1 Definitie volgens Van Dale.

2 Mensen die in het buitenland geboren zijn of die (groot)ouders hebben die in het buitenland geboren zijn.

3 International Organisation for Migration (2015), World Migration Report 2015. Geneva: IOM.

4 De letterlijke vertaling *vreemde* [*stranger* in de Engelstalige versie van het artikel] is aangepast naar *onbekende.*

‘Jij hoort hier niet thuis!’: Uitzetting verdubbelt de straf voor een strafbaar feit

door Lars Breuls en Kristel Beyens

> *“Ik woon al 32 jaar in België. Ik spreek heel goed Nederlands. Mijn moeder woont hier, mijn zoon, mijn zus. Mijn hele leven speelt zich hier af. Ja, ik heb in de gevangenis gezeten, maar ik heb mijn straf volledig uitgezeten. Toch zit ik nog altijd vast. Ze hebben mijn verblijfsvergunning afgenomen en als ik vrijkom, kan ik niet eens meer gaan werken.”*
>
> (Karim, pseudoniem)

Karim wacht in een gesloten centrum op uitzetting. Hij verloor zijn verblijfsvergunning nadat hij veroordeeld was voor een strafbaar feit. Toen we onderzoek deden naar immigratiedetentie in België, kwamen we er al snel achter dat verschillende mensen in een vergelijkbare situatie zaten als die van Karim. Al snel beseften we dat veroordeelde vreemdelingen niet alleen gevangenisstraffen krijgen, maar ook in toenemende mate het doelwit zijn van het immigratiecontrolesysteem en dreigen uitgezet te worden. Dit wordt als een extra straf ervaren. In het politieke discours en in de berichtgeving in de media wordt uitzetting vaak voorgesteld als een doeltreffend instrument van misdaadbestrijding. Maar in de praktijk leidt het gebruik van uitzetting als onderdeel van criminaliteitsbestrijding tot schadelijke gevolgen, niet alleen voor de betrokken individuen maar ook voor de samenleving als geheel.

Volgens de vreemdelingenwet moeten vreemdelingen zonder verblijfsvergunning het land verlaten. Ze kunnen onderworpen worden aan een gedwongen verwijdering of een uitzetting. Op 2 september 2015 hadden 3118 gevangenen in België geen verblijfsvergunning.[1] Deze groep komt prioritair in aanmerking voor een uitzetting

– zoals meermaals benadrukt door de Belgische regering. Tegelijkertijd is, volgens de Belgische Gevangeniswet van 2005 (de zogenaamde 'Basiswet'), 'de rehabilitatie van de dader en de voorbereiding van zijn re-integratie in de samenleving' een belangrijke doelstelling van de opsluiting voor alle gevangenen. Ook als ze niet terugkeren naar de Belgische samenleving, moeten buitenlandse gedetineerden zonder verblijfsvergunning dus voorbereid worden op hun terugkeer naar hun officiële land van herkomst. Maar vreemdelingen krijgen geen praktische hulp om hun terugkeer te regelen en ook geen hulp om hun leven opnieuw op te bouwen zodra ze terug zijn in een land dat ze meestal jaren eerder verlaten hebben. Hun recht op re-integratie wordt daardoor geschonden.

Ook buitenlandse gedetineerden die wél over een verblijfsvergunning beschikken, kunnen na een strafrechtelijke veroordeling aan immigratiecontrole onderworpen worden, zoals in het geval van Karim. Een verblijfsvergunning kan worden ingetrokken na een veroordeling voor een strafbaar feit. In 2002 voerde de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Antoine Duquesne verschillende beschermingsmaatregelen in die in 2005 in de Belgische Vreemdelingenwet werden opgenomen: mensen die in België geboren waren of die vóór hun twaalfde waren aangekomen en regelmatig in België verbleven hadden, zouden hun verblijfsvergunning nooit kunnen verliezen. In februari 2017 werden deze beschermingsgronden afgeschaft door de toenmalige staatssecretaris voor Migratie Theo Francken. Nieuwe wetgeving maakte het gemakkelijker om de verblijfsvergunningen in te trekken van vreemdelingen die als een bedreiging voor de openbare orde worden beschouwd. Zelfs als ze in België geboren zijn – wat in het verleden dus een wettelijke grond voor een uitzettingsverbod was – kunnen deze personen nu hun verblijfsvergunning verliezen en een uitzettingsbevel krijgen als ze een 'ernstige bedreiging voor de openbare orde' vormen. Dat is een breed en multi-interpretabel concept, dat veel discretionaire bevoegdheid geeft aan de administratieve medewerkers van de Dienst Vreemdelingenzaken. Francken, de toenmalige staatssecretaris voor Migratie, verwees in de pers naar de terreuraanslagen in Parijs in november 2015 om de noodzaak van de nieuwe wet te rechtvaardigen: "De 'terrorist van Parijs' had de Franse nationaliteit, maar hij kon niet uitgezet worden omdat hij in België geboren was."

Het begrip 'ernstige bedreiging voor de openbare orde' is echter breder dan terrorisme: het hangt af van de zich ontwikkelende jurisprudentie en kan bijvoorbeeld ook betrekking hebben op drugshandel.

Karim verloor zijn verblijfsvergunning nadat de wetgeving van 2017 in werking trad. Hij zat een gevangenisstraf van 37 maanden uit – al was dat niet voor 'terrorisme',

benadrukt hij zelf. Hij woonde al sinds zijn vijfde in België. Nadat de gronden voor bescherming waren afgeschaft, verloor hij zijn verblijfsvergunning. *"Ik bevind me in een uitzichtloze situatie"*, legt hij uit in vloeiend Nederlands. *"Ik zat in de gevangenis en zit nu vijf maanden in een gesloten centrum. Ik weet dat ze willen dat ik terugkeer naar Marokko, maar ik ben sinds mijn vijfde hier in België. Ik ben niet meer in Marokko geweest."* De Marokkaanse ambassade werkt niet mee aan zijn zaak, waardoor Karim waarschijnlijk aan een uitzetting zal kunnen ontsnappen. Bij gebrek aan een geldig reisdocument moet de Belgische regering namelijk contact opnemen met de diplomatieke autoriteiten van het vermoedelijke land van herkomst en vragen om de persoon te identificeren en een reisdocument af te leveren, een zogenaamde 'laissez-passer'. Als de diplomatieke autoriteiten niet meewerken en er geen reisdocument wordt verstrekt, dan is een uitzetting onmogelijk. Niet elk land is bereid om vlot samen te werken, vooral als het gaat om veroordeelde personen en/of mensen met een langdurige band met de Belgische samenleving. Bij gebrek aan diplomatieke medewerking worden mensen dan 'niet-identificeerbaar' en 'niet-uitzetbaar'.

Dit betekent echter niet dat Karims leven niet grondig zal veranderen. Iedereen zonder verblijfsvergunning die niet meewerkt aan zijn uitzetting, kan meermaals opgesloten worden in een gesloten centrum. Het kan dus dat Karim na zijn vrijlating opnieuw aangehouden wordt en opgesloten wordt in een gesloten centrum. Plots zal Karim 'illegaal' in België verblijven, zonder verblijfsvergunning, met grote gevolgen voor zijn dagelijkse leven (zo zal hij geen legaal werk kunnen krijgen en loopt hij het gevaar weer opgesloten te worden).

Dit voorbeeld illustreert hoe detentie en uitzetting van migranten belangrijke instrumenten zijn geworden om vreemdelingen te controleren die veroordeeld zijn voor strafbare feiten. Dat heeft ernstige gevolgen voor de betrokkenen. Mensen in een vergelijkbare situatie laten weten dat ze zich dubbel of driedubbel gestraft voelen: eerst zitten ze een gevangenisstraf uit, dan wordt hun verblijfsvergunning ingetrokken en daarna worden ze administratief vastgehouden met het oog op uitzetting. Ze hebben het gevoel geen tweede kans te krijgen – een kans op re-integratie in het land waar ze vaak al lang wonen. Ze worden gedwongen het land te verlaten waar ze zijn opgegroeid en plotseling 'illegaal' geworden zijn. Ze hebben het gevoel dat ze niet dezelfde behandeling krijgen als Belgische personen die in de gevangenis belanden. Hamid (pseudoniem), die in vreemdelingenbewaring verblijft in Nederland, waar vergelijkbare mogelijkheden bestaan om een verblijfsvergunning in te trekken, legt uit:

> *"Toen ik jong was, ging ik alleen met Nederlandse jongens om. Zij hadden ook strafbare feiten gepleegd. Ze hebben me de weg gewezen. Het voelde alsof ik deel uitmaakte van hun groep. Ik dacht dat ik hier thuishoorde. We worden allemaal gestraft, maar ik ben dubbel gestraft."*

Uitzetting wordt niet alleen steeds vaker gebruikt als instrument voor misdaadbestrijding, het wordt ook als zodanig in de media voorgesteld. Toch blijven fundamentele vragen grotendeels buiten beeld. Zijn samenlevingen niet verantwoordelijk voor de integratie van personen die veroordeeld zijn tot een gevangenisstraf en die gedurende een bepaalde tijd legaal op hun grondgebied hebben verbleven? Die vraag wordt amper gesteld en al helemaal niet bevredigend beantwoord. Maar afgezien van de kwestie van re-integratie roepen de huidige praktijken ook vragen op over een ander doel van bestraffing: het voorkomen van recidive. Is mensen naar een land sturen waar ze geen verblijfplaats hebben, geen familie om op terug te vallen en waar ze soms zelfs nooit eerder geweest zijn eigenlijk wel een doeltreffende 'strategie voor criminaliteitspreventie'? Het lijkt meer op een bot *'not in my backyard'*-beleid, een beleid dat mensen 'dumpt'. Bovendien worden mensen 'in de illegaliteit geduwd' als hun verblijfsvergunning wordt ingetrokken en een uitzetting niet kan plaatsvinden omdat er geen diplomatieke medewerking is. Ze kunnen na hun vrijlating hun vroegere leven niet meer opnemen (bijvoorbeeld niet meer legaal gaan werken) en kunnen na een politiecontrole herhaaldelijk worden opgesloten. Uiteindelijk schaden deze praktijken van migratiecontrole niet alleen de individuen die eraan worden blootgesteld, maar ook onze samenleving als geheel.

1 De Ridder, S., Breuls, L., & Vanquekelberghe, C. (2017). Buitenlandse gedetineerden (zonder verblijfsrecht) binnen de Belgische penitentiaire context (pp. 507-527). In: K. Beyens & S. Snacken (eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief.* Antwerp: Maklu.

Belgische kinderen in Syrië horen niet te boeten voor de schuld van hun ouders

door Marijke Van Buggenhout, Nadia Fadil en Els Dumortier

> *"Mijn vierjarig nichtje, dat haar arm verloor door een schotwonde, vroeg haar mama of haar arm naar de hemel ging en of zij nu zou moeten volgen."*

Samen met haar broertje en zusje is deze kleuter een van de zeventig Belgische kinderen die in een vluchtelingenkamp zitten in Noordoost-Syrië.[1] Naar verluidt zijn de leefomstandigheden van deze kinderen dramatisch. Een multidisciplinair humanitair team heeft het kamp in juni 2019 voor de tweede keer bezocht en liet weten dat de hygiënische, sanitaire en algemene leefomstandigheden in de kampen als gevolg van de overbevolking verslechterd waren, waardoor de fysieke en mentale gezondheid erop achteruitging. Uit hun rapport blijkt dat de meeste kinderen lijden aan chronische ondervoeding, wat onomkeerbare gevolgen heeft voor hun groei en ontwikkeling.[2] Tegen eind 2019 zouden er vijf Belgische kinderen gestorven zijn in de kampen. Hoewel er geen exacte cijfers voorhanden zijn, bestaat een groot deel van de West-Europese burgers in die detentiekampen uit kinderen die jonger zijn dan tien jaar.

Sinds 2017 woedt er over het *recht op terugkeer* van deze kinderen van Europese IS-strijders en -militanten een verhitte discussie. Europese landen zijn verdeeld over hoe ze moeten omgaan met die kinderen, die door sommigen *'de Kinderen van het Kalifaat'* genoemd worden. Hoewel regeringen stellen dat die kinderen niet gestraft horen te worden voor de fouten van hun ouders en dat ze het recht hebben om terug te keren, moeten we uit het aarzelende en terughoudende gedrag van verschillende Europese landen afleiden dat ze dat niet echt menen.

De meeste Europese regeringen zijn het erover eens dat de kinderen gered moeten worden uit de situatie waarin ze zitten en zijn zelfs overgegaan tot de repatriëring van

weeskinderen en niet-begeleide kinderen. België was een van de eerste landen die zijn morele verantwoordelijkheid erkende om alle mogelijke maatregelen te nemen om kinderen tot de leeftijd van tien jaar uit Syrië terug te halen. Terecht, want volgens normen van strafrecht, jeugdrecht en internationale mensenrechten en kinderrechten kunnen kinderen niet verantwoordelijk gesteld worden voor de daden van hun ouders. Volgens het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind van de VN hebben lidstaten zelfs een actieve plicht om kinderen te beschermen tegen alle vormen van geweld.

Maar de terugkeer van *alle* kinderen blijft een heikele kwestie. Een belangrijke reden voor die ambivalente houding heeft te maken met de immense afkeer voor een mogelijke terugkeer van de ouders. De meeste ouders zijn veroordeeld voor deelname aan terroristische activiteiten en officiële instanties zijn bang dat door de terugkeer van de kinderen het risico ontstaat dat ook de ouders kunnen terugkeren. In het Verdrag voor de Rechten van het Kind van de VN staat namelijk dat de persoonlijke relatie tussen een kind en een ouder onvervreemdbaar is. Daarom hebben verschillende instanties ervoor gewaarschuwd dat een terugkeer van de kinderen ook een mogelijke terugkeer van de ouders betekent. Een aantal Europese landen, zoals Denemarken, het VK en België, zijn zelfs al begonnen met de intrekking van de nationaliteit van de ouders.

Wat de repatriëring betreft, bestaat de consequente strategie van de Europese lidstaten erin om niets te doen en elke mogelijke actie uit te stellen. Vaak wordt de instabiliteit in het 'oorlogsgebied' ingeroepen om de passiviteit van de overheid te rechtvaardigen. Toch zijn er sinds december 2017 (toen de Belgische regering de terugkeer van de kinderen aankondigde) lange periodes van relatieve stabiliteit geweest. Een hele reeks academici, dokters, psychologen en journalisten hebben de kampen regelmatig bezocht. Dat soort initiatieven om die Belgische kinderen bij te staan en te helpen, staan in schril contrast met het argument van de regering dat 'we alles doen wat we kunnen'.

Onder de groeiende druk van het middenveld, de pers en diverse rechtszaken heeft de Belgische staat onlangs voor een nieuwe aanpak gekozen: de repatriëring van de kinderen zonder hun moeder. Dat betekent dat moeders gedwongen worden om hun kinderen 'vrijwillig' af te staan, hoewel je door kinderen van hun moeder te scheiden ingaat tegen een aantal fundamentele psychosociale en juridische principes. In de context van een gewapend conflict is de moeder vaak de enige zorgende persoon die overblijft. Dat is precies de reden waarom het Verdrag voor de Rechten van het Kind van de VN verbiedt dat kinderen en ouders in gewapende conflicten gescheiden worden.

De conclusie is dus dat in realiteit *die kinderen wel boeten voor de schuld van hun ouders*. Om helemaal te begrijpen wat er aan de hand is, moet men beseffen dat het hier gaat om een door de overheid ingeroepen *'State of exception'*: een toestand waarbij bepaalde burgers hun grondwettelijke rechten ontzegd worden, zoals het recht op een eerlijk proces en een behoorlijke rechtsgang. De ouders, die als 'terroristen' beschouwd worden, worden gezien als publieke vijanden en hun burgerrechten worden ter discussie gesteld. De hevige tegenstand van de meeste Europese staten tegen een repatriëring en vervolging op hun eigen grondgebied (en het feit dat in verschillende gevallen hun nationaliteit ingetrokken is) wijzen op die internationale tendens om een rem te zetten op de mensen- en burgerrechten als het om terreurmisdaden gaat. Bijgevolg dragen de kinderen de gevolgen van die 'uitzonderingstoestand'.

Die uitzonderingstoestand wordt ook gerechtvaardigd vanuit nog een ander idee: wie naar Syrië vertrekt, kiest voor een extremistische en gevaarlijke levensstijl, die onverzoenbaar is met 'onze' Europese waarden. Dat rechtvaardigt het idee dat we ze zo ver mogelijk van Europa moeten houden of dat we ze hun nationaliteit ontnemen. Je kunt je ernstig de vraag stellen of een vertrek naar het Kalifaat betekent dat je je grondwettelijke rechten verliest. Maar hoe kun je blijven volhouden dat (pasgeboren) kinderen ook een keuze hebben gemaakt voor het Kalifaat en het dus ook verdienen om hun grondwettelijke rechten te verliezen? Een vaak gehoord argument in de discussies over die kinderen is dat ze blootgesteld zijn aan 'extremistische' wereldbeelden en dat ze daardoor een potentieel gevaar vormen. Maar op die manier keren we het 'recht op bescherming' om: ze hebben niet het recht om beschermd te worden, want door hun 'vermeende' vroege socialisatie in Syrië zijn ze een gevaar voor ons.

Die 'uitzonderingstoestand' geldt dus niet alleen voor de ouders, maar ook voor de kinderen. De kinderen wordt bijna elk denkbaar recht ontnomen: hun recht op onderwijs, gezondheidszorg, bescherming en burgerschap. En – door ze in erg gevaarlijke omstandigheden te laten zitten – zelfs hun recht op leven. Deze kinderen worden niet alleen geframed als potentieel gevaarlijk en ongewenst 'bij ons'. Het wordt ook alsmaar duidelijker dat ze geacht worden ernstig beschadigd te zijn, niet omdat ze zelf terreurdaden gepleegd hebben of extremistisch gedrag vertonen, maar gewoon omdat ze de kinderen zijn van ouders voor wie dat wel geldt.

> *"Exodus 20:5: Kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want ik de Heer, uw God, duld geen andere goden naast mij. Voor de schuld van de ouders laat ik de kinderen boeten, en ook het derde geslacht en het vierde, wanneer ze mij haten."*

---

1 Deze kinderen bevinden zich in een afgesloten deel van de kampen Al Hol en Al Roj.

2 Orthopedisch chirurg in het rapport van de 2e humanitaire missie naar Noordoost-Syrië. https://voice.sayno.be/wp-content/uploads/2019/09/Rapport-2-Missie-Syri%C3%AB-juni-2019.pdf

BIOGRAFIEËN

Adam Ilke is onderzoeksprofessor politieke wetenschappen aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel. Samen met Florian Trauner leidt ze het Brussels Interdisciplinair Onderzoekscentrum voor Migratie en Minderheden (BIRMM) aan dezelfde universiteit. Haar onderzoek richt zich op migratie-, integratie- en antidiscriminatiebeleid en antiracistisch activisme.

Adefioye Tundé is stadsdramaturg bij de KVS in Brussel en stichtend lid van het jongerenplatform Urban Woorden. Hij is ook docent Cultuurkritiek aan de Sint-Lucas Hogeschool voor Audiovisuele en Beeldende Kunsten in Antwerpen.

Ahmad Yar Ahmad Wali is doctoraatsonderzoeker, verbonden aan de onderzoeksgroep Interface Demography van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op het EU-migratiebeleid, wereldwijde migratie en hiaten in internationale migratiedata en -theorieën.

André Géraldine is Senior Associate Researcher aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel en assistent-professor sociologie aan UCLouvain (hoofdverband). Haar onderzoeksinteresses zijn onderwijssociologie, onderwijsongelijkheden (klasse, ras en geslacht) en jeugd.

Arnaut Karel is onderzoeksprofessor aan het Centrum Interculturalisme, Migratie en Minderheden (IMMRC) en programmadirecteur antropologie, beide aan de KU Leuven, België. De belangrijkste focus van zijn huidige onderzoek ligt op invullingen van 'superdiversiteit' in stedelijke en landelijke omgevingen in Europa onder impuls van migratie.

Asamoah Christil is onderzoekster en onderwijsassistente bij de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Haar huidige onderzoek richt zich op de dekolonisatie van universitaire curricula aan Nederlandstalige universiteiten in Vlaanderen.

Ay Deniz is onderzoekster aan het Brussels Centre for Urban Studies en Cosmopolis van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op stedelijke ontwikkeling, ontheemding en transnationale planning.

Bekers Elisabeth is hoofddocente Britse en postkoloniale letterkunde aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op literatuur van het Afrikaanse continent en op de diaspora.

Berdai-Chaouni Saloua is doctoraatsonderzoekster verbonden aan de Erasmus Hogeschool en de Vrije Universiteit Brussel en docent aan de Karel De Grote Hogeschool. Haar onderzoek richt zich op het raakvlak tussen veroudering, migratie en zorgverlening met aandacht voor diversiteitsgevoelige ouderenzorg en dementie.

Beyens Kristel is professor criminologie en penologie en voorzitter van de onderzoeksgroep Crime & Society (CRiS) aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op strafrechtelijke besluitvorming, gevangenissen, gemeenschapsstraffen (elektronisch toezicht) en de relatie tussen technologie en straf.

Bircan Tuba is gastprofessor en onderzoekscoördinatrice bij Interface Demography aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoeksinteresses zijn migratie, gelijke kansen, vluchtelingen, (publieke) perceptie en sociaal beleid. Ze is gespecialiseerd in kwantitatieve methodologieën en geavanceerde statistische modellen in sociale wetenschappen en werkt aan het gebruik van big data in onderzoek naar migratie.

Boone Simon is directeur van het Brussels Studies Institute, het interuniversitaire platform voor onderzoek over Brussel. Zijn eigen onderzoek richt zich vooral op sociale ongelijkheid bij onderwijsovergangen.

Bourabain Dounia is doctoraatsonderzoekster aan het departement Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek besteedt aandacht aan de wortels en vormen van alledaags racisme in verschillende domeinen van het leven. Haar huidige werk richt zich op alledaags gender gerelateerd racisme op de academische werkvloer.

Brels Lars is lid van de onderzoeksgroep Crime & Society (CRiS) aan de Vrije Universiteit Brussel. Onlangs verdedigde hij een proefschrift over vreemdelingendetentie in België en Nederland. Zijn onderzoeksinteresses zijn vreemdelingendetentie en praktijken bij de uitvoering van gevangenisstraffen.

Celis Karen (VUB) is onderzoeksprofessor bij de vakgroep Politieke wetenschappen en medede directrice van het RHEA (Research Centre Gender Diversity and Intersectionality). Ze doet theoretisch en empirisch onderzoek naar politieke representatie van groepen, recent vanuit een expliciet intersectioneel perspectief.

Cham Omar N. is doctorandus aan het Instituut voor Europese Studies van de VUB. Hij onderzoekt hoe de migratiesamenwerking tussen Gambia en de EU veranderde met de overgang naar democratie in 2016.

Charafi Safaa is houdster van twee masterdiploma's in architectuur en stedenbouw. Momenteel voert ze een gezamenlijk doctoraatsonderzoek uit in criminologie en sociale geografie aan de Vrije Universiteit Brussel.

Claeys Ann werkt als docente voor de vakgroep Verpleegkunde van de Erasmushogeschool Brussel. Ze verricht doctoraatsonderzoek naar cultuurgevoelige thema's als 'Culturele competenties bij zorgverleners' en 'Dementie bij ouderen met een migratieachtergrond'.

Crouzé Ronald is doctoraatsonderzoeker bij de Vakgroep Adult Educational Science van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op burgerschap, participatie en burgerschapsvorming in een stedelijke context.

D'Agostino Serena is postdoctoraal onderzoekster bij de vakgroep Politieke wetenschappen van de VUB en het Instituut voor Europese Studies. Haar onderzoek richt zich op diversiteitsbeleid en politiek in Europa; gelijkheid en non-discriminatie; intersectionele bewegingen; politieke intersectionaliteit; rechten van Roma en bewegingen; activisme van Roma-vrouwen; maatschappelijke bewegingen.

De Backer Liesbet is doctoraatsonderzoekster bij Cosmopolis, vakgroep Geografie, aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op het opbouwen van sociale netwerken van niet-begeleide minderjarige nieuwkomers en hun toegang tot sociale ondersteuning bij hun overgang naar volwassenheid.

De Hert Paul is hoogleraar strafrecht en mededirecteur van het Fundamental Rights Research Centre (FRC), aan de Faculteit Recht en criminologie. Zijn onderzoek richt zich op grondrechten, Europees gegevensbeschermingsrecht en Europees strafrecht.

Deboosere Patrick is doctor in de sociologie. Hij is de wetenschappelijk directeur van Interface Demography aan de VUB. Hij doceert aan de Vrije Universiteit Brussel en de Université Libre de Bruxelles. Zijn recentste boek 'Lang leve de vergrijzing' gaat over de relatie tussen levensverwachting, vergrijzing en economisch denken.

Demirkapu Hakki is huisarts in Brussel en doctoraatsonderzoeker bij de vakgroep Huisartsgeneeskunde en chronische zorgen van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoeksinteresses zijn: gezondheid en etnische minderheden en vroegtijdige zorgplanning voor etnische minderheden.

Dumortier Els is lid van de onderzoeksgroep 'Voicing Youth at Social Risk (VOICe)' en de onderzoeksgroep 'Crime & Society' (CRiS) aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze is hoogleraar kinderrechten en jeugdrecht. Haar huidige onderzoek richt zich op hoe jonge asielzoekers asielhoorzittingen ervaren.

El Moussawi Hala is doctoraatsonderzoekster met een achtergrond in architectuur en stedenbouw. Ze werkt bij Cosmopolis, het centrum voor stedelijk onderzoek van de VUB. Haar onderzoek gaat over Syrische en Irakese vluchtelingen die zich in België vestigen. Ze onderzoekt de rol van het overheidsbeleid, reeds bestaande migrantennetwerken en ondersteunende infrastructuren bij huisvestingstrajecten en -strategieën.

Emery Laura is doctoraatsonderzoekster en onderwijsassistente bij de onderzoeksgroep TOR, vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op de oriëntatie van nieuwkomers in het secundair onderwijs in Vlaanderen.

Fadil Nadia is lid van het Centrum Interculturalisme, Migratie en Minderheden (IMMRC) aan de KU Leuven. Ze is onderzoeksprofessor antropologie en houdt zich bezig met religie, ras en secularisme, met een bijzondere focus op de islam in Europa.

Froyen Ilke is directrice van het Internationaal Literatuurhuis Passa Porta in Brussel en van het tweejaarlijkse Passa Porta Festival. In 2018 werd ze benoemd tot Arts and Humanities Fellow van de VUB.

Hoens Sylvia is doctoraatsonderzoekster bij de vakgroep Pedagogische wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op alternatieve zorgopties in de context van migratie.

Huang Yijia is doctoraatsonderzoekster aan het Instituut voor Europese Studies (IES) van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoeksinteresses zijn het integratiebeleid voor migranten, discriminatie, identiteit en de politieke betrokkenheid van jongeren.

Huysmans Minne behaalde een doctoraat in pedagogische wetenschappen en sociaal werk. Zijn promotieonderzoek richt zich op jonge vluchtelingen. Hij is als onderzoeker verbonden aan de vakgroep Pedagogische wetenschappen.

Imeraj Lena is onderzoekscoördinatrice voor het Brussels Centre of Urban Studies (BCUS) en vrijwillig postdoctoraal onderzoekster bij Interface Demography aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek onderscheidt zich omdat het dominante opvattingen over residentiële segregatie in vraag stelt, bij (interne) migratiestudies rekening houdt met etniciteit, de diverse raakvlakken tussen demografische en sociale/sociaaleconomische dynamieken en kenmerken ontrafelt en kwantitatieve methoden en geavanceerde statistische modellen gebruikt.

Jung Mariska is doctorandus aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze is verbonden aan het RHEA, het onderzoekscentrum voor gender, diversiteit en intersectionaliteit van de VUB, en aan het EDGE-onderzoeksprogramma van de VUB over de evaluatie van democratisch bestuur in Europa. Jung verricht onderzoek naar de gelaagde dynamiek tussen dieren, ras en religie in het hedendaagse postkoloniale Europa.

Kalonji Billy is de oprichter en directeur van Job@Ubuntu, een organisatie die de arbeidsmarktintegratie van Afro-Belgen bevordert. Hij is ook voorzitter van COMRAF, het adviescomité van Afro-Belgen van het Afrikamuseum, en actief lid van het Collectif Mémoire Coloniale et Lutte contre les Discriminations, een antiracistische organisatie, gevestigd in Brussel.

Keppens Gil heeft een Belgische vader en een Congolese moeder. Hij is postdoctoraal onderzoeker bij de onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (vakgroep Sociologie) van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn belangrijkste onderzoeksinteresses zijn jeugdonderzoek, onderwijssociologie en onderwijsbeleid.

Lafaut Dirk is huisarts en FWO doctoraal onderzoeker ethiek & wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op migratie, medisch humanitarisme en zorgethiek.

Laurijssen Ilse is postdoctoraal onderzoekster bij de onderzoeksgroep TOR, vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op onderwijsongelijkheid en de overgang van onderwijs naar de arbeidsmarkt.

Lechkar Iman is Fatima Mernissi-leerstoelhoudster aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze doctoreerde in sociale en culturele antropologie (2012, KU Leuven) met onderzoek naar bekering en religieuze praktijken in een seculiere context. Haar onderwijs en onderzoek hebben betrekking op vragen over de islam en gender, religie en secularisme, bekering, religieuze praktijk, identiteiten en autoriteiten, etniciteit, burgerschap, subjectiviteit, keuzevrijheid, beïnvloeding en visuele methodologieën.

Lefevere Jonas is onderzoeksprofessor politieke communicatie aan het Instituut voor Europese Studies en assistent-professor aan het Vesalius College Brussel. Zijn onderzoek richt zich op politieke communicatie, in het bijzonder de campagnestrategieën van politieke partijen en hun impact op verkiezingsresultaten, de rol van beleidskwesties in hedendaagse campagnes en populistische retoriek.

Lemblé Hélène heeft een Belgische moeder en een Franse vader. Ze groeide op en woont momenteel in Vlaanderen, maar voelt zich erg verbonden met Brussel. Ze werkte als onderzoekster bij TOR (vakgroep Sociologie) van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op leraren en gender.

Majdoub Soumaya is doctoraatsonderzoekster bij Interface Demography, vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel. Haar doctoraatsproject gaat over migratie en het Malthusiaanse denken. Dit onderzoeksproject kadert in het bredere interdisciplinaire onderzoeksproject 'Cities & Newcomers' van de Vrije Universiteit Brussel.

Mastari Laora heeft een Marokkaanse vader en een Nederlandse moeder en voelt zich vooral Brusselaar. Ze is onderzoekster bij de onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (vakgroep Sociologie) van de Vrije Universiteit Brussel en schrijft haar proefschrift over genderkwesties bij adolescenten.

Meeus Bruno is coördinator van het onderzoeksproject Migration and Societal Change aan de Universiteit Utrecht. Het project moedigt interdisciplinaire samenwerking en experimenten aan tussen onderzoekers, studenten en maatschappelijke stakeholders van de Universiteit Utrecht.

Meurs Pieter studeerde pedagogische wetenschappen en wijsbegeerte. Hij is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de vakgroep Pedagogische wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel.

Nöstlinger Nette behaalde in 2019 een master politieke wetenschappen aan de VUB. Ze werkte als Rode Kruis-vrijwilligster in een opvangcentrum dat basishulp bood aan transitmigranten en schreef haar masterscriptie over dit onderwerp. Ze woont momenteel in Berlijn, waar ze journalistiek studeert en parttime werkt voor het correspondentenkantoor van POLITICO Europe.

Orsini Giacomo is migratiesocioloog. Hij is buitengewoon lid van het Instituut voor Europese Studies aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op de omzetting van het EU-grens- en migratiebeleid.

Pan Honghui is postdoctoraal onderzoekster bij de vakgroep Adult Educational Science aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoeksinteresses zijn sociale participatie, mediagebruik, actief en gezond ouder worden in de context van migratie, langdurige zorg enz.

Pandey Shilpi is doctoraatsonderzoekster bij de vakgroep Publiekrecht van de Vrije Universiteit Brussel en heeft een advanced master in Internationaal en Europees recht. Haar proefschrift behandelt de kwestie van secularisme in Europa en India en is getiteld: 'How far should secularism accommodate diversity? A comparison of European and Indian approach'.

Petrache Le Guern Laura is CEO van B1-AKT en oprichtster van het Migrant Integration Lab, een Europees netwerk voor ondernemerschap voor migranten en vluchtelingen. Ze is senior Political Diligent Adviser, Fellow en Change Maker, die al meer dan zestien jaar duurzame resultaten, positieve impact en effectieve verandering bewerkstelligt en aflevert.

Roex Ann is professor aan de faculteit Geneeskunde van de Vrije Universiteit Brussel en huisarts in Anderlecht, Brussel.

Sadder Israa is een masterstudente sociaal werk, migratie en vluchtelingen aan de Duitse-Jordaanse Universiteit. Ze is vertaalster en veldonderzoekster in Jordanië en werkte samen met tal van PhD- en masterstudenten die in Jordanië onderzoek naar vluchtelingen kwamen doen.

Schepers Marjolein is postdoctoraal onderzoekster bij het FWO aan de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Gent. Haar onderzoek richt zich op sociale geschiedenis en migratiegeschiedenis van de achttiende eeuw tot nu.

Schneider Hanna is geassocieerd doctoraatsonderzoekster aan het Instituut voor Europese Studies en assistente bij de vakgroep Politieke wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op de hervestiging van vluchtelingen.

Schuermans Nick is postdoctoraal onderzoeker en onderwijsmedewerker bij Cosmopolis, het Centrum voor Stedelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit Brussel. Hij is de dagelijkse coördinator van het interdisciplinaire onderzoeksprogramma Cities & Newcomers van de VUB. Hij doceert ook in de Erasmus Mundus MSc 4CITIES, de Master of Science in Urban Studies en in geografie-programma's.

Serneels Geertrui is klinisch psychologe. Ze is licentiate in de rechten en directeur van Solentra vzw, een centrum dat psychologische bijstand verleent aan jonge vluchtelingen in Brussel. Ze is ook Ashoka fellow, een netwerk van toonaangevende ondernemers.

Severs Eline is professor politieke wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op democratische theorie. Ze is vooral geïnteresseerd in democratische vertegenwoordiging, de relaties tussen het maatschappelijk middenveld en democratisch bestuur, de opvattingen van burgers over democratie en wat het betekent om historisch achtergestelde groepen op te nemen.

Simola Anna is een promovendus en geaffilieerd onderzoekster bij het Centre of Excellence for Research on Aging and Care aan de Universiteit van Helsinki. Momenteel is ze ook gastonderzoekster bij Cosmopolis, het Centrum voor Stedelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit Brussel. Haar doctoraatsproject onderzoekt de mobiliteit van jonge universitair geschoolde EU-burgers in de dubbele context van de toename van onzekere banen en de veranderende sociale en wettelijke normen die het vrij verkeer in de EU regelen.

Siongers Jessy is postdoctoraal onderzoekster bij de vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel en van de Universiteit Gent. Haar onderzoek richt zich op jeugd, participatie, sociale attitudes en diversiteit.

Smetcoren An-Sofie is postdoctoraal onderzoekster bij de vakgroep Adult Educational Science aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze doet onderzoek naar de manier waarop stedelijke omgevingen processen van sociale inclusie en uitsluiting op latere leeftijd beïnvloeden (bv. toegang tot huisvesting, diensten en zorg).

Smis Stefaan is professor internationaal recht en mensenrechten aan de faculteit Recht en criminologie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Zijn onderzoek richt zich op internationaal recht, internationale bescherming van mensenrechten, staten in transitie, de vervolging van ernstige schendingen van mensenrechten en regionale integratie in Afrika. Aan de University of Westminster (VK - Londen) bekleedt hij een parttime functie als lector internationaal recht.

Spruyt Bram is onderzoeksprofessor sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op jeugd, sociale attitudes en sociale ongelijkheid.

Stutz Philipp is doctoraatsonderzoeker aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op het migratiebeleid van de EU en de samenwerking met derde landen.

Swinnen Lena is klinisch psychologe bij Solentra vzw, een Brussels centrum dat psychologische bijstand verleent bij de behandeling van oorlogstrauma's van vluchtelingen en migranten. Haar onderzoek richt zich op de relatie tussen geestelijke gezondheid en volksgezondheid.

Swyngedouw Eva is postdoctoraal onderzoekster bij Cosmopolis, het Centrum voor Stedelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoeksinteresses zijn stadssociologie en migratiestudies.

Tacea Angela is FWO postdoctoraal onderzoekster aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek richt zich op Europese besluitvormingsprocessen, met een bijzondere focus op institutionele actoren en procedures, grondrechten en justitie en binnenlands beleid.

Te Braak Petrus woonde in vier verschillende landen voor hij in 2010 naar Brussel kwam en identificeert zich daardoor als een Belgisch-Duits-Nederlandse Brusselaar. Hij is onderzoeker bij de onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (vakgroep Sociologie) van de Vrije Universiteit Brussel. Hij werkt momenteel aan een onderzoeksproject over de stadsvlucht van Brusselaars, dat door het Brussels Research Office Innoviris wordt gefinancierd.

Theeboom Marc is doctor in de sport- en bewegingswetenschappen en master in Adult Educational Sciences. Hij is voorzitter van de onderzoeksgroep Sport & Society (SASO) aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich vooral op beleidsmatige en ontwikkelingsaspecten van sport in het algemeen en in relatie tot specifieke kwetsbare doelgroepen in het bijzonder.

Trauner Florian is professor politieke wetenschappen en houder van een Jean Monnet-leerstoel aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel. Samen met Ilke Adam coördineert hij ook het Interdisciplinaire Expertisecentrum Migratie en Minderheden (BIRMM) van de VUB. Zijn onderzoek richt zich op het Europese integratieproces met een focus op het EU-beleid op het gebied van asiel, migratie, gedwongen terugkeer en terrorismebestrijding.

Van Buggenhout Marijke is lid van de onderzoeksgroep Voicing Youth at Social Risk (VOICe) en de onderzoeksgroep Crime & Society (CRiS) aan de Vrije Universiteit Brussel. Als onderzoekster is ze geïnteresseerd in hoe ervaringen en stemmen van kinderen in kwetsbare situaties (zoals kinderen in asielprocedures) een actievere en centrale plaats kunnen krijgen in academische en maatschappelijke debatten.

Vanderfaeillie Johan is professor bij de vakgroep Klinische en levensslooppsychologie aan de faculteit Psychologie en pedagogische wetenschappen van de VUB. Zijn onderzoek richt zich op de ondersteuning en het welbevinden van niet-begeleide minderjarigen.

Van Droogenbroeck Filip is onderzoeksprofessor bij de vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op onderwijs- en jeugdsociologie en op mededogen en altruïsme.

Van Heur Bas is onderzoeksprofessor sociale geografie en stadsstudies aan het Cosmopolis Centrum voor Stedelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op relaties tussen staat en samenleving en het vermogen van maatschappelijke actoren om publieke kennis over de stad en democratische vormen van collectieve organisatie te ontwikkelen.

Van Holen Frank is doctor in de psychologie aan de VUB en werkt bij Pleegzorg, Vlaams-Brabant en Brussel.

Van Noord Jochem is onderzoeker bij de onderzoeksgroep TOR, vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op de (politieke) effecten van onderwijscategorisatie.

Vanobberghen Rita is onderwijsassistente bij de vakgroep Huisartsgeneeskunde en chronische zorgen van de Vrije Universiteit Brussel en huisarts in Schaarbeek, Brussel.

Verhaeghe Pieter-Paul is professor sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoeksinteresses zijn discriminatie, migratie, sociale ongelijkheid, huisvesting en sociaal beleid.

Weatherburn Amy was postdoctoraal onderzoekster aan het Fundamental Rights Research Center (FRC) van de faculteit Recht en criminologie van de Vrije Universiteit Brussel. Ze werd onlangs aangesteld als postdoctoraal onderzoekster aan de Université Libre de Bruxelles. Haar onderzoek richt zich op mensenhandel, grondrechten en migratie.

Westerveen Laura is postdoctoraal onderzoekster aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel. Ze promoveerde onlangs in de politieke wetenschappen. Haar onderzoek richt zich op het Europees discours over ongelijkheid en racisme.

Withaeckx Sophie is doctor in de wijsbegeerte en ethiek aan de Vrije Universiteit Brussel (2014) en was coördinator en postdoctoraal onderzoekster bij het RHEA (VUB). Ze werd onlangs aangesteld als universitair docente wijsbegeerte aan de Universiteit Maastricht. Haar onderzoeksinteresses zijn gender gerelateerd geweld, diversiteit, sociaal werk en migratie, het discours over diversiteit in het hoger onderwijs en transnationale adoptie.

Zohar Gabriel is een doctoraatsonderzoeker bij de vakgroep Pedagogische wetenschappen (EDWE) van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op de relatie tussen onderwijs en risicofactoren in het proces van radicalisering, die leiden tot gewelddadig extremisme.

BIOGRAFIE FOTOGRAFE

De foto's in dit boek en op de omslag zijn gemaakt door fotograaf **Esma Alouet**. Esma is geboren en getogen in Genk en woont op dit ogenblik in Amsterdam. Ze studeerde af als klinisch psychologe aan de KU Leuven en put inspiratie uit zowel haar Marokkaanse culturele achtergrond als haar ervaring als psychologe in de verslavingszorg. Haar fotografie is dynamisch en creëert een evenwicht tussen mode, portretten en stills.

Je kunt meer van haar werk ontdekken op **www.ayashiatsu.com**.

BESCHRIJVING VAN DE FOTO'S

Voorflap:	"Pasionaria". Spreekbuis voor het vrije woord, opgedragen aan alle migranten door Emilio Lopez-Menchero - Stalingradlaan, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 32 (linksboven):	Madame Chapeau van Tom Frantzen. Madame Chapeau is een personage uit het Brusselse toneelstuk Bossemans en Coppenolle uit 1938 - Mussenstraat 8, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 32 (linksbeneden):	"Nouveau souffle ou le Congo bourgeonnant" van Aimé Mpane - Africa Museum, Tervuren. Door Esma Alouet.
p. 32 (rechtsboven):	"De denker in alle staten" van Willy van den Dorpe - Campus VUB, Etterbeek. Door Esma Alouet.
p. 32 (rechtsbeneden):	"Het Zinneke" van Tom Frantzen - Karthuizersstraat, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 40-41:	Het Kanaal - Gentsesteenweg, Molenbeek. Door Esma Alouet.
p. 62-63:	Aanmeldcentrum Fedasil "Klein Kasteeltje" - Negende Liniestraat, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 80-81:	"Centres fermés, rêves ouverts" van Freddy Tsimba - Africa Museum, Tervuren. Door Esma Alouet.
p. 116:	Foto van Fatima Mernissi, Marokkaanse sociologe. Door Roeland Fossen.
p. 132-133:	Atelier de la Dalle - Brigitinnestraat, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 158:	Fresco van Propaganza - Boondaelsesteenweg, Elsene. Door Esma Alouet.
p. 174-175:	Skatepark Ursulinnenplein, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 186-187:	Premetrostation Lemonnier, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 210 (linksboven):	Lloyd Georgelaan. Tijdens BLM-protesten aangepast naar George Floyd, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 210 (linksbeneden):	Patrice Lumumbaplein. Matongewijk, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 210 (rechtsboven):	Leopold II laan, beklad juni 2020 - Molenbeek. Door Esma Alouet.
p. 210 (rechtsbeneden):	Standbeeld Koning Boudewijn, beklad. Juni 2020 - Sint-Goedelekathedraal, Brussel. Door Esma Alouet.
p. 233-234:	Fresco George Floyd van Novedead - Kruispunt Jules de Trooz, Brussel. Door Esma Alouet.
	Fresco Ihsane Jarfi van Anthea Missy - Sint-Kristoffelsstraat, Brussel. Door Esma Alouet.